

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Volume/Cilt 8, Number/Sayı 1, (2019)

<http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

ARAŞTIRMA MAKALEŞİ | RESEARCH ARTICLE

Gönderim Tarihi: 11.03.2019 | Kabul Tarihi: 18.06.2019

İBNÜLEMİN MAHMUD KEMAL İNAL İLE KEMALEDDİN HARPUTÎ EFENDİ'NİN MEKTUPLAŞMALARI- I

Ahmet Karataş

Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
karatasahmed@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0001-8469-2996>

Atıf / Citation: Karataş A. (2019). İbnülemin Mahmud Kemal İnal İle Kemaleddin Harputî Efendi'nin Mektuplaşmaları- I. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS)*, 8(1), 112-169.

Özet

Türk kültür ve edebiyatının mühim simalarından İbnülemin Mahmud Kemal İnal ile Kemaleddin Harputî arasında babalarından intikal eden bir dostluk vardır. Bu dostluk İbnülemin'in İstanbul'da Kemaleddin Efendi'nin ise Harput'ta (Ma'mûretü'l-azîz/ Elaziz/ Elazığ) bulunması sebebiyle önce gıyâben başlamış ve bir süre mektuplar üzerinden sürmüştür. 1916-1926 yılları arasında Ma'mûretü'l-azîz müftülüğü yapan Kemaleddin Efendi hakkında halifelüğün kaldırılmasına ve şapka takmak gibi bazı inkılaplara karşı geldiği iddiasıyla Şark İstiklal Mahkemesi'nin emriyle 1926'da soruşturma başlatılmış, 27 Temmuz 1926'da gözaltına alınarak evinde ve müftülük makamındaki bütün evrakta el konulmuştur. Bu makalede İbnülemin'in Kemaleddin Efendi'ye ve Harput ulemâsından olan babası Abdülhamid Hamdî Efendi'ye gönderdiği gençlik dönemi mektuplarından söz konusu evrak arasında çıkan on beşi ile Kemaleddin Efendi'nin birkaç cevap müsveddesi incelenerek bugünkü harflere aktarılmış, mektuplarda bahsedilen meseleler ve mektuplarla yollanan bazı ilaveler üzerinde durulmuştur. Bunlar arasında en dikkat çeken İbnülemin'in isteği üzerine Kemaleddin Efendi'nin fotoğraf çektirmek, portre çizmek ve resim yapmanın dinî hükmüne dair babasının mütâlaalarını kaydettiği Türkçe risaledir. İbnülemin'in bir na't-i Nebî manzumesi ile mensur-manzum takrizi ve Edebiyat-ı Cedîde/ Dekadan tartışmasına dahil olarak Cemil Sâti' ve Hüznî müstear isimleriyle yazdığı şiirleri makalede ele alınan diğer mevzular arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Edebiyatı, İbnülemin Mahmud Kemal, Kemaleddin Harputî, Abdülhamid Hamdî Efendi, mektup, na't, ictihadnâme.

THE CORRESPONDENCE OF İBNÜLEMIN MAHMUD KEMAL AND KEMALEDDİN HARPUTI- I

Abstract

There is a friendship between İbnülemin Mahmud Kemal İnal, a famous and important person of Turkish culture and literature, and Kemaleddin Harputi that is hereditary from their fathers. This friendship firstly started in absentia since İbnülemin was in Istanbul and Kemaleddin Efendi based in Harput and continued with letters for a time. Kemaleddin Efendi who was the müftü of Ma'muretü'l-aziz between 1916-1926 was charged with being against the revolutions such as the abrogate of the caliphate and wearing hat by Şark İstiklal Courts in 1926 and was taken into custody on 27th of July 1926 and all of his documents in his house and office were confiscated. In this article fifteen letters of İbnülemin written in his younger age and Kemaleddin Efendi's draft responses found in this confiscated documents were transcribed into the Latin alphabet and we discussed some of the topics mentioned in those letters. The most remarkable one among these is a Turkish pamphlet written by Kemaleddin Efendi upon the request of İbnülemin and is about the religious provision regarding taking photographs, drawing portraits and painting with a reference to his father's ideas. Other remarkable topics can be listed as: İbnülemin's "Na't-ı Nebi" in verse, his discussion on prose vs. verse, and his writings under the pen-name Cemil Satı and Hüzni on the discussions of "Edebiyat-ı Cedide/ Dekadan".

Key Words: Turkish-Islamic Literature, İbnülemin Mahmud Kemal, Kemaleddin Harputi, Abdülhamid Hamdi, letter, na't, ictheadname.

GİRİŞ

İbnülemin Mahmud Kemal [İnal, ö. 1957] muhiti, işi ve çalışmaları vesilesiyle devrinin önde gelen pek çok âlim, devlet adamı, şair, musikişinâs, hattat gibi şahsiyetlerini tanımış, onlarla uzak yakın irtibat içerisinde bulunmuştur. Bu irtibatın en mühim vasıtası mektuptur. *Son Asır Türk Şairleri*, *Son Hattatlar*, *Hoş Sadâ* gibi biyografik eserlerini hazırlarken haklarında bilgi vereceği kişilere terceme-i hâl, fotoğraf, şiir, hat, eser vs. istemek üzere de ayrıca mektuplar göndermiştir. Elaziz müftüsü Mehmed Kemaleddin Harputî Efendi de [Erdem, ö. 1936] İbnülemin'in mektuplaştığı kişiler arasında yer almaktadır. İbnülemin'in babası Mehmed Emin Paşa (ö. 1908) aslen -1928'e kadar Elaziz'e bağlı bir ilçe olan- Arapgirlidir. Mehmed Emin Paşa'nın yirmi yedi yıl mühürdarlığını yaptığı Sadrazam Yusuf Kamil Paşa'nın da (ö. 1876) Arapgirli olması bu zevât ile Harputî (Efendigil) ailesi arasında köprü kurulmasını sağlamıştır. Yusuf Kamil Paşa bu sayede Harput'a kendi namına medrese ve kütüphane kurdurup başına da Kemaleddin Efendi'nin babası Abdülhamid Hamdî Efendi'yi (ö. 1902) getirmiştir. Böylece Abdülhamid Hamdî Efendi ile Emin Paşa'nın dostluğu perçinlenmiştir. Birbirlerine yakın dönemde doğmuş olan¹ İbnülemin ve Kemaleddin Efendi bu ailevi dostluğu daha samimi bir şekilde sürdürmüşlerdir. İki arasındaki mektuplaşma Kemaleddin Efendi'nin vefatına kadar devam etmiştir. İbnülemin'in Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi'ndeki mektuplarının büyük çoğunluğu onun devrin mecmualarında boy gösterdiği ve "efâzıl-ı şübbân"dan sayıldığı² 1890'lı yıllara aittir. Kemaleddin Efendi'nin, ilerleyen yıllarda babasının ve kendisinin biyografisini *Son Asır Türk Şairleri*'nde yayımlanmak üzere İbnülemin'e göndermesi, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi İbnülemin Koleksiyonu'nda mahfuz bazı mektupları gençlik dönemlerindeki gibi sık olmasa da haberleştiklerini, en azından birbirlerini unutmadıklarını göstermektedir. Daha önceki çalışmalarımızda ayrıntılı bir şekilde anlattığımız

¹ Kemaleddin Efendi 21 Ocak 1867'de, İbnülemin 17 Kasım 1871'de doğmuştur.

² bk. *Resimli Gazete*, 63 (9 Şubat 1313): 749.

üzere³ Kemaleddin Efendi Elaziz müftüsüyken halifelğin kaldırılması ve Şapka Kanunu aleyhindeki düşünceleri sebebiyle 1926'da tutuklanmış, evindeki bütün evrakta el konulmuş, Şark İstiklal Mahkemesi'nce yargılanarak müftülükten azledilip Samsun'a sürülmüştür. El konulan evrak ise mahkeme arşivine nakledilmiştir. 2018'de bu arşivin TBMM Başkanlığı tarafından erişime açılması sayesinde 92 yıl aradan sonra söz konusu evrakı inceleme imkanı bulduk. Kemaleddin Efendi'nin dosyası üzerinde yaptığımız çalışmalardan sonra İbnülemin'in 1892-1908 yılları arasında ona gönderdiği on dört mektuba ulaştık.⁴ Kemaleddin Efendi'nin bunların bir kısmına yazdığı cevapların müsveddesi de dosyada mevcuttur. Bu makalede söz konusu mektuplar ve müsveddeler bazı notlar, izahlar ve gerekli görülen çeşitli ilavelerle ele alınacaktır.

Mektuplardan anladığımıza göre İbnülemin ile Kemaleddin Efendi'nin dostlukları gıyâben başlamıştır. İbnülemin'in 17 Muharrem 1317/ 28 Mayıs 1899 tarihli mektubunda geçen "...*dîdâr-ı fâzilânenizle karîrû'l-'ayn-ı mübâhât olmadığım hâlde muhabbetiniz gönlümde bir makâm-ı mu'azzez ihrâz eylemiştir.*" şeklindeki cümlelerin bunu gösterdiği kanaatindeyiz.⁵ Her ikisinin babası arasında hemşehrilik sâikiyle başlayan, Kamil Paşa Medresesi'nin açılmasıyla önemli bir merhaleye taşınan dostluk çocukların da birbirlerine bağlanmasına vesile olmuş görünmektedir. İbnülemin, hocaları arasında Abdülhamid Hamdî Efendi'nin de adını anmaktadır.⁶ Fakat bu hocalık takdir ve müzakereye dayalı eğitimden ziyade tahrir ve muhavereye bağlı bir rehberlik mahiyetindedir. İbnülemin eline geçen her fırsatı değerlendirerek Abdülhamid Hamdî Efendi'den faydalanmaya çalışmıştır. Mesela, babasının 1890'da Malatya mutasarrıflığına atanmasıyla onunla birlikte Malatya'ya gitmiş, henüz yolculuk yorgunluğunu üzerinden atmadan Harput'a geçerek onu, Kamil Paşa Medrese ve Kütüphanesi'ni görmüş, bilahere ziyaretini ve Abdülhamid Hamdî Efendi ile ilgili hissiyatını şu cümlelerle anlatmıştır:

Pederimin Amasya mutasarrıflığından Malatya'ya tahvîl-i memuriyetinde birlikte gidilmişti. Kâmil Paşa merhuma karâbetimizle beraber ilme ve erbâbına olan mahabbet ve hürmetimiz Paşa'nın Harput'taki medrese ve kütüphanesini, bâhusus -gıyâben hürmetkârı olduğum- üstâd-ı mükerremi [Abdülhamid Hamdî Efendi] ziyaret etmek arzusunu uyandırdı. Meşâkk-ı seferiyye ile bî-tâb olduğumuz halde Malatya'ya vüsulümüzden bir gün sonra biraderimle Mezraa'ya [Elazığ] gitdik. Ertesi gün eviddâ-yı kadîmeden Ma'mûretü'l-azîz valisi Nasûhi Bey (Abdülhak Hâmid Bey'in büyük biraderidir) bizi Harput'a götürdü. Medrese civârındaki hanesinde -biraz rahatsız olan- üstâd ile teşerrüf ettik. Karâbet derecesinde münasebetimiz olduğundan -kemâl-i nezâketle- bahs ederek birkaç gece fazilethanelerinde kalınmasını teklif eylediyse de bazı mevânî sebebiyle -daha doğrusu çocukluk sâikasıyla- o şerefi ihrâz edemedik... İstanbul'a avdetten sonra senelerce muhâbere ve kemâlât-ı ilmiyyesinden istifade ettim. İstanbul'da ve vilayetlerde mülâkat ettiğim efâzıl-ı ulema arasında Abdülhamid Efendi zâhir ve bâtını mamur, enderü'l-emsâl bir allâmedir.⁷

³ Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Aralık 2015): 29-125; Ahmet Karataş, "Şairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gönderen Bir Gazelin Hikâyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59/2 (Eylül 2018): 83-111.

⁴ Dosyada İbnülemin'in, babası Emin Paşa'nın ve kardeşi Ahmed Tevfik'in (ö. 1923) Abdülhamid Hamdî Efendi'ye yolladıkları birer mektupları da vardır. Kemaleddin Efendi'nin bir mektubuyla irtibatlı olduğundan İbnülemin'in Abdülhamid Hamdî Efendi'ye gönderdiğini makalemize alarak sayıyı on beşe tamamladık.

⁵ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G019_0033.

⁶ bk. Hüseyin Vassâf, *Kemâlî'l-Kemâl (Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmud Kemâl)* (haz. Fatih M. Şeker-İsmail Kara), (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009), 72.

⁷ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1: 550.

Hüseyin Vassâf Efendi de (ö. 1929) bu ziyarete değinirken Abdülhamid Hamdî Efendi'yi "müderris-i efdal", "efâhim-i fuzalâ-yı ızâm", "nihâr-i bî-nazîr" ibareleriyle övmektedir.⁸ Gerek İbnülemin gerekse Hüseyin Vassâf Efendi'nin görüşmeyi anlatırken Kemaleddin Efendi'yi anmamaları onun o esnada Harput'ta bulunmadığı ihtimalini hatıra getirmektedir.

Kemaleddin Efendi'nin küçük oğlu Abdülhamid Hamdî [Erdem, ö. 1983] 1924-1925'te İstanbul'da askerlik yaparken Dârülfünun Hukuk Mektebi'ne de yazılmak istemiştir. Giriş imtihanlarının zorluğu onu referans aramaya itmiş; babasından, amcası Ma'mûretü'l-azîz eski mebusu Hacı Said Efendi (ö. 1926) ile eski müftüsü ve mebusu Beyzade Mehmed Efendi'den (ö. 1938) yardım istemiştir. Bunun üzerine Kemaleddin Efendi şehrin eski valisi Muhammed Ali Aynî (ö. 1945), devrin İstanbul müftüsü Mehmed Fehmi Efendi (Ülgener, ö. 1943), *Sırât-ı Müstakim* mecmuasının kurucu ve yazarlarından hukukçu Ebülülâ Mardin (ö. 1957), Dersiâm Arapgirli Hüseyin Avnî Efendi (ö. 1954) gibi zevâta birlikte İbnülemin'e de Dârülfünun idaresine verilmek üzere Abdülhamid hakkında referans mektubu hazırlamasını yahut aracı olmasını istirham etmiştir. Baba oğul bu referansların mektebe imtihansız kabulü sağlayacağı ümidine kapılmışlardır. Yukarıda isimleri anılan zevâtın Kemaleddin Efendi'nin talebine verdikleri cevap ve harcadıkları mesai hakkında malumatımız yoksa da Abdülhamid'in Dârülfünun Hukuk Mektebi'ne giremediğini, Ankara'ya ağabeyi Ömer Naîmî Bey'in [Erdem/ Efendigil, ö. 1966] yanına gidip orada Meslek Mektebi okuduğunu biliyoruz.

Kemaleddin Efendi Abdülhamid'den izinli günlerinde bazen İbnülemin'in yanına gitmesini ve görüşmelerin neticesini kendisine de bildirmesini istemiş,⁹ hattâ 11 Kânûn-ı Evvel 1340 /11 Aralık 1924 tarihli mektubunda "Hani bizim İbnülemin Kemâl Bey'i bulmanızı da yazmışdım, unuttun mu? Yoksa mümkün olamıyor mu?" diyerek bu konuda ısrarcı davranmıştır.¹⁰

Makalenin bu kısmını tamamlarken İbnülemin'in Kemaleddin Efendi'yi yazı ve neşir hususunda teşvik ettiğini, *Hazîne-i Fünûn* vb. mecmuaların sahipleriyle görüşerek onun tefrikalarıyla ilgilendiğini söylememiz gerekir. Mesela Kemaleddin Efendi *Ceride-i Sûfiyye*'nin 65 ve 66. sayılarında yayımladığı (Zilka'de 1331/ Ekim 1913) *Mersiye-i Ebüssuûd* tercümesini İbnülemin'in tavsiyesi üzerine kaleme aldığını belirtmektedir.¹¹

1) İBNÜLEMİN'İN MEKTUPLARININ MUHTEVASI

İbnülemin'in gönderdiği mektupların zengin ve ilgi uyandıran muhtevaya sahip olması sebebiyle bunları tarih sırasına göre, ayrı başlıklar halinde şu şekilde sınıflandırdık:

a) 24 Şaban 1313/ 9 Şubat 1896 Tarihli Mektup

İbnülemin bu mektubunda¹² ana hatlarıyla dört mevzuyu ele almaktadır. Birincisi, o yıl patlak veren Ermeni meselesidir. İkincisi, Kemaleddin Efendi'nin *Hazîne-i Fünûn*'da yayımladığı *Kaside-i Tantarâniyye* tefrikası ve o sıralar yayımlamaya başladığı *Kaside-i Münferice Tahmîsi*'nin şerhiyle

⁸ Hüseyin Vassâf, *Kemâlî'l-Kemâl*, 107.

⁹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G014_0003.

¹⁰ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G009_0010.

¹¹ Kemaleddin Harputî, "Mersiye-i Ebüssuûd", *Ceride-i Sûfiyye*, 65 (8 Zilka'de 1331): 185.

¹² Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0013, IM_T12_K083_D804-1_G017_0014.

ilgilidir. Üçüncüsü, Giritli Sırrı Paşa'nın vefatı; sonuncusu da İbnülemin'in Abdülhamid Hamdi Efendi'den mektup beklemesidir.

1890'ların başından itibaren Osmanlı Ermenilerinin “Düvel-i Muazzama” sayılan Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın bazı teşebbüslerinden güç alarak her geçen gün daha belirgin bir şekilde dile getirdikleri ıslahat, eşitlik, özerklik ve bağımsızlık talepleri memlekette başlıbaşına mesele haline gelmiş, devletin tepkisi sonucu yer yer isyan ve şiddet baş göstermiştir. Osmanlı hükûmetinin kendilerine vadettiği ıslahatı yerine getirmemesini fırsat bilen Ermeni komiteleri 1895-1896'da İstanbul, Yozgat, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Maraş, Urfa gibi vilayetlerde ayaklanmışlardır.¹³ Can kayıpları ve sürgünlerle neticelenen bu hadiselerin en şiddetli şekilde yaşandığı yerlerden biri de Harput'tur.

İbnülemin'in mektubundan yaklaşık dört ay önce, 30 Eylül 1895'te Ermeniler İstanbul'da büyük bir gösteri düzenlemişler, Kumkapı Ermeni Kilisesi'nden Bâbıâli'ye doğru yürüyüşe geçmişlerdir. Askerlerle beraber hareket eden İstanbul'un müslüman esnafı ve medrese talebelerinin müdahalesiyle çok sayıda Ermeni'nin öldürülmesi Anadolu'da birbirini izleyen ayaklanma, baskın ve suikastlere yol açmıştır.¹⁴

Kemaleddin Efendi İbnülemin'e gönderdiği mektupta bu mevzudan bahsettiği ve Ma'mûretü'l-azîz'deki vaziyeti de özetlediği için İbnülemin buna değinmiş olmalıdır. Zira cevâbi mektupta “Bâb-ı Âli Nümâyişi” diye bilinen malum hâdise alenen anlatılmamış, “vak'a-i ahîre” denilerek ona işaret edilmiştir. İbnülemin bundan dolayı müslümanların Ermenilerden yüz çevirdiklerini, onlarla alışverişi kestiklerini, böylece Ermenilerin zor durumda kaldığını söylemekte; o sıralar Kemaleddin Efendi'nin tefrikalarını yayımlayan *Hazîne-i Fünûn* mecmuası, Asır Matbaası ve Kütüphanesi'nin sahibi Kirkor Kayseryan'ın da göz boyamak amacıyla ismini “K. Fâik” şeklinde değiştirdiğini bildirmekte ve isim değiştirmekle şahsının da değişeceği kuruntusuna kapıldığından onu eleştirmektedir. Söz konusu paragraf şu şekildedir:

Vak'a-i ahîreden dolayı ehl-i îmân millet-i ma'lûmeden rû-gerdân oldu. Binâenaleyh dâd ü sited husûsunda onlar müşkilât-ı azîmeye tesâdüf etdiler. Bu sebebe mebnîdir ki Hazîne-i Fünûn sâhibi Kirkor Ağa ismini göz boyamak için K. Fâik sûretine ifrâğ ve nâmın tebdiliyle şahsın da tegayyür edeceği zann-ı ebleh-firibânesine ittibâ' etmiştir.

Kemaleddin Efendi Büyük Selçuklu Devleti dönemi müderris ve şairlerinden Tantarâni'nin (ö. 485/1092) vezir Nizâmülmülk'ü (ö. 485/1092) övme gayesiyle yazdığı otuz beş beyitlik *el-Kasîdetü't-Tantarâniyye*'sini şerhetmiş ve 1895-1896'da on üç tefrika halinde *Hazîne-i Fünûn* mecmuasının 10-31. sayılarında yayımlamıştır.¹⁵ Bu tefrika bittikten sonra bilahere kitap haline getireceği *Kasîde-i Münferice Tahmîsi*'nin tercüme ve şerhini “Kasîde-i Münferice'nin Tahmîs-i Cedîdiyle Berâber Tercemesi” başlığıyla aynı mecmuada yayımlatmaya başlamıştır. Ancak, mecmuaya gelen yazıların çokluğu ve kısa süre sonra da mecmuanın kapanması sebebiyle eserin

¹³ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983), 114-168.

¹⁴ Edhem Eldem, “26 Ağustos 1896 ‘Banka Vakası’ ve 1896 ‘Ermeni Olayları’”, *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, 5 (Bahar 2007): 113-146.

¹⁵ Daha teferruatlı bilgi ve şerh için bk. Ahmet Karataş, “Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Harputî'nin *Kasîde-i Tantarâniyye Şerhi*”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/12 (Aralık 2017): 49-96.

sadece ilk kısımları beş tefrika halinde yayımlanabilmiştir.¹⁶ İbnülemin mektubunda *Tantarâniyye* şerhinin tefrikasının tamamlandığını, *Kasîde-i Münferice*'nin neşredilmeye başlandığını belirterek Kemaleddin Efendi'den eserin geri kalan kısımlarını da *Hazîne-i Fünûn* idarehanesine göndermesini istemektedir.

Giritli Sırrı Paşa (ö. 1313/ 1895) Kemaleddin Efendi'nin baba dostudur. Devlet adamlığı yanında ilmî şahsiyeti, nâsir ve şairliği bakımından da XIX. asrın önemli zatlarındandır. Sırrı Paşa, Abdülhamid Hamdî Efendi ile ilk zamanlarda gıyâben dostluk kurmuştur. Yaklaşık 20 yıl süren bu dostluktan çok faydalanmış, ilmî eserlerini önce Abdülhamid Hamdî Efendi'ye okutmuş, onun mütâlaaları ve muvâfakatından sonra yayımlamıştır. Bağdat ve Diyarbekir valilikleri esnasında Harput'a uğrayıp Abdülhamid Efendi'yi görmüş, 1894'te ikinci defa Diyarbekir valiliği yaparken onu ve Kemaleddin Efendi'yi oraya çağırılmış, her ikisi bu davete icâbet etmişlerdir.¹⁷ Kemaleddin Efendi, Sırrı Paşa'nın 24 Cemâziyelâhir 1313/ 12 Aralık 1895'te vefatı üzerine bir manzum tarih yazmış ve *Hazîne-i Fünûn*'da yayımlamıştır.¹⁸ İbnülemin ise gençliğinde Sırrı Paşa'nın sanatlı nesir üslubuna hayran kalmış, bunu taklid ederek onunla mektuplaşmış, İstanbul'a geldiğinde de yüz yüze görüşmüştür.¹⁹ *Kasîde-i Münferice Tahmîsi'nin Şerhi*'ne yazdığı takrizi yıllar sonra "*Girdli Sırrı Paşa merhûmun nesri tarzında*" kaleme aldığını söylemesi²⁰ söz konusu hayranlığı göstermektedir. O da Paşa'nın vefatı dolayısıyla *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinin 2 Recep 1313/ 19 Aralık 1895 tarihli nüshasında "Teessüf-i Azîm" başlıklı bir makale yayımlamıştır.²¹ İbnülemin'in mektubundan anladığımızı göre Kemaleddin Efendi makaleyi okumuş ve hem Sırrı Paşa hem de İbnülemin'in yazısıyla ilgili hissiyatını ona anlatmıştır. Bunun üzerine de İbnülemin, Sırrı Paşa ile münasebeti hakkında Kemaleddin Efendi'ye malumat vermiştir. Mektuptaki ifadelerine göre Sırrı Paşa İbnülemin'e bir edîb-i kâmil nazarıyla bakmış, hürmette kusur etmemiştir. İbnülemin devrin şöhretli ve başarılı valisini çok samimi arkadaşymışçasına "Sırrı" diye anmakta, kendisinden yirmi yedi yaş büyük olmasına, yarısı Kur'ân-ı Kerîm'le alâkalı yirmiye yakın dinî/ilmî eser telif eden itibârına takılmamış görünmektedir. Kendisinin de Paşa'ya herkesten ziyâde saygı hissi taşıdığını, vefatına çok üzüldüğünü, bu sebeple *Tercümân-ı Hakikat*'de Kemaleddin Efendi'nin de okuduğu yazıyı yazdığını belirtmiştir. Ona göre Mısırlı ölü ağlayıcıları/ ağıt yakıcılarını bile gıpta ettirecek ölçüde acıklı bir üslupla kaleme aldığı makalesi sansür tarafından bütünüyle değiştirildiğinden istediği tesiri meydana getirememiştir. Yine de yazı vesileyle aldığı tebriklere sevindiği görülmektedir.

İbnülemin iki kısma ayırdığı makalesinin ilk kısmında Sırrı Paşa'nın vefatı sebebiyle duyduğu üzüntüyü dile getirmiş, ölümle alâkalı düşüncelerini gösterişli ifadelerle yazıya dökmüştür. Makalenin ilk paragrafları şöyledir:

¹⁶ Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", 79-80.

¹⁷ Daha teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Kemâleddin Harputî'nin *Tesbitü'l-mefhûm fi tahkiki't-tebeyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm* İsimli Risâlesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 36 [Aralık 2016]: 112-113; Ahmet Karataş, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50 (Haziran 2016): 87-88.

¹⁸ *Hazîne-i Fünûn*, 3/37 (13 Ramazân 1313/ 27 Şubat 1896), 392; Karataş, "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri", 87-89.

¹⁹ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 3: 1702.

²⁰ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 2: 861.

²¹ İbnülemin, "Teessüf-i Azîm", *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 53-5257, (2 Recep 1313/ 7 Kânûn-ı Evvel 1311), 3-4.

Geçen perşembe günü müştâkân-ı edeb için bir yevm-i mâtem idi. Sabahleyin elime bir gazete verdiler. Guyâ ki bir sâika-i keder beni zîr ü zeber etdi. Gözlerimden bârân-ı belâ gibi eşk-i hûnîn döküldü. Çünkü âlem-i edebın bir rûkn-i kavîmi şu cihân-ı fânîye ebediyyen vedâ etmişdi.

“لُدُوا لِلْمَوْتِ وَابْتُوا لِلْحَرَابِ”²² sırrını pekâlâ bilmediğimiz hâlde ne hikmetdir ki gidenler için nâlesenc-i ye’s ü mâtem oluruz. Hakikatde terk-i câme-i hayât edenlere değil, bir gün gelip de kendimiz de kefen-be-düş-ı memât olacağımıza girye-bâr-ı teessüf oluyoruz. Bir leyle-i mükevkebe hıyâbân arasından âheste âheste câri bir cûybâra müşâbih olan o dümû’-ı ahzân bize lisân-ı hâl ile bu hakikati i’lân ediyor. Ma’amâfih ahvâl-i beşer üzerinde tedkîkât-ı amîka icrâ edenler göz yaşlarını insan için en büyük mâye-i tesellî olmak üzere ta’rif ediyorlar.

Bir gülzâr-ı feyz-nisâr-ı edeb addederek her zaman mülâzemet ve iktisâb-ı şeref ü mes’adet etdiğim beyt-i Sırrı’ya gitdim. O dârü’s-sürûr bir mâtem-âbâda tebeddül etmiş, “Bir hazân-ı hüzn-efzâ rû-nümâ olmuş idi.” Bir aralık tâbût-ı Sırrı musâdif-i nazar-ı teessür oldu. Artık ihtiyâr elden gitti; bir bükâ-yı tıflâneye, bir giriv-i me’yûsâneye mağlûb oldum...²³

Sırrı Paşa’nın na’sının II. Abdülhamid’in müsaadesiyle II. Mahmud türbesi haziresine gömüldüğünü belirterek ona dua eden İbnülemin, yazısının ikinci kısmında Sırrı Paşa’nın edebî kıymetinden, eserlerinden, üslubundan söz açmakta, onu şu cümlelerle övmektedir:

Sırrı Paşa mâder-i dehrin pek nâdir doğurduğu dühât-ı ümmetden bir edîb-i bî-müdânî idi. Nazm u nesrinde mümtezic olan ulviyyet her ehl-i dikkat tarafından fart-ı takdîr ile telakkî olunur, elsine-i kadr-şinâsân

مَنَاقِبُهُ أَعْجَزَتْهُ عَنِ بَيَانِهَا ... وَمَنْقَبَةُ الْإِعْجَازِ أَعْلَى الْمَنَاقِبِ

gülbâng-i sâpâşıyla terâne-sâz olur.²⁴ Dest-i Sırrı’daki kalem kalem değil bir mîzâbe-i hikmet idi. Her ne dem isâle-i reşehât-ı hakikat eylese dil-teşnegân-ı ilm ü edeb kâse-i ezhânını lebrîz-i hikmet eyler idi. Âsar-ı ceyyide-i belîgânesi ki -selsâl-ı sûtûru cevher-i anber-sirişti, yenâbî’-i selâsete menba’ olan her cümle-i bedî’ası cûybâr-ı behiştî andırır- her ne zaman musâdif-i nazar-ı im’ân olsa efide-i erbâb-ı îkâna Kevser-nisâr-ı hikmet olur... Hallâk-ı Ma’ânî ünvan-ı ma’âlî-nişânı Sırrı gibi bir edîb-i bî-nazirin kemterîn kitâbe-i vasf u şânı olsa çok görülmez...²⁵

²² “(Nice ümitlerle) doğun (veya çocuk dünyaya getirin), âkıbet ölümdür! Yapın, fakat işin nihâyeti yaptıklarınızın harâb olmasıdır!” anlamına gelen mısra Abbasi dönemi şairlerinden Ebü’l-Atâhiye’ye (ö. 210/825[?]) aittir. (bk. *Divânu Ebi’l-Atâhiye* [Beyrut: Dâru Beyrut, 1986], 46.) Ancak bazı kaynaklarda bu söz “مَا مِنْ صَبَاحٍ يُضْبِحُهُ الْعِبَادُ إِلَّا” (Kulların eriştiği hiçbir sabah yoktur ki bir münâdi [melek] şöyle seslenmesin: Ey insanlar! Doğun [yahut doğurun], âkıbet topraktır! Toplayın, fakat netice topladıklarınızın yok olmasıdır! Yapılar inşa edin, ama işin nihâyeti yaptıklarınızın yıkılacak olmasıdır!) şekliyle Hz. Peygamber’e, bazılarında “إِنَّ لِلَّهِ مَلَكًا يُنَادِي فِي كُلِّ يَوْمٍ: لُدُوا لِلْمَوْتِ، وَاجْمَعُوا لِلْفَنَاءِ، وَابْتُوا لِلْحَرَابِ” (Allah’ın bir meleği her gün şöyle seslenir: Doğun [yahut doğurun], âkıbet ölümdür! Yığın, fakat sonuç hepsinin dağılmasıdır! Yapın, ama netice yaptıklarınızın mahvolmasıdır!) ibareleriyle Hz. Ali’ye atfedilmektedir. (Hadis için bk. Beyhakî, *Şuabü’l-îmân*, [thk. Ebu Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûni Zaglûl] [Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, 2000], 7: 396 [nr. 10730-10731]; Hz. Ali’ye aidiyeti için bk. *Nehcü’l-belâga* [thk. Seyyid Muhammed el-Hüseynî eş-Şîrâzî] [Beyrut: Dârü’l-ülûm, 2008], 653 [hikmet nr. 132]; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni’l-Arab* [thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn] [Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1996], 9: 531.)

²³ İbnülemin, “Teessüf-i Azîm”, 3.

²⁴ Beytin tercümesi için aş. bk. 5. mektup.

²⁵ İbnülemin, “Teessüf-i Azîm, 3-4. Onun yukarıdaki cümleleriyle mektuplarında Kemaleddin Efendi’yi övdüğü şu cümleleri arasındaki benzerlikler de ayrıca dikkat çekicidir: “Ey menba’-ı yenâbî’-i kemâl! Mektûbunuz ki

İbnülemin, Sırrı Paşa'nın en büyük meziyetinin II. Abdülhamid'e "*sadâkat ve ubûdiyet-i tâmmе*" ile bağlılığı, en büyük emelinin de Türkçe bir tefsir yazmak olduğunu söylemekte ve yazısını Sırrı Paşa'nın kendisine gönderdiği -bilahere *Son Asır Türk Şairleri*'nde de yer vereceği²⁶ kısa mektubu ekleyerek bitirmektedir.

İbnülemin'in Kemaleddin Efendi'ye gönderdiği mektupta değindiği son husus ise Abdülhamid Hamdî Efendi'den cevap beklemesidir. Onun Kemaleddin Efendi vasıtasıyla kendisine iltifatlarda bulunmasını önemsemekle birlikte bizzat mektup yazıp göndermesinin kendisini daha sevindireceğini söylemektedir. İbnülemin'e göre Abdülhamid Efendi gibi bir fazilet güneşine nisbetle kendisi her ne kadar belli belirsiz zerre hükmünde ise de "*zerreler âfitâba râci*" olduğundan ondan gelen her iltifat netice itibariyle yine ona dönecektir.

b) Kasîde-i Münferice'nin Tahmisinin Şerhi İçin Yazılan Takriz

Kemaleddin Efendi'nin babası Abdülhamid Hamdî Efendi İbnü'n-Nahvî künyesiyle tanınan Ebü'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî'nin (ö. 513/1119) meşhur *el-Kasîdetü'l-münferice*'sini Arapça tahmis etmiş, Kemaleddin Efendi de bu tahmisin Türkçe şerhini yapmış²⁷ ve yayımlama kararı alarak İbnülemin'den eserine takriz yazmasını istemiştir. İbnülemin arkadaşının ricasını kırmayarak 25 Receb 1314/ 30 Aralık 1896'da daha sonra "*evâil-i şebâbda Giridli Sırrı Paşa merhûmun nesri tarzında*" yazdığını söyleyeceği²⁸ gayet sanatlı mensur-manzum bir takriz kaleme almış²⁹; bu metinle birlikte gönderdiği medihlerle dolu mektubunda da Kemaleddin Efendi'ye "*bu abd-i ahkeri taltîf etmek maksad-ı mürüvvetkârânesiyle taleb*" buyurduğu takrizi yazdığını, onun gibi kadri yüce birinin şanını tazim yolunda söz söylemek kudretinden mahrum kaldığı için af dilediğini ve ayıpları örten (*settâr-ı uyûb*) Allah'a sığındığını belirtmiştir.³⁰

İbnülemin, takrizinin mensur kısmının ilk satırlarında İbnü'n-Nahvî ve kasidesinin ehemmiyetine atıfta bulunmaktadır. Harîrî-i Sâni diye nitelediği Abdülhamid Hamdî Efendi'nin sanatkârâne tahmisinin kasidenin kıymetini en üst seviyeye çıkardığını, fakat hem kasidenin hem de tahmisin Arapça olmasının onlardan istifadeyi imkansız kıldığını söylemekte, yaptığı Türkçe şerh ile Kemaleddin Efendi'nin bu problemi ortadan kaldırdığını vurgulayarak onu övmektedir. İbnülemin'e göre Kemaleddin Efendi âlim babasının ve dedelerinin izinden giden bir hayrî'l-halef; eserleriyle ilim ve sanat erbabının kütüphanelerini süsleyen bir "*üstâd-ı a'zam-ı edeb*"tir.

-selsâl-ı sûtûri cedvel-i anber-sirişti yenâbî'-i selâsete menba' olan her cümle-i belîgası cûybâr-ı behiştî andırır-reşehât-ı Kevser-nisârıyla neş'e-i kemâliniz olan gönlümüz sîrâbsâz-ı mâe'l-hayât-ı irfân eyledi... Nâvdân-ı hâmeniz gülâb-ı belâgatle ifâza-i kulûb-ı teşnegân ediyor... "مَنَابِيهِ أَعْجَزْتُ عَنْ بَيَانِهَا ... وَمَنْقَبَةُ الْإِعْجَازِ أَعْلَى الْمَنَابِيهِ" *gülbâng-i sipâsını ber-âverde-i zebân ve müşâhid-i irfân u fazîletinizin evsâf-ı dil-pezirîyle mehâfil-i erbâba her an zevk-resân olmaktadır... Hallâk-ı Ma'ânî ünvân-ı ma'âlî-nişânı sizin gibi bir edîb-i bedâyi-âferinin kemterin kitâbe-i vasf-ı şânı olsa çok mudur?*" (aş. bk. 2. ve 5. mektup)

²⁶ bk. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 3: 1702.

²⁷ 123 sayfadan oluşan ve 1317/1899'da Ma'mûretü'l-azîz Vilayet Matbaası'nda basılan eserle ilgili teferruath bilgi için bk. Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", 77-81.

²⁸ İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 2: 861.

²⁹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0015-17. Ayrıca bk. Kemaleddin Harputî, *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir*, 2-5.

³⁰ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G020_0013.

İbnülemin, mübalağanın sınırlarını zorlayan övgülerini manzumesinde de sürdürmüştür. “Sen nur saçan fazilet (kemal) yıldızısın/ Zamanın kıymetlilerinin övgüsüne mazharsın/ İrfan haremının sakinleri olan ârifler seninle övünürlerse sezâdır/ Senin vasıfların ve iyiliklerin kat-be-kattır/ Bunu ispatlayacak kuvvet bende var mı?/ Seni hakettiğinden fazla medhetsen o medhimden de yücesin!/ Güneşin yanında zerrenin hükmü nedir ki?/ Ey lütuf ve güzel ahlâk kaynağı! Dünyada bin yıl bâki kalasın!” manasına gelen aşağıdaki beyitler buna örnektir:

Sen necm-i kemâl-i nûr-feşânsın

Memdûh-ı efâzıl-ı zamânsın

Fahr eyler ise seninle şâyân

Sükkân-ı harem-serây-ı irfân

Evsâf ü mehâsinin dü-bâlâ

İsbâtına var mı bende yârâ

Medhinde ne rütbe etsem itrâ

Âlîsin o rütbeden de a'lâ

Mevcûd iken âfitâb heyhât

Da'vâ-yı vücûd eder mi zerrât

Bâkî olasın cihânda bin sâl

Ey menba'-ı hüsn-i hulk u ifzâl!

c) Birbirine Şiirler Yazan Cemil Sâtî' ve Hüznî İsimli İki Şairin Aslında İbnülemin Olması

İbnülemin, Kemaleddin Efendi'ye yazdığı 13 Zilkade 1315/ 26 Mart 1898 tarihli mektubunda İstanbul'da çıkan *Resimli Gazete*'nin üç hafta önceki sayısında kendi fotoğrafının yayımlandığını,³¹ aynı sayının arka kapağındaki *Zehre-i Şi'r* başlıklı şiir ile manzum takdîrnâmenin de kendisi tarafından yazıldığını haber vermektedir. Bunları o sıralar revaçta olan Edebiyat-ı Cedîde (Dekadan) yazarlarını “*taklîden ve tezyîfen*” kaleme aldığını belirtmekte ve söz konusu sayının çok satılmasının bu şiirlerin gerçek edebiyatçılar tarafından sahiplenildiğine işaret ettiğini söylemektedir:

Dersaadet'de intişâr eden Resimli Gazete'nin geçen haftaki nüshasına tasvîr-i hakîrânemi derc etmişler. Bu nüsha ile berâber diğer iki gazete bir hediye-i nâçizâne olmak üzere hâk-i pâye takdîm kılındı.

Gazetenin kabındaki “Zehre-i Şi'r” ünvânlı manzûme-i acîbe ile zîrindeki takdîrnâme bendenizindir. İstanbul'da Dekadan ve Yeni Üdebâ-yı Cedîde nâmıyla bir zamândan beri peydâ olan üdebâ-yı

³¹ İbnülemin mektubunda her ne kadar “geçen haftaki nüshasında” diyorsa da fotoğrafın yayımlandığı gazete nüshası 5 Mart 1314 (18 Mart 1898) tarihlidir.

Efrenç-peresti takliden ve tezyîfen yazılmıştır ki edebiyât-ı hakîkiyye tarafdârânınca pek ziyâde makbûle geçtiği o nüshanın pek çok satılmasından anlaşılıyor.³²

Resimli Gazete'nin ilgili sayısını (5 Mart 1314 [18 Mart 1898], sy. 66) incelediğimizde *Zehre-i Şi'r*'in Cemil Sâti', *Takdir*'in Hüznî adıyla yayımlandığını gördük. İbnülemin, yarattığı iki hayâli karakteri mâhir bir kuklacı edasıyla konuşurmuş; "Cemil Sâti"'nin *Zehre-i Şi'r*'i "Hüznî Bey"e ithâf etmesini sağlamış, "Hüznî"ye de buna mukâbil manzum takdîr-nâme yazdırmıştır. "Hüznî Bey" in adına *Resimli Gazete*'de başka şiir yayımlanmamıştır. Fakat "Cemil Sâti"'nin *Zehre-i Şi'r* hâricinde *Teberrüd-i Sütûh* ve *Âlâm-ı Şitâ* başlıklı iki şiir daha yayımlamış, *Teberrüd-i Sütûh*'u yine "Hüznî Bey"e ithâf etmiştir.³³

XIX. asırda simbolist Fransız edebiyatçılarına dili bozduklarından dolayı takılan "dekadan" (*décadent*, çökmüş, düşkünleşmiş) lakabını Ahmed Midhat Efendi (ö. 1912), neşirlerinde alışılmamış tabirler kullandıkları, çoğu manasız müteselsil terkiplerle cümleleri gereksiz yere uzattıkları, kelime uydurdıkları için Edebiyat-ı Cedîde topluluğuna (*Servet-i Fünûn* dergisi şair ve yazarları) takmıştır. Onun *Sabah* gazetesinde neşredilen "Dekadanlar" başlıklı yazısında başlattığı tartışmayla bu tabir yazı diline girmiştir.³⁴ İbnülemin, "edebiyât-ı hakîkiyye tarafdârânı" diye bahsettiği bazı edebiyatçıların küçümsemek maksadıyla "Yeni Edebiyat-ı Cedîdeciler/ Yeni Üdebâ-yı Cedîde" diye niteledikleri topluluğa "Avrupa hayranı edebiyatçıları" anlamında "*Üdebâ-yı Efrenç-perest*" demektedir; "Cemil Sâti"'nin müstearıyla yazdığı şiirlerinde Tanzimat'tan itibaren sadeleşmeye giden yazı dilini³⁵ Farsça terkipler, uydurma kelimeler ve alışılmadık mazmunlarla ağırlaştırdıkları için onlarla eğlenmektedir. "Cemil Sâti'", Üdebâ-yı Cedîde'nin -Orhan Okay'ın ifadeleriyle- "*biri mücerret, diğeri müşahhas kelimelerden yapılmış, zihinde yeni imajlar uyandıran... leyâl-i girizân, havf-ı siyâh, teb'-i ümîd*" gibi Farsça terkiplerini ve Fransız edebiyatının tesiriyle ortaya koydukları "*aşırı hassasiyet, heyecan ve teessür ifade eden ünlemler, yardımcı ve ara cümlelerle bazan bir sayfa uzayan, bazan çok kısa, bazan da devrik olan cümleler*"ini³⁶ başarıyla taklid etmiş görünmektedir. Aşağıdaki şiirlerinde geçen "ferş-i muhabbet, mütehâşi, mütelâşi, mütelâmi', mihr-i siyeh-renk, girye-i ahmer, bânk-i hamûş, nağme-i sâmit, teberrüd-i sûtûh" gibi zorlama kelime ve terkipler ile kısa mısralar buna örnek verilebilir.

"Hüznî Bey" "Cemil Sâti"'nin *Zehre-i Şi'r* başlıklı "mensur şiir"ini hem abartılı ifadelerle takdir, hem de Dekadanlara verilmiş iyi bir cevap telakki etmektedir. "Belirsizlikle dolu nice kara his yer yer gönül/ dil sahasında kendini gösteriyor" anlamı taşıyan

Mübhemiyet ile meşbû' nice hiss-i esved

Arz-ı didâr ediyor sâha-i dilde yer yer

³² Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G014_0001-2.

³³ *Resimli Gazete* üzerine yapılan yüksek lisans tezinde Cemil Sâti' hakkında bilgiye yer verilmemiş, Hüznî ise Yozgatlı halk şairi Mehmed Efendi (ö. 1936) zannedilerek onun hayatı özetlenmiştir. (bk. Rukiye Özer, *Resimli Gazete 1312-1315 İnceleme, Fihrist, Seçme Yazılar* (Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2018), 91, 151, 169, 267, 279.)

³⁴ Ahmed Midhat Efendi, "Dekadanlar", *Sabah*, nr. 2628, 10 Mart 1313/ 22 Mart 1897, 2-3.

³⁵ M. Orhan Okay, "Edebiyat-ı Cedîde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 398.

³⁶ Okay, "Edebiyat-ı Cedîde", 10: 398.

beyti ile “Ne tefekkür, ne meşguliyet, ne de mana ister! Buna Edebiyat-ı Cedîde diyorlar azizim!” anlamına gelen

Edebiyyât-ı Cedîde buna derler monşer!

Ne tefekkür, ne tevaggul, ne de ma'nâ ister

mısraları “Hüznî Bey”in “üç günde şâir” olduklarını iddia ettiği cenâha yönelttiği eleştirilerdendir.

İbnülemin mektubunda *Resimli Gazete*'nin fotoğraf ve iki şiirini yayımladığı sayısı ile beraber iki gazete daha yolladığını söylemektedir. Bunlar *Resimli Gazete*'nin 67. (12 Mart 1314) ve 68. (19 Mart 1314) sayıları olmalıdır. Zira her iki nüshada da “Cemil Sâti”ın şiirleri mevcuttur. İbnülemin'in *Resimli Gazete*'de bu müstear adla yayımladığı başka şiiri yoktur. Mevzubahis şiirleri ehemmiyetine binaen aşağıya kaydediyoruz.³⁷

Hüznî Bey Kardeşime:

Zehre-i Şi'r

Gonca-i hüsne bugün ferş-i muhabbet etdim

Mütehâşî... Mütelâşî...

Vech-i mevzûnunu bir şem'-i siyâha tutmuş

Bir mihr-i siyeh-renk...

Zulmetde kamer... Zannederek nezdine gitdim...

Destinde kalem... Şu'le-i eş'âr yüzünde

Mütevahhiş... Mütelâmi'...

Bir şehper-i hayretle uçup koynuna gönlüm

ile rûhum

Cüst-cû eyleyerek nefha-i ezhâr gözünde

Bir çift kelebek...

Rûhumla gönül...

Âteşli emel, girye-i ahmerle tesâdüm

Ediyorlar...

Ey Zehre! Seninçün bu tesâdüm ki gönülde

Âgûşuna almış...

Âmâlimi, efkârımı ey zehre-i ezhâr!

Ey nahl-i emel! Nerde aceb zehre-i eş'âr?

Ey tatlı emel! Zehr-i merâret ki içersin

³⁷ Şiirdeki noktalar metnin orijinalinde de bulunmaktadır.

Vuslat gibi derhâl geçersin

Söyle nerede zehre-i eş'âr?

Bir bânk-i hamûş, nağme-i sâmit ki gelir de,

Gûşumda fısıldar

Ve der ki:

Bir şi'r-i müzehher ki nihândır

Bak sîne-i sâfında ayândır

Ammâ ki mülevven tül içinde

..... pistân!

Zehre-i şi'r...

Niçin korseye hâcet gördün?

Ey şi'r-i mücerred!

Tuvaletsiz de seni mahrem-i efkâr eyler

şâirler...

Efkâr-ı dehâet ki sana âşık-ı mahrûr

Ey zehre-i pür-nûr!

Evet:

Sen sade şi'rsin ki tabî'atle müsâvî

Tuvalet istemeyiz,

Korse nene lâzım...

Ey zehre-i eş'âr, sana her dem müterakkıb

Şâir de şi'r de

Bir bûsene bin zehre-i efkâr fedâdır

Ey zehre-i eş'âr!

Cemîl Sâti³⁸

Takdîr

Dekadane eser neşrine himmet ile

Himmetin şükr-i beyâza olacaktır mazhar

³⁸ Resimli Gazete, 66 (5 Mart 1314 [18 Mart 1898]: arka kapak).

Tuvalet lâzım imiş şâhid-i nazma lâkin

Böyle dûşîze şi'r istemez aslâ berber

Mübhemiyet ile meşbû' nice hiss-i esved

Arz-ı dîdâr ediyor sâha-i dilde yer yer

Zehre-i şi're bakın bû-yı mücellâ saçıyor

Ka'r-ı vicdâna bütün fâm-ı tahassüs ser-per

Bir yeşil fikre düşer rûh-ı şebâbı aşkın

Mütelâşî... Mütelhâşî... Mütelevvin... Ezher

Bir akûr bahre döner katre-i çeşm-i âşık

Mütelâtım... Müte'arrız... Mütecâsir... Gam-ver

Edebiyyât-ı Cedîde buna derler monşer!

Ne tefekkür, ne tevaggul, ne de ma'nâ ister

Ne revâ nûr-ı ma'ârifle tezeyyün etmek

İlm ü irfân edemez kadrini zîrâ ber-ter

Dekadan mesleği bir vâdi-i feyz ü irşâd

Böyle üç günde gözüm âdemi şâir eyler...

Hüznî³⁹

İbnülemin'in *Resimli Gazete*'de yayımlanan "tasvîr-i hakîrânem" dediği fotoğrafı.⁴⁰

³⁹ *Resimli Gazete*, 66 (5 Mart 1314 [18 Mart 1898]: arka kapak).

İbnülemin'in Cemil Sâtî' mahlasıyla yazıp "Hüznî Bey"e ithaf ettiği *Teberrüd-i Sütûh* ile *Âlâm-ı Şitâ* başlıklı şiirleri de şunlardır:

Hüznî Bey Kardeşime

Teberrüd-i Sütûh

Artık ne tekeddür ne emel, işte sebâtım

Bir dîde-i nûşîn ile me'lûf-ı temennâ

el-Hak kebûdî

Artık ne meveddet ne güzer, bak sad mâtem

Tutmuş gibi, tutmuş gibi âfâkı serâpâ

Bilmez mi o âyâ

Bu semen-fâm-ı su'ûdu

Ey vuslatı germi şiken-i zevk-i zalâm

Düşunda semenlerle çemenlerle yatan ten

Gör gör ki ne sâ'id

Bir deste şükûfe bütün etrâf telâm

Âsûde-zebân, fârig-i gam sanki de gülşen

Her câyı müzeyyen

Hepsi sana âid

Fî 8 Mart Sene 13[1]4

Cemîl Sâtî⁴¹

Âlâm-ı Şitâ

Âlâm-ı şitâ olunca meşhûd

Çıkmada semâya dûd-ı bî-renk

Düşmekde zemîne berf-i beyzâ

Tebyîz ediyor bu hâkdânı

Söylerse beşer be-câ değil mi?

⁴⁰ bk. Resimli Gazete, 66: 789.

⁴¹ Resimli Gazete, 67 (12 Mart 1314[24 Mart 1898]): arka kapak.

Cismde harâret oldu mefkûd ⁴²

Vaktâ ki gelince şehr-i Teşrîn
Dünyâya eder yed-i tabîat
İlbâs-ı kefen ki... Berf-i fâmdır
Bir meyyit-i bî-hayâta benzer
Hoş hâne-i nûş olan bu âlem
Gûşumda eder memâtı telkîn

Yâdıyla bahâr-ı zevk-bârın
Her gayr-ı müsin şebâb ehli
Feryâd-ı siyâh eder de ağlar
Lerzende i 'ânesiyle mehtâb
Tenvîrine sa 'y eder demâdem
Her katre-i çeşm-i hûn-nisârın

Gönlümde hayâl-i sayf ü germâ
Teshîn eder mi hiss-i serdi
Eyler mi izâbe... Münce midir ⁴³
Şemsin acabâ tulû 'ı yek dem?
Âlâm-ı şitâ ki muhtefîdir
Rûhumda misâl-i zıll-ı sermâ

Bin hande-i hoş-nevâ-yı mensûr
Bin subh-ı safâ-nümâ-yı mahrûr
Bin şi 'r-i nevîn ü sebz-dârî
Bin neş'e-i şûh u sâfî sayfın
Benzer o nigâra... Çeşmi mahmûr
Sermâ ise bir acûz-ı meftûr

Sad hande-i nerm ü tâze perrân
Âgûş-ı sabâh-ı nev-bahârda
Bin girye-i suht ile muhâtdır
Kış günlerinin sabâhı, şâmı

⁴² "Cisimde" kelimesinin ilk harfinde nokta düşmüştür.

⁴³ Bu kelime "münhamiddir" şeklinde çıkmıştır.

Mâyi' nice bin elemle mâlî

Zânû-yı leyâl-i berf-rîzân

Hayfâ ki güneş zevâle erdi

Kış geldi evet garî vü bârid⁴⁴

Bin kahkaha serd eder tehîdir

Her hande fakat... Sadâ-yı nefret

Mürgân ü çemen, çiçekle insân

Efgân ederek hafâya girdi

Bir bahr-ı amîk-i berf-pûşun

Ka 'rında nihân siyâh neş'e

Martılara bak ki kar içinde

Pervâz-ı beyâza cehd ederler

Şâir gibi kalb ü cismi ra 'şân

Her ehl-i hayât ü akl u hûşun

Bin gumgume-i hafî bârid

Gûşumda fısıldayıp ederler

Îmâ-yı şitâ-yı zehr-âlûd

Şefşâf-ı ecel nihâl-i ömrün

Bî-hande eder cefâ-yı esmer

Ecsâm-ı beşer zemîne sâkit

Her ebr-i hazân-ı mâtem-efzûd

Endâm-ı bahâra bir kefendir

Tâbut ise selc-i hâk-i esfel

Bî-sûd u tehî figân-ı ezhâr

Teşyî'ine bezl-i cân ederler

Âlâm-ı şitâ olunca meşhûd...

Cemîl Sâtı⁴⁵

⁴⁴ “garî vü bârid” ibaresi “garyubârid” okunacak biçimde dizilmiştir.

⁴⁵ *Resimli Gazete*, 68 (19 Mart 1314 [31 Mart 1898]): arka kapak.

Netice itibariyle, Nâlânî mahlasıyla şiirler yazdığı bilinen İbnülemin'in⁴⁶ Cemil Sâtî' ve Hüznî müstearıyla da şiirler kaleme aldığı Kemaleddin Efendi'ye gönderdiği mektup sayesinde ortaya çıkmıştır.

d) Fotoğraf Çektirmenin, Resim ve Heykelle Uğraşmanın, Portre/ Tablo Asmanın Dinî Hükümü

İbnülemin, 17 Muharrem 1317/ 28 Mayıs 1899 tarihli mektubunda fotoğraf çektirmenin, insan resmi çizmenin dinî hükmüne dair bazı kanaat ve sorular paylaşmış, Abdülhamid Hamdî Efendi'nin dedikodulara yol açan bu meseleye dair şüpheleri giderecek mütalaalarını yazıp kendisine hızlıca göndermesini Kemaleddin Efendi'den istemiştir. İbnülemin'e göre fotoğrafın ve insan resimlerinin soybilim, tarih, endüstri, sanat gibi sahalara fevkalâde faydaları vardır. Ayrıca bu sayede cinayet gibi suçlara bulaşanlar da emniyet kuvvetleri tarafından kolaylıkla tespit edilebilmektedir. İslam'ın ilk devresinde insanları putperestlikten vazgeçirmek amacıyla resim yapma ve bunları evde bulundurmanın yasaklandığı malum ise de bugün hiçbir müslümanın akrabasının yahut sevdiğinin resmine bakarak ona tapması söz konusu değildir. O halde,

1) Mevzubahis faydalar gözetilerek -putperestlik tehlikesinin de külliyen ortadan kalkması hasebiyle- “*Ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz.*” kâidesinin⁴⁷ resim meselesine tatbiki mümkün müdür?

2) Heykel ile fotoğraf arasında dinen fark var mıdır?

3) Kişinin kendi fotoğrafını çektirmesi câiz midir?

4) Odasının kibleye gelmeyen bir tarafına tablo asan kimse büyük günah işlemiş olur mu?

5) “*Allah ressamı lanetlemiştir.*” hadisi gelişigüzel resim yapanlar hakkında mı yoksa putları takliden yapılan heykel ve resimler hakkında mı vâridir?

6) Söz ve fiillerine güvenilir bazı değerli âlimlerin kendi portrelerini yapturmaları resmin mübah olduğuna işaret sayılmazsa da birtakım yeni yetme medreselilerin bu işi küfür derecesinde büyük günah saymaları da doğru değildir. Bu fiil kerahet mertebesinde hata ve haram yahut mekruh olduğu bilinerek işlenmiş bir kabahat sayılabilir.

Kemaleddin Efendi cevap müsveddesinde “*mes'ele-i sûretin sûret-i mes'alesi*” ile ilgili yukarıdaki soru ve fikirleri babasına arz ettiğini, onun da yaşadıkları asrın büyük bir belâsı (“*dâhiye-i uzma*”) haline gelen, hurmet ve kerahetle izah edilebilecek bu mühim konuyu enine boyuna ele aldığını, hattâ bu titiz mütalaasının müstakil risale haline geldiğini yazmıştır.⁴⁸ Babasının tedkikini derleyerek kendi el yazısıyla iki nüsha hazırlayan Kemaleddin Efendi birini vakit geçirmeden İstanbul'a İbnülemin'e göndermiş,⁴⁹ diğerini yanında saklamıştır.⁵⁰ Ayrıca her ne kadar nezâretçe

⁴⁶ bk. Ömer Faruk Akün, “İbnülemin Mahmud Kemal”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 252.

⁴⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (Dersaâdet: Matbaa-i Osmâniyye, 1305), 27 (madde nr. 39).

⁴⁸ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G019_0032.

⁴⁹ İbnülemin aşağıda metni neşrettiğimiz kısımda görüleceği üzere bunu bir mecmua-i resâil içerisinde yerleştirmiştir. bk. *Resim Hakkında Şer'î Tedkik*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 2746/5, vr. 54^a-57^a.

sansüre uğrayıp uğramayacağı hususundan emin değilse de ondan babasının metnini makale olarak bir mecmuada yayımlatmasını beklediğini belirtmiştir.⁵¹

Kemaleddin Efendi'nin Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne bağışlanan kitapları arasında Abdülhamid Hamdî Efendi'nin *el-Burhânü'l-münevver fî tahrîmi't-tasvîr ve hurmeti iktinâi'l-musavver* isimli on varaklık Arapça risalesinin varlığından bahsetmiştik.⁵² Risalenin ilk satırlarında Abdülhamid Efendi bunu bazı din kardeşlerinin portre çizme, onları evde bulundurma ve duvarlara asma gibi meselelere dair soruları üzerine kaleme aldığını yazarak kanaatimizce İbnülemin'e işaret etmektedir.⁵³ İbnülemin'in isteği üzerine hazırlanan ictihadnâme söz konusu Arapça risalenin ilk kısmının Türkçe özeti mahiyetindedir. İbnülemin Koleksiyonu'ndaki nüsha 4 varak, Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi'ndeki ise 6 sayfadır. Mahkeme Arşivi'ndeki belgelerden anlaşıldığına göre mahkeme heyeti ictihadnâme risalesindeki Arapça kısımları Türkçe'ye çevirecek adam aramış, yazışmalar neticesinde nihâyet devrin Elaziz Ticaret Odası Reisi Hacı Saidzâde Said Efendi'ye ulaşarak Adliye kâtabinin huzurunda metnin özetini ona yaptırmıştır.⁵⁴ Kemaleddin Efendi'yle alâkalı iddianâmenin 35. maddesi de bu risaleye ayrılmıştır. Risale maddedeki "*Türkçe ve Arapça karışık ve fetvâ kılıklı imzâsız bir ictihâdnâme olup resim çekmenin harâm olduğunu ve kalıp ve heykelin de ondan farkı bulunmadığını hâvîdir.*" cümlesiyle tanımlanmıştır.⁵⁵

Risalede portre yapmanın, fotoğraf çekme yahut çektirmenin, heykelle uğraşmanın İslam'daki yeri ile başkasının yaptığı resmi duvara asmanın (*iktinâ-i sûret*) hükmü mütalaa ve tedkik edilmiştir. İlk kısımda canlıların resimlerini çizmenin hurmetine dair bazı hadisler yer almış; ikinci kısımda, zikredilen hadislerden canlı-cansız ayırımı yapılmaksızın resmin bütünüyle haram sayıldığı neticesinin çıktığı söylenmiş, fakat başka bir rivayet esas alınarak cansızların resimlerinin çizilebileceği belirtilmiştir.

Abdülhamid Hamdî Efendi sahih kaynaklardan derlediği hadislerden hareketle canlıların resminin çizilmesine kat'î surette karşı çıkmıştır. Hattâ bazı fakihlere göre resim çizmek adam öldürmekten bile büyük günahdır. Ona göre her ne kadar hicrî ikinci-üçüncü asırdan itibaren İslam topraklarında putperestlik tehlikesi ortadan kalkmışsa da bugüne kadar (hicri on ikinci- on üçüncü asır) fakih ve müctehidler bu konuda "*illetin zevâliyle hükmün de zâil*" olduğunu ileri sürmemiş;

⁵⁰ Şark İstiklal Mahkemesi yetkililerinin emriyle Kemaleddin Efendi'nin bütün evrakı gibi buna da el konulmuştur. bk. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G039_0002-07.

⁵¹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G019_0032. Kemaleddin Efendi'nin sansür korkusunun sebebi Sultan II. Abdülhamid başta olmak üzere devlet erkânının boy boy fotoğrafları gazete ve mecmuaların sayfalarını süslerken kendilerinin âyet, hadis ve diğer şer'î kaynaklardan deliller getirerek fotoğrafın haramlığını savunmalarıdır.

⁵² Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", 91.

⁵³ bk. Abdülhamid Hamdî Harputî, *el-Burhânü'l-münevver fî tahrîmi't-tasvîr ve hurmeti iktinâi'l-musavver*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36884, vr. 1^b.

⁵⁴ bk. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G039_0001. Mahkeme başkanı, Kemaleddin Efendi'nin evrakı arasında gördüğü bir Arapça şiir için de Elaziz Maârif Müdürlüğüne "*Arapça şi'ri Türkçe'ye tercümeye muktedir muallim efendilerden birisinin dâireye uğramasına müsâ'ade buyurulması*" na dair dilekçe göndermiş, ama müdüriyetten "*Dâiremize merbût mekâtib muallimleri meyânında bihakkin Arapça şi'r tercümesine muktedir kimsenin bulunmadığı*" cevabını almıştır. (Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G004_0018)

⁵⁵ bk. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G003_0007.

tapma yahut Allah'ın yarattıklarına birebir benzetme gayret ve kasdıyla resim yapanların kâfir, başka maksatla yapanların ise fâsık oldukları hükmüne varmışlardır. Abdülhamid Hamdî Efendi onların ebediyen cehennemlik olduklarını haber veren hadisleri de bazı ulemânın görüşlerini aktararak değerlendirdikten sonra sözü fotoğraf çektirmeye ve portre çizmeye getirmiş, içki ve kumar hakkında inen "...Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için faydalar vardır. Ama günahları faydalarından daha büyüktür." meâlindeki âyetten (el-Bakara 2/219) hareketle bahis mevzuu işlerin soybilimi, tarih, sanat, endüstri gibi ilim dallarına faydası sebebiyle mutlak ve sarih bir nehiyden bahsedilemeyeceğini yazmıştır. Ona göre heykel ile resim arasında fark yoktur. Bunlarla uğraşmak her hâlükârda haramdır. Çünkü burada Allah'ın yarattıklarının benzerini yapma ve O'na öykünme gayreti vardır. Başkasının yaptığı resmi odaya koymaya gelince, bu fiil resim yapmak gibi kat'î derecede haram değilse de tahrîmen mekruhtur ve keraheti meleklerin rahmetini engelleyecek kadar büyüktür. Zira Cebrail aleyhisselam Hz. Peygamber'e köpek ve resim bulunan eve meleklerin girmediklerini haber vermiştir. Görülemeyecek kadar küçük, gizli, örtülü, başı tamamen koparılmış, tanınmayacak kadar silik fotoğraflar meleklerin rahmet dilemesine mâni değildir. Yatak örtüleri, paspas, kilim gibi ayakaltı yerlerde kullanılan resimlerde de beis yoktur. Abdülhamid Hamdî Efendi evde resim bulundurmanın nereye konulursa konulsun mekruh, hele onu evin kible duvarına yerleştirmenin "*eşedd-i kerâhet*" ile mekruh olduğunu vurgulayarak ictihadnâmesini tamamlamıştır.

Abdülhamid Efendi risalesini hazırlarken Buhari, Müslim, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Davud'un eserlerindeki hadislerden faydalanmıştır. Konuyla ilgili yorumlarını yer yer kitaplarından iktibaslar da yaptığı Nevevî (ö. 676/1277), İbn Nüceym Zeynüddin (ö. 970/1563), Şeyh Ekmelüddin Muhammed b. Mahmûd er-Rûmî el-Misrî (ö. 786/1384), İsmâil Hakkı Bursevî (1137/1725), İbn Âbidîn (1252/1836) ve Muhammed Abbâsî el-Mehdî'ye (ö. 1315/1897) dayandırmıştır. Abdülhamid Hamdî Efendi'nin yararlandığı Nevevî'nin *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc* isimli eseri *Sahîh-i Müslim*'in en önemli şerhlerindedir. Hanefî fıkıh âlimi İbnü'n-Nüceym'in kaleme aldığı *el-Bahrü'r-râik* ise yine Hanefî âlim Ebü'l-Berekât en-Nesevî'ye (ö. 710/1310) ait *Kenzü'd-dekâik* isimli eserin önde gelen şerhlerindedir. Abdülhamid Hamdî Efendi Nevevî'nin görüşlerini *Bahrü'r-râik* üzerinden aktarmıştır. Müfessir, mutasavvıf ve şair İsmâil Hakkı Bursevî'nin istifade edilen eseri ise meşhur tefsiri *Rûhu'l-Beyân*'dır. Abdülhamid Efendi yine Hanefî fakihlerinden Şeyh Ekmelüddin'in konuyla ilgili görüşlerini *Rûhu'l-Beyân*'dan naklen yazmıştır. Muhammed Emîn İbn Âbidîn'in *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr* adlı eseri onun inceleyip iktibâs ettiği bir diğer kitaptır. Bu eser Timurtaşî'nin Hanefî fıkhına dair *Tenvîrü'l-ebâr* isimli eserine Alâeddîn el-Haskefî'nin *ed-Dürri'l-muhtâr* adıyla yaptığı şerhin hâşiyesidir.⁵⁶ Mısır başmüftüsü ve Ezher Üniversitesi'nin ilk Hanefî şeyhi Mehdi el-Abbâs'ın⁵⁷ fetvalarını topladığı *el-Fetâvâ'l-Mehdiyye fi'l-vekâi'i'l-Mısriyye* adlı eseri ise Abdülhamid Hamdî Efendi'nin müracaat kaynaklarının sonuncusudur.

Hem Abdülhamid Hamdî hem de Kemaleddin Efendiler savundukları düsturlara bağlı kalmaya hayatları boyunca azami ölçüde özen göstermişlerdir. Efendigil ailesiyle görüşmelerimizde Abdülhamid Hamdî Efendi'nin bugüne ulaşan bir fotoğrafının olmadığını öğrenmiştik. Kemaleddin Efendi'nin mahkemece el konulan mektuplarını okuduğumuzda da çocuklarına zaruret hâricinde

⁵⁶ Ahmet Özel, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 292.

⁵⁷ bk. Ahmet Özel, "Mehdi el-Abbâsî", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 375-376.

fotoğraf çektirip dağıtmamalarını tavsiye ettiğini, müftülük vazifesi sebebiyle dosyasına konulmak üzere mecburen çektiği fotoğrafı kimselere göstermek istemediğini görüyoruz. Mesela onun 20 Şubat 1926 tarihli mektubunda rastladığımız şu cümleleri câlib-i dikkattir: “*Fotoğraf için isrâf etmeyiniz!*’ dediğimi tekrar ediyor[um]. Ben esâsen dâireye verilecek mikdârına karşı isrâf dememişdim. Beyhûde şuraya buraya katre-i bârân gibi irsâl ü ilân etmeye itirâz ediyordum. Yine o sözümdeyim. Kaymakama, dayızâdeye, Abdülkadir’e, Said Efendi’ye, falana filana tevzî’ etmekde ne gibi bir iyilik vardı? Yoksa **meccurî olarak** ben de mektebe birkaç tane verdim. Bir tane de size gönderdim.”⁵⁸ 4/5 Şubat 1926 tarihli mektubundaki şu cümle de aynı minvâdedir: “*Fotoğrafınızın masrafından ziyâde teşhîr ve tevzîine itirâz ediyordum.*”⁵⁹ Kemaleddin Efendi’nin küçük oğlu Abdülhamid Ankara’dayken Harput’taki samimi arkadaşı Muhyiddin Efendi’den⁶⁰ Kemaleddin Efendi’yle aynı konakta yaşayan hanımı ve çocuklarının fotoğraflarını çektirip kendisine göndermesini istemiştir. Muhyiddin Efendi 12 Haziran 1926 tarihli mektubunda Kemaleddin Efendi’den izin alamadığını şu cümlelerle anlatmaktadır: “*Muktezâ-yı va’d olarak çocukların fotoğraflarını göndermek için teşebbüs etdik. Peder Efendi’ye gerek Küçük Hâfız Efendi gerek bendeniz söyledik, sükût ile geçiştirdi. Bi’t-tab’ fazla tasdî’den çekiniyoruz. Lâkin bir defa daha arz edeceğim. Müsâade aldığım takdîrde göndereceğim...*”⁶¹

Ömer Naîmî Bey’in talebesi Prof. Dr. Süleyman Ateş’in bize anlattığına göre Kemaleddin Efendi bir gün oğlu Ömer Naîmî’nin evine gitmiş, evin duvarlarında aile efrâdının fotoğraflarının ve bazı resimlerin asılı durduğunu görünce üzülmüş ve “*Oğlum burası müslüman evi mi, hristiyan evi mi? Bu ne hal?*” diye ona sitem etmiştir.⁶²

e) Hindistan’da Üç Yüz Bin Kişinin Müslüman Olması

İbnülemin 7 Rebiülâhir 1317/ 15 Ağustos 1899’da yazdığı mektubunda o günlerde Hindistan’da üç yüz bin kişinin İslam’ı seçtiğini hatırlatmakta ve bu mühim hâdisenin haberinin üzerinden on beş gün geçmesine rağmen müslüman kamuoyundan ses çıkmamasına, kimsenin bir teşekkür ve tebrik makalesi bile yazmamasına karşı üzüntüsünü dile getirmektedir. Ayrıca kendisini mes’ul sayıp konuya dair bir yazı yazdığını ve bunu *Tercümân-ı Hakikat*’de yayımladığını belirterek gazetenin ilgili sayısını Kemaleddin Efendi’ye gönderdiğini söylemektedir. İbnülemin, Kemaleddin Efendi’yi de eleştirmektedir. Çünkü ona göre Kemaleddin Efendi gibi ilmi kudrete sahip ve kalemi güçlü biri arada sırada da olsa yazacağı dinî makalelerle ümmetin gözlerini nurlandırmalı, sessizliğe bürünmemelidir.

⁵⁸ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G006_0021.

⁵⁹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G033_0002. Kemaleddin Efendi’nin hayatıyla ilgili yazdığımız makalenin hazırlık safhasında torunlarıyla yaptığımız görüşmelerde kendilerinde ona ait yalnızca bir fotoğrafın bulunduğunu söylemişlerdi.

⁶⁰ Harput’a yerleşmiş Nakşî-Halidî şeyhi Osman Bedreddin Erzurumî’nin (İmam Efendi, ö. 1924) oğludur. Kemaleddin Efendi ve İmam Efendi’nin yakınlıklarına dair teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, “Şark İstiklâl Mahkemesi’nin Belgeleri Işığında İmâm Efendi (Osman Bedreddin Erzurumî) ile Harput Ulemâsından Müftü Kemâleddin Efendi Arasındaki Mürşid-Mürîd İrtibatı”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018): 161 vd.

⁶¹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G011_0028.

⁶² bk. Karataş, “Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi”, 91.

Şark İstiklal Mahkemesi dosyasında *Tercümân-ı Hakikat*'in söz konusu sayısı yoksa da hem habere hem de İbnülemin'in yazısına ulaştık. Gazetenin 24 Rebülevvel 1317/ 1 Ağustos 1899 tarihli nüshasında yer alan “*Üç Yüz Bin Nüfusun İhtidâsı*” başlıklı habere göre Hindistan'ın güney bölgesinde yaşayan üç yüz bin kişilik Şinâver kabilesi Mirâver kabilesiyle yaşadığı çatışma neticesinde kendilerine ibadet hakkı tanınmaması üzerine topluca din değiştirerek İslam'a geçmiştir.⁶³ İbnülemin konuyla ilgili 3 Ağustos 1899'da yazdığı makaleyi gazetenin 4 Ağustos 1899 tarihli nüshasının 3 ve 4. sayfalarında yayımlamıştır. “*Fezâil-i İslâmiyye ve Üç Yüz Bin Nüfusun İhtidâsı*” başlıklı yazı iki kısımdan meydana gelmiştir. Birinci kısımda İslam'ın ve Hz. Peygamber'in faziletinden, ilim, sanat, marifet ve adaletin hakikatinden bahsedilmiştir. İkinci kısımda söz konusu habere değinilerek medeniyetin sağlayamadığı huzur ve refahı İslam'ın sağladığı vurgulanmış; insanların başka dinler yerine İslam'ı seçmeleri bu dinin faziletine bağlanmış, şarapla geçinen Şinâver kabilesinin şimdiden sonra nasıl geçineceklerini kurcalayan art niyetlilere de “*rezzâk-ı âlem*”in Allah olduğu hatırlatılmıştır. İbnülemin yazısını tamamlarken bir gün bütün dünyanın müslüman olacağına dair ümidini tazelemiş ve Şinâver kabilesini tebrik ederek onların tercihi karşısında her müslümanın sevinmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.⁶⁴

f) İbnülemin'in Kemaleddin Efendi'ye Gönderdiği Bir Na't-ı Nebî

İbnülemin, Kemaleddin Efendi'ye yolladığı 7 Rebülâhir 1317/ 15 Ağustos 1899 tarihli mektubuna Mevlid Kandili münasebetiyle yazdığı 12 Rebülevvel 1317/ 21 Temmuz 1899 tarihli na'tı da ilişirmiştir. “*Leyle-i vilâdet-i Muhammediyye'de bir hâl-i vecd ü hâletde hâme-i hakîrden sudûr eden na't-ı şerîf*” cümlesiyle manzumesini takdim eden İbnülemin uzun süreden beri şiirle uğraşmamasına rağmen na't yazma ve yayımlama cesaretini göstermesini Hz. Peygamber'e karşı duyduğu aşırı sevgiye bağlamakta, okuyucuların şiirdeki kusurları buna binaen mazur göreceklere ümidini taşımaktadır.⁶⁵ Araştırmalarımıza rağmen İbnülemin'in mevzubahis na'tinin neşriyle ilgili malumâta ulaşamadık. Dolayısıyla na'tin tam metninin incelediğimiz mektup sayesinde gün yüzüne çıkıyor olması güzel bir tesadüftür. Diğer taraftan, İbnülemin çok yakın dostu Hüseyin Vassâf Efendi'nin Süleyman Çelebi'nin mevlidi hakkında yazdığı makaleleri ihtivâ eden *Vesiletü'n-Necât* isimli eserine 10 Zilhicce 1328'de (13 Aralık 1910) takriz yazmış ve buraya yirmi beş beyitlik⁶⁶ söz konusu na'tin on beytini de bazı farklılıklarla eklemiştir.⁶⁷ Vassâf Efendi İbnülemin'in terceme-i hâlini kaleme aldığı *Kemâlü'l-Kemâl* isimli eserinde bu takrize değinmiş,⁶⁸ hem buraya hem de mevlidin şerhi mahiyetindeki *Gülzâr-ı Aşk*'inde Süleyman Çelebi'nin “*Pes Muhammeddür bu varlığa sebeb/ Sıdk ile anun rızâsın kıl taleb*” beytini şerhettiği kısma o beyitleri eklemiştir.⁶⁹ Na'ti çok beğenen Vassâf Efendi, İbnülemin'in manevi neşesinin muhabbetin zirvelerinde kanat çırpıp, bir kitaba ancak sığacak vahdet-i vücud mevzuunu latif bir remizle açıkladığını anlatmış, bu na'tin

⁶³ *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 6562-1262 (24 Rebülevvel 1317/ 20 Temmuz 1315), 2.

⁶⁴ İbnülemin, “*Fezâil-i İslâmiyye ve Üç Yüz Bin Nüfusun İhtidâsı*”, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 6565-1265 (27 Rebülevvel 1317/ 23 Temmuz 1315), 3-4.

⁶⁵ bk. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0023.

⁶⁶ N'at esâsen yirmi dokuz beyittir, ama dört beyit Fuzûli, Nâbi ve Şeyh Gâlib'e aittir.

⁶⁷ Hüseyin Vassâf, *Vesiletü'n-Necât* (Dersâadet: Necm-i İstikbâl Matbaası, 1329), 3-6.

⁶⁸ Hüseyin Vassâf, *Kemâlü'l-Kemâl*, 77.

⁶⁹ bk. Hüseyin Vassâf, *Mevlid Şerhi: Gülzâr-ı Aşk* (haz. Mustafa Tatçı-Musa Yıldız-Kaplan Üstüner), (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), 166. Aynı mısralar *İslâm'ın Nûru* mecmuasında “Mevlid” başlığıyla neşredilmiştir (8 [İstanbul: Aralık 1951]: 7).

onun ilmî zevkini, aşkının büyüklüğünü gösterdiğini; az sözle çok manayı içinde barındıran “*sırr-ı hakikat ve lübb-i marifetin, zevk ü aşkın ne olduğunu*” sevgilinin aynasından aksettirdiğinden hakiki şiirin adresi sayıldığını belirtmiştir. Vassâf Efendi na‘tin bazı beyitlerinin “*andelîb-i gülzâr-ı elhân*” Hâfız Sadeddin Efendi [Kaynak, ö. 1961] tarafından ilâhi tarzında bestelendiğini de sözlerine eklemiştir.⁷⁰ Ömer Faruk Akün de bu na‘ti İbnülemin’in “*Hız. Peygamber’e olan duygularının en kuvvetli*” ve “*en güzel ifadesi*” saymaktadır.⁷¹

İbnülemin, na‘tini klasik kaside formunda yazmamış, mesnevî nazım şeklini kullanmıştır. Hız. Peygamber’e hitâben kaleme aldığı na‘tte onun bazı mümtaz vasıflarını sıralamış ve onu son derece mübalağalı bir üslupla medhetmiştir. Mesela, ona göre Hız. Peygamber her ne kadar mahluk ise de Allah gibi eşsiz ve benzersizdir:

*Mahlûkdur gerçi zâtın ammâ
Hâlık gibi yok nazîrin aslâ*

Hakk’ın cemali onun yüzünde âşikâr, kemali onun ahlâkında ayândır. Âlem onun nuruyla münevverdir; Âdem onun sayesinde vücud bulmuştur. O tam manasıyla Hakk’ın nurunu aksettiren bir aynadır; emsalsizdir:

*Vehinde celî cemâl-i Ma‘bûd
Hulkunda ayân kemâl-i Ma‘bûd
...
Nûrunla münevver oldu âlem
Sâyende vücûd buldu Âdem
Mir’ât-ı cemâl-i lem-yezelsin
Şâhid buna Hak ki bî-bedelsin*

Na‘tte Hız. Peygamber’e isnad edilen “*Beni gören Allah’ı görmüştür*” sözüne atfen

*Sen ma‘kes-i nûrsun kemâhî
Kim görse seni görür İlâh’ı*

beyti de yer almaktadır.⁷² İbnülemin’e göre nasıl ki Allah’ın benzeri yoksa Hız. Peygamber gibi de beşer yoktur. Allah onu yaratmasaydı cümle mevcut yok olacak, ilim ve malum meçhul, bütün yaratılmışlar O’ndan mahrum kalacaktı:

⁷⁰ Hüseyin Vassâf, *Kemâlü’l-Kemâl*, 77-78.

⁷¹ Akün, “İbnülemin Mahmud Kemal”, *DİA*, 21: 252.

⁷² Bazı eserlerde hadis olarak rivayet edilen “*مَنْ رَأَى فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَأَى الْحَقَّ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ بِي*” “Beni rüyasında gören hakikaten beni görmüştür. Zira şeytan benim sûretime giremez.” sözü vardır. Fakat bu söz bazılarınca “*مَنْ رَأَى*” “Beni gören Allah’ı görmüştür.” manasında anlaşılmıştır. (bk. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ ve müzîlül-ilbâs ammâ iştehera mine’l-ehâdis ‘alâ elsineti’n-nâs* [Beyrut: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-İslâmî, 1351], 2: 250 [nr. 2482].)

*Hallâk'a şebîh farz olunmaz
Ahmed gibi de beşer bulunmaz*

*Zulmetde kalırdı yek-ser eşyâ
Allah anı etmeseydi isrâ*

*Mechûl olacakdı ilm ü ma'lûm
Hak'dan olacakdı cümle mahrûm*

*Ümmî ise de mu'allimi Hak
Allah gibi bir mu'allim el-hak*

*Lâyık ana çünkü fazlı çokdur
Fevkinde anun alîm yokdur*

İbnülemin yukarıda birbiriyle bağlantılı son iki beyitte kimi övdüğünü muallakta bırakmıştır. Bu beyitler bir yandan “O her ne kadar ümmî ise de muallimi Allah’tır. Nitekim onun gibi birine de Allah gibi bir muallim yaraşır! O buna lâyıktır, çünkü onun muallimi olan Allah’ın fazlı çoktur ve O’ndan da bilgisi yoktur!” şeklinde anlaşılmalı müsaaitken öte yandan “O her ne kadar ümmî ise de muallimi Hak’tır. Gerçek şu ki o da Allah gibi muallimdir. Bu vasıf da ona layıktır, zira onun fazileti çoktur ve ondan bilgisi de yoktur.” şeklinde de anlaşılabilir. İbnülemin na’tin birçok beytinde bilerek bu üslubu kullanmaktadır. Hz. Peygamber’in şânında anlattığı hususlar çeşitli kelime oyunları, ihâm ve telmih gibi sanatlarla Allah’ı da hatıra getirmektedir. Hattâ bazen aşağıdaki beyitte görüleceği üzere mübalağada “gulûv” derecesine düşerek tevil sınırlarını zorlamaktadır:

*Hakkında ne söylesem ehaksın
Allah bilir ki ayn-ı Hak’sın*

Bu beytin ikinci mısraı akla ilk gelen mana ile nesre çevrilemeyeceğine göre “Allah bilir ki sen hakikatin kaynağısın” biçiminde yorumlanabilir.⁷³

İbnülemin na’tin sonlarına doğru akıl ehlinin (*ehl-i hîred*) Hz. Peygamber’in fâni olamayacağını söylediklerini hatırlatmakta ve yolunu şaşırtmamasını, rahmete garketmesini Hz. Peygamber’den isteyerek şiirini tamamlamaktadır:

⁷³ İbnülemin’in *Son Asır Türk Şâirleri*’de hakkında bilgi verdiği Manastırlı Salih Faik Bey’in (ö. 1899) Hz. Peygamber’le ilgili şu kıt’asını da eserine kaydetmiştir. Kıt’anın yukarıdaki beyte benzerliği dikkat çekicidir:

*Medhinde ne dense sen ana elyaksın
İklim-i risâletde şeh-i mutlaksın
Medhinde ne dersem derim ancak yalnız
Allah diyemem zâtına ammâ haksın
(İbnülemin, *Son Asır Türk Şâirleri*, 1: 358.)*

Bu abd-i hakîri etme gümrâh

Müstağrak-i rahmet eyle lillâh

Bu beyit de yukarıda anlattığımız hususlara uymaktadır. “Gümrâh” yolunu şaşırmış, sapmış, dalâlete düşmüş kimseye denir. Fâtîha sûresindeki “(Allahım!) Bizi dosdoğru yola ilet!” âyeti (1/5) Türkçe’de “Allah şaşırtmasın!” “Allah doğru yoldan ayırmasın!” gibi temennilerle karşılığını bulmuştur. Yine “müstağrak-i rahmet” eden de Allah’tır ve günümüz Türkçesinde “Allah rahmet eylesin!” niyazıyla karşılığını bulur. Maamâfih İbnülemin gibi mütebahhir bir zâtın buradaki beyitlerini onun ifadesiyle “o veliyy-i ni’met-i azîmü’ş-şâna olan ubûdiyyet”inin “ilcââtı”na (Hz. Peygamber’e olan aşırı bağlılığının mecburi hallerine) bağlamak mümkündür.

İbnülemin, na’tine Fuzulî’nin ve Nâbî’nin birer, Şeyh Gâlib’in de iki beytini almıştır. Na’tten bir yıl önce *Mütâlaa* mecmuasının 50. sayısında yayımladığı yazıda⁷⁴ bilahere na’tine de alacağı Şeyh Gâlib’in

Çün 'evvelü mâ halak'dür ol nûr

*Sânî-i Hudâ desem de ma'zûr*⁷⁵

şeklindeki beytinde geçen “Sânî-i Hudâ” (ثانيء خدا) terkibine değinmiştir. Bunu “Hudâ-yı sâni” olarak anlayan edebiyat talebesi bir “mu’teriz-i câhil ü gâfil”e çıkmış, söz konusu tabirden “taaddüd-i Hâlık” neticesini çıkarmanın ancak cehalet eseri olabileceğini belirtmiştir. Ona göre “وما وَاَزْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ”⁷⁶ ve “لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْاِنْفَاكُ”⁷⁷ ile kadri yüceltilen Hz. Peygamber’le ilgili böyle ithamlarda bulunulmamalıdır; geçmişte birçok şairin eserlerindeki peygamber övgüleri incelendiğinde benzer tabirlere denk gelineceği muhakkaktır:

Geçen sene hücre-i fakîrâneme gelen bir müteallim-i edeb, sâni-i Hudâ terkibine hâşâ Hudâ-yı sâni ma’nâsını tevcîh ve Abdülhakîm Siyalkûtî’nin Hâşiye-i Hayâlî dibâcesinde zamanının hükümdârı hakkında isti’mâl ettiği “İlâh-ı mecâzî” ta’bîrine teşbîh ile sâni-i Hudâ ibâresini her ne kadar latîf ise de ta’addüd-i Hâlık’ı ihâm edeceğinden kabûlü mücâz olamayacağını dermeyân etmişti. Sâni-i Hudâ ile Hudâ-yı sâni arasındaki fark Hazret-i Şeyh ile müte’allim-i mu’teriz beynindeki tefâvütten bi’t-tab’ daha büyük olduğunun isbât-ı hakîkate, tezyîf-i mu’tarîza ihtiyâç yoktur. “Ve mâ erselnâke...” ve “levlâke...” hitâb-ı müstetâbiyla celâlet-i kadr ü şânî i’lâ buyurulan bir resûl-i azîmü’ş-şân hakkında îrâd olunan “sâni-i Hudâ” terkibine ilîşmek bundan garib garib ma’nâlar çıkarmak cehâletden inbi’âs eyler. O cehâlet ki ma’âzallâh insanı rehrev-i girdâb-ı dalâl eder. “Sânî-i Hudâ” terkiбинin en belîğ tefsîri “Zât-ı vâcib gibi

⁷⁴ İbnülemin, “Takdir ve Beyân-ı Mütâlaa”, *Mütâlaa*, 50 (8 Temmuz 1313/ 20 Temmuz 1897): 4-6. İbnülemin’in makalesi Sadık Vicdânî’nin Şeyh Gâlib’in mevzubahis beytinden ilhamla kaleme alıp aynı mecmuanın 47. sayısında (17 Haziran 1313/ 29 Haziran 1897) yayımladığı “Nefs” başlıklı yazısını (4-6) takdir mahiyetindedir. İbnülemin *Mütâlaa*’daki yazısının Şeyh Gâlib’le ilgili kısmını bazı küçük farklılıklarla 7 ay sonra *Resimli Gazete*’de de yayımlamıştır (İbnülemin, “Hüsn ü Aşk’a Dâir”, *Resimli Gazete* 63 [9 Şubat 1313/21 Şubat 1898]: 749-750).

⁷⁵ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk* (haz. Muhammet Nur Doğan) (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002), 26.

⁷⁶ “Biz seni ancak âlemlere rahmet olası diye gönderdik.” (el-Enbiyâ 21/107)

⁷⁷ “(Ey Muhammed!) Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım!” (Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 2:64 [nr. 2123].)

yok zâtına mânend ü halef” mısra’-ı bî-nazîridir. O mu’teriz-ı cehûl tedkik-i âsâr-ı fuhûl etmiş olsaydı medh-i Nebî’de daha âli, daha mu’ciz ta’birât görür de sâni-i Hudâ ibâresine karşı nâ-be-mahal kıl ü kâl etmezdi, bir reh-i nâ-refteye gitmezdi...⁷⁸

İbnülemin yazısını Arapça birkaç na’t örneğine yer vererek tamamlamıştır. Fakat yukarıda da görüldüğü üzere verilen cevap Şeyh Gâlib’in kullandığı tabiri ve benzerlerini izahtan ziyâde beyti tam anlayamayan edebiyat talebesini tezyîf mahiyetindedir.⁷⁹

g) Diğer Mektuplar

İbnülemin’in Kemaleddin Efendi’ye yazdığı mektuplarda en dikkat çeken husus ifrat derecesine varan medihlerdir. Hattâ bazı mektuplar sırf medihten ibarettir. Mesela 24 Rebülevvel 1310/ 16 Ekim 1892 tarihli mektubundan çıkardığımız tek netice Kemaleddin Efendi’nin -muhtemelen beyitlerle süslü- mektubunun kendisine ulaştığıdır. Bunu da “Nây-ı hâmeniz yine bir nevâ-yı nev-edâ-yı dil-pezîr ile sımâh-ı cânı tehzîz etdi. Bu âheng-i vecd-âvere hezâr hezâr destân-serâ fedâ olsun.” şeklindeki “tekellûf ve tasannu”⁸⁰la dolu cümlelerle haber vermektedir. Bu mektubunda Kemaleddin Efendi’yi Peygamberimizin şairi Hassân b. Sâbit’in medhine mazhar olacak derecede ince manalı ve muhatabını aciz bırakan şiirleriyle edebiyat gül bahçesinin bülbülü saymaktadır. Ona göre “Hallâk-ı Maânî” ünvanı Kemaleddin Efendi gibi harikalar yaratan bir edibin yalnızca basit bir vasfı sayılabilir, zira dünyanın muteber söz erbabı onun irfan ve kemaline hayrandır. Dolayısıyla kendisinde onu takdir edecek kudret ve liyakat yoktur!⁸⁰

15 Safer 1310/ 8 Eylül 1892 ve 30 Cemâziyelevvel 1310/ 20 Aralık 1892 tarihli mektuplarda da söylenen tek husus Kemaleddin Efendi’nin sanatlı mektuplarının kendisine ulaştığıdır. Ancak ne Kemaleddin Efendi sıradan bir insandır ne de mektup alelâdedir! Onun gibi kemal pınarlarının kaynağı, söz üstadı bir zâtın mektubu da elbette her satırıyla selâsetin menbâi olacak ve her belîğ cümlesiyle cennet ırmaklarını andıracaktır. Kevser havuzunun damlalarına benzeyen o satırlar kendisinin susamış gönlünü âdetâ âb-ı hayat ile kandırmıştır. Onun cümleleri hakikat âşıklarının gönüllerine seher yeli gibi zevk verir, ağlayan cismine de sonsuz heyecanlara salar! Fikir gülistanına

⁷⁸ İbnülemin, “Takdir ve Beyân-ı Mütâlaa”, *Mütâlaa*, 50 (8 Temmuz 1313/ 20 Temmuz 1897): 5. İbnülemin bilahere *Resimli Gazete*’de neşrettiği yazısının yukarıya alıntılıdığımız kısmında bazı ufak değişiklikler yapmıştır. Mesela burada paragrafa “Geçen sene” diye başlamışken *Resimli Gazete*’de “Geçenlerde” demektedir. “Resûl-i azimü’ş-şân” terkibi orada “nebi-i bî-nazîr” şeklindedir. Yukarıdaki iktibasın son cümlesi de *Resimli Gazete*’de şöyle başlamaktadır: “O mu’teriz-ı gâfil tedkik-i âsâr-ı efâzil etmiş olsaydı medh-i seyyidü’l-keveynde daha gâmiz, daha mu’ciz ta’birât görür de...” (bk. İbnülemin, “Hüsn ü Aşk’a Dâir”, *Resimli Gazete* 63 [9 Şubat 1313/21 Şubat 1898]: 749-750) “Zât-ı vâcib gibi yok zâtına mânend ü halef” mısraındaki “mânend ü halef” ise *Mütâlaa*’da “mânend-i halef” olarak çıkmıştır.

⁷⁹ Bu beyti açıklamaya çalışanlar da mevzubahis ibareyi ya “mübalağanın en üst seviyesi” ve “tasavvuf inancının şiirsel ifadesi” görüp geçmişler ya “Tanrı’dan sonra gelen (en yüce varlık)” anlamında nesre çevirmişler yahut sadece birinci mısradaki hadis üzerinde durmuşlardır. (Mesela bk. M. Kaya Bilgegil, “Hüsn ü Aşk’a Dâir”, *Şeyh Gâlib* [haz. M. Orhan Okay-Hüseyin Ayan], 2. Baskı, [İstanbul: Dergah Yayınları, 1992], XIX; Muhammet Nur Doğan (haz.), *Hüsn ü Aşk*, 27; İbrahim Gültekin, *Hüsn ü Aşk’ın Anlam Dünyası ve Hüsn ü Aşk Bağlamında Şeyh Gâlib’in Üslup Özellikleri* (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 53-54.) Mevzubahis beytin “sonsuz bir aşkın en ileri hamlesini” gösterdiğini söyleyen Ali Nihad Tarlan’ın izahı ise şöyledir: “... Mademki ilk mahlûkun onun [Hz. Peygamber’in] nûru -cismi değil- olduğu hadis-i şerîf ile sâbittir, o halde Hâlik’tan sonra ilk mahluk odur. Binâenaleyh ona Allah’ın ikincisi desem beni mazur görünüz. Şâirin kasdı vücut itibâriyle onun nûru ikinci oluyor demektir. Yoksa Allah’ın ikincisi diye tefsir hâşâ Hakk’a şerîk tanımak olur.” (Ali Nihad Tarlan, “Na’tler Arasında”, *Hilâl*, 45 [Ankara, Nisan 1964]: 1.)

⁸⁰ Halbuki edebî kuvvetini yere göğe sığdıramadığı Kemaleddin Efendi hakkında öldükten sonra *Son Asır Türk Şairleri*’nde “emsâli gibi şâir değildi, nâzım idi” diyecektir. (bk. İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, 2: 861.)

zinetler bahşeden mektupları okuyan hangi edib “Bârekallâh!” nidâsıyla onu yüceltmez? Velhâsıl bunca söze rağmen onu hakettiği gibi övmekten aciz, hayret ve hayranlık çöllerinde dolaşıp durmaktadır! Kaldı ki bu fani dünyada Kemaleddin Efendi gibi ihlaslı bir kişinin hikmet dolu feyizlerine erişip onun sayesinde marifet ehli katında mümtaz mevkiler kazanmak kadar büyük nimet yoktur. Binaenaleyh, ümmetin kendisiyle iftihar ettiği, güneş gibi ışık saçan Kemaleddin Efendi devlet, izzet ve şân içinde var olsun!

Görüldüğü gibi İbnülemin’in gençlik dönemine ait mektupları haberleşme vasıtasından ziyade, münşeât mecmualarını ve vakanüvis tarihlerindeki abartılı terkipleri örnek aldığı, bir kısmı kendisine ait övgü beyitlerini yazdığı, hayranı olduğu Sırrı Paşa’yı takliden tasannu gösterisi yaptığı mensur-manzum medhiye yığını görünümündedir. Kendisinden dört yaş büyük Kemaleddin Efendi’nin dosyadaki cevap müsveddelerinden onun da İbnülemin’e benzer üslupla yazdığı anlaşılmaktadır. Her ikisinin de “kemal” dönemi mektuplarında ise bu üslubu terkettiklerini, mektuplarını daha anlaşılır ve sade ifadelerle haberleşme ve bir şey isteme vasıtası haline getirdiklerini söyleyebiliriz. Bunda ilerleyen yaşlarda her ikisinin de vakitlerinin çoğunu resmî vazifelerine ayırmalarının, hastalıklarının ve şahsî meşguliyetlerinin de etkisi vardır. Zaten İbnülemin’in bazı mektuplarında vaktinde cevap yazamadığından dolayı mazeretler ileri sürmesi muhâberenin zaman içerisinde seyrekleştiğini göstermektedir.⁸¹

2) KEMALİDDİN EFENDİ’NİN MÜSVEDELERİNİN MUHTEVASI

İbnülemin’in koleksiyonunun yer aldığı İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’ne yaptığımız müracaatlar neticesinde Kemaleddin Efendi’nin ona gönderdiği mektupların bir kısmına ulaştık.⁸² İbnülemin’e gönderilen bazı mektupların bulunduğu İstanbul Şehir Üniversitesi Taha Toros Arşivi’nde Kemaleddin Efendi’nin mektupları yoktur. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi’nde ise İbnülemin’e yolladığı mektupların altısının müsveddesi mevcuttur. Bu çalışmamızda mevzubahis müsveddelerden cümleleri tamamlanmış, başı sonu belli beşini⁸³ değerlendirdik.

Kemaleddin Efendi, gençlik dönemi mektuplarını İbnülemin gibi “mutantan ve müzeyyen” cümlelerle kaleme almış, bunları müsveddeler üzerinde düzenlemeye çalışmıştır. Mektuplarına koyacağı bazı Arapça beyitler ve mısralara da yer verdiği bu kağıtlarda İbnülemin’i sanatlı ibarelerle övmekten, âyet ve hadislerden şevâhid getirerek ona dualar etmekten ve birkaç basit tavassut ricasından başka kayda değer bir husus yoktur. Mesela 5 Eylül 1313/ 17 Eylül 1897 tarihli müsveddede neşredilmesi gayesiyle *Hazîne-i Fünûn*’a yolladığı Kasîde-i Münferice tahmîsinin şerhinin tefrikası ve müstakil olarak basılması hususunda yaşanan sıkıntılara değinmekte, aracı olması için İbnülemin’den yardım istemektedir. Müsveddedeki ifadelerden Kemaleddin Efendi’nin İbnülemin’in bir gazelini tahmis, İbnülemin’in de buna teşekkür ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁴

⁸¹ Mesela sade üslupla kaleme aldığı 29 Ağustos 1324/ 11 Eylül 1908 tarihli mektubunda yazışmaya ara vermesini resmî işlerinin eve bile uğrayamayacak derecede çok olmasına bağlamıştır.

⁸² Bunları inceleyip yorumlayarak yayıma hazır hale getirme çalışmalarımız devam etmektedir.

⁸³ Bunlardan biri İbnülemin’in kardeşi Ahmed Tevfik’e hitâben yazılmıştır.

⁸⁴ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0010-11.

3) İBNÜLEMİN'İN MEKTUPLARI

-1-

Bihî

Dânişmend-i pür-fâzıl ü kemâl efendimiz!

Bir kalb-i ihlâs-perverin hitâb-ı füyûzât-nisâb-ı hakîmânelerine mazhariyetle serâir-i âşinâyân-ı ma'rifet indinde bir mevki'-i mümtâz ihrâz etmesi kadar cihân-ı fânîde şâyân-ı tebcîl bir ni'met-i uz mâ olmayacağı vâreste-i reyb ü gümândır. Erbâb-ı muvaffakiyetin nedreti işbu şeref-i âlü'l-âlin takdîr-i şân u meziyyeti husûsunda vâhid-i kıyâsî ittihâzına cedîr ü şâyândır.

Bugün nâil olduğum nâme-i nâmî-i irfân-penâhileri ki el-hakk

فَفِي الْحَزَفِ سِتْرٌ وَفِي الظَّرْفِ ظَاهِرٌ ... أَلُوْفُ الْمَعَانِي صُنُوفُ الْفَضَائِلِ⁸⁵

sırrına mâ-sadaktır. İdrâk-i ma'âlî-i ma'ânî-i dil-pezîrinde bülegâ-yı ümmet

فَلَا شَكَّ لَا يَقْدِرُ فَهَمَّ سِرِّهِ ... وَلَا بِفَهْمِهِمُ السِّرَّ الْأَقْضَائِلِ⁸⁶

makâl-ı acz-iştimâliyle mâlâmâldir.

Bir andelîb-i gülzâr-ı fesâhatin hutbe-i belîga-i vecd-âveri demek olan o serâir-i zevâhir guyâ ki nihâl-i bedâyi' ü belâgatden ictinâ olunmuş da şûh-ı nâzenîn-i edebin turre-i müşğîn-i irfânına ta'lik edilmiş birer güldeste-i dâniş ü kemâldir. Hangi kadirşinâs-ı edebdir o ki [s. 2] zînet-bahş-ı gülsitân-ı efkâr olan hâme-i zî-iktidâr-ı edîbânelerini gülbâng-i “Bârekallâh” ile takdîr ü takdîs etmesin?

Fakîr-i kem-bizâ'a ise vâdî-i sitâyîşde îrâd olunan makâlâta mukâbil

فَيَا أَيُّهَا الْأَلْمَعِيُّ الْعَرِيفُ ... فَهَذَا تَنَاؤُ أَقْلِ الْقَلَائِلِ⁸⁷

neşîdesiyle i'tirâf-ı acz ü kusûr ve bu sûretle mazhar-ı iltifât-ı e'âlî oldukça da hissiyât ü efkârımın te'âlî etmekde olduğunu makâm-ı şükr ü sipâsda arz-ı huzûr-ı lâmi' u'n-nûr eylerim.

Bâkî,

Ey mâ-bihî'l-iftihâr-ı ümmet

Bâ devlet ü izz ü şân var ol

Bir neyyir-i âlem-i edebsin

Ey mihr-i ziyâ-feşân var ol

⁸⁵ Şairini bulamadığımız bu beyit “Binlerce mana ve türlü türlü fazilet harfte örtülü, zarfta (lisanda) zâhirdir.” anlamındadır.

⁸⁶ Kafiyesinden yukarıdaki ve aşağıdaki beyitlerle aynı şiirin içerisinde olduğunu düşündüğümüz bu beytin anlamı şu şekildedir: “Şüphe yok ki onun sırrını en faziletli kişiler bile anlamaya güç yetiremez.”

⁸⁷ “Ey pek zeki, akıllı ve bilgili! Bu söylediklerim övgülerin en azıdır!”

15 Saferü'l-hayr 310 [8 Eylül 1892] İbnülemin bende Kemâl⁸⁸

-2-

Bihî

Âferîn ey kemâl-i hoş-hâl âferîn!

Nây-ı hâmeniz yine bir nevâ-yı nev-edâ-yı dil-pezir ile sımâh-ı cânı tehzîz etdi. Bu âheng-i vecd-âvere hezâr hezâr destân-serâ fedâ olsun.

Terennümât-ı şevk-engîzinizden cidden halâvet-yâb olarak

Şu tabî'i şu hoş terâneleri

Gönlümü eyledi neşât-âgîn

Bir hümayûn-ı sürûd-ı bülbüldür

Yaşasın hâme-i Kemâleddin

gülbâng-ı sâpâşiyle i'lân-ı zevk u inbisât eyledim.

Ey andelîb-i gülzâr-ı edeb! Eş'âr-ı i'câz-nisârınıza Hassân bile sitâyîş-hân olur.⁸⁹ Bu abd-i adîmü'l-kemâl ise eser-i kilik-i bedî'ü't-takrîrinize perestişkârâne bir tavr-ı hudû' ile vâkıf-ı nakd-i cân olur. Hallâk-ı Ma'ânî⁹⁰ ünvan-ı ma'âlî-nişânı sizin gibi bir edîb-i bedâyi'-âferînin kemterîn kitâbe-i vâsf-ı şânı olsa çok mudur? [s. 2] Zirâ sühan-sencân-ı cihân irfân ü kemâlinizin vâlih ü hayrânıdır. Kudret-i ilmiyyenizi takdîr için bende kudret, liyâkat-ı zâtîyenizi tasvîr için bende liyâkat yokdur. Öyle ise:

Yaşa ey kilik-i hoş-beyân Kemâl

Yaşa ey bülbül-i latîf-makâl

Eyleyüp bir güzel eser ibrâz

Eyledin rütbe-i kemâl ihrâz

⁸⁸ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G019_0028- 29.

⁸⁹ Hz. Peygamber'in şairi olarak bilinen sahâbi Hassân b. Sâbit (ö. 60/ 680 [?]) kastedilmektedir.

⁹⁰ "Manalar yaratan" anlamına gelen bu tabir şiirlerinde derin anlamlar, ancak birkaç defa okunduğunda anlaşılabilen ince nükteler bulunması sebebiyle Fars şairlerinden Kemaleddin İsfahânî (ö. 638/1240[?]) için kullanılmıştır (bk. Adnan Karaismailoğlu, "Kemaleddin-i İsfahânî", *DİA* [Ankara: TDV Yayınları, 2002], 25: 233). Klasik Türk edebiyatında da şairler manzumelerinde hem kendilerini hem de başkalarını övmek amacıyla bu tabire yer vermişlerdir. Mesela Nefî (ö. 1004/1635) meşhur "sözüm" redifli kasidesinde kendisini Kemaleddin İsfahânî ile kıyaslamış ve esas "hallâk-ı maânî"nin kendisi olduğunu iddia etmiştir: "*İşte hallâk-ı ma'ânî şimdi geldi âleme/ Gûş edün âsârını kim tercemânıdır sözüm.*" (Nefî, *Divân* [İstanbul: Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1269], 3.)

nagamâtiyle iktifâ ve “*Nîst nâkıs-râ kemâlî bihter ez ızhâr-ı acz*”⁹¹ meâlini îfâ ederim.

Bâkî,

Dilerim her zamân Kemâl sana

Ede tevfikini refik Hudâ

24 Rebîülevvel 1310 [16 Ekim 1892] İbnülemîn bende Kemâl⁹²

-3-

Bihî

Peder-i büzürgvâr-ı fâzılâneleri fazîletlü efendi hazretlerinin mübârek ellerini öper ve geçende takdîm eylediğim arızanın cevâbına intizâr eylerim.

Birâder-i âciz de kezâlik.

Fazîletlü Tevfik Efendi hocamıza⁹³ dahi arz-ı ihlâs ederim efendim.

Mektûbî-i Sadâret-i Uzmâ Hulefâsından ve Mekteb-i Osmânî hikmet-i târih ve edebiyat muallimi Bende Mahmûd Kemâl⁹⁴

-4-

Bihî

Peder-i büzürgvâr, fâzıl-ı ma’âlî-âsâr hocaefendimiz hazretlerinin ellerini takbîl ederim. Taraf-ı sâmîlerinden ihsân buyurulduğu beyân olunan keremnâme vâsıl olmamıştır.

Birâder-i âcizî müşârünileyh zât-ı fâzılânelerine arz-ı müntehâ-yı bî-intihâ eder. Fazîletlü Tevfik Efendi’ye⁹⁵ yazdığım melfûf nemîkanın mûmâileyhe i’tâ buyurulması vâbeste-i mürüvvet-i aliyyeleridir efendim.

⁹¹ “Nâkıs kişinin kendi aczini izhar ve itiraf etmesinden daha iyi bir olgunluk yoktur.” anlamındaki mısra Sâib Tebrîzî’nindir. (bk. *Divân-ı Sâib Tebrîzî* [haz. Muhammed Kahraman] [Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferheng-i İran, 1986], 2: 537.)

⁹² Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0001- 2.

⁹³ “Tevfik Efendi” ile kastedilen kişi Abdülhamid Hamdî Efendi’nin icâzet-i ilmiyye verdiği son talebelerinden, Kemaleddin Efendi’nin de yakın arkadaşı müderris, hattat Kirazzâde Hacı Tefvik Efendi’dir (ö. 1940). Kemaleddin Efendi’nin 1925-1926’da Ankara’da bulunan çocukları Ömer Naîmî ve Abdülhamid’e yazdığı Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi’ndeki mektuplarda Kirazzâde’nin Diyanet’le ilgili işlerini takip etmelerini istemesi müftülüğü döneminde de ona yakın alâka gösterdiğine işarettir. (Mektuplar tarafımızdan yayıma hazır hale getirilmiştir. Kirazzâde hakkında daha teferruatlı bilgi için bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında* [İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959], 2: 160, 419-420.)

⁹⁴ Bu kısa mektubun tarihi yoktur; dosyada 2 numaralı mektubun önünde yer alması hasebiyle buraya yerleştirdik. bk. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0003.

Bende Kemâl⁹⁶

-5-

Bihî

Ey menba'-ı yenâbî'-i kemâl!

Mektûbunuz ki -selsâl-ı sûtûrı cedvel-i anber-sirişti yenâbî'-i selâsete menba' olan her cümle-i belîgası cûybâr-ı behiştî andırır- reşehât-ı Kevser-nisârıyla neş'e-i kemâliniz olan gönlümü sîrâbsâz-ı mâe'l-hayât-ı irfân eyledi. Mektûbunuz ki -nesîm-i seherî gibi zevk-bahş-ı cenân-ı uşşâk-ı hakîkatdir- cism-i zârımı garîk-i eşvâk-ı bî-pâyân eyledi.

Âferîn ey merd-i sühan âferîn!

Nâvdân-ı hâmeniz gülâb-ı belâgatle ifâza-i kulûb-ı teşnegân ediyor. Elsine-i bülegâyı “عَيْنًا يَشْرَبُ”⁹⁷ zemzemesiyle senâhân ediyor. Bu abd-i müştâk ise takdîr-i azm-i kadriniz için bir ta'bîr-i vecîh tedârîki husûsunda bile cidden arz ederim ki tîh-i veleh ü hayrete pûyân olmaktadır.

مَنَاقِبُهُ أَعْجَزَتْني عَنْ بَيَانِهَا ... وَمَنْقَبَةُ الْإِعْجَازِ أَعْلَى الْمَنَاقِبِ⁹⁸

Ma'a zâlik,

Mergzâr-ı emelüm gül gibi şâdâb itdün

Cû-yı ihsânun idüp cârî-i mecrâ-yı kemâl

gülbâng-i sipâsını ber-âverde-i zebân ve müşâhid-i irfân u fazîletinizin evsâf-ı dil-pezîriyle mehâfil-i erbâba her an zevk-resân olmaktadır.

Bâkî,

Yâd et beni müşfikâne yâd et

Yâdımla dil-i hazîni şâd et

30 Cemâziyelevvel 310 [20 Aralık 1892] İbnülemin bende Kemâl⁹⁹

⁹⁵ Kirâzzade Tefik Efendi.

⁹⁶ Bu tarihsiz pusulanın da muhtevası itibariyle 1892'de yazıldığını düşünüyoruz. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G020_0001.

⁹⁷ “Bir pınar ki, Allah'a yakın olanlar ondan içerler.” (el-Mutaffifin 83/28)

⁹⁸ “Onun menkıbelerini (ahlâkî meziyetlerini, üstün vasıflarını) beyandan aciz kaldım. Hele icâzına dair olanı en yüce menkıbesidir.”

⁹⁹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0004.

-6-

Bihî

Birâder-i âcizî arz-ı ihlâs eder. Keremnâme-i aliyyelerine cevâb yazamamasından nâşî bu def' alık istid'â-yı afv eyler.

Peder-i büzürgvâr hazretlerinin mübârek ellerini öperiz.

Kirazzâde Tefîk Efendi birâderimize arz-ı muhabbet ederiz.

el-Bâkî hüvellâh.

An hulefâ-yı Mektûbî-i Hazret-i Sadra'zamî Kemâl¹⁰⁰

-7-

Bihî

Fazîletlü birâderim efendim,

Geçen sene bu mevsimde aldığım lütufnâme-i aliyyelerine bu ana kadar cevâb verilmemesi ihtimâl ki infi'âl-i vâlâlarını câlib olmuşdur. Lâkin cevâbda ihmâl edişim bir ma'zeret-i hakikiyeye müstenid olduğunu da teyakkuna müsellemler bulunan irfân-ı fâzîlâneleri kâfildir.

Bu gibi mesâil-i mühimmede hazm ü ihtiyât hikmetin kavâid-i esâsiyyesinden bulunduğu hâlde bu yolda tıflâne hareket ne derece müstelzim-i mazarrat olacağını izâha hâcet göremem. Binâenaleyh bendeniz için bu mes'eleda üssü'l-esâs-ı hareket ihtiyâr-ı samt ü sükût ile netîce-i maslahata rekz-i çeşm-i dikkat etmekden ibâret idi.

Hakikat-i hâl böyle iken bu abd-i âcize mugber olmak kânûn-ı insâfa külliyyen muhâlif olacağı-çün zât-ı edîbâneleri gibi bir merd-i kâmil-i kemâl-perverin öyle bir reh-i nârefteye revân olmayacağına vicdânım şâhid ve binâberîn bu mebhâse daha ziyâde îrâd-ı makâl ü teşrîh-i hâl elbette zâiddir. [s. 2] İşte bir vakitden beri münsed olan tarîk-i muhâbere artık açılır ve kân-ı zihn-i âcizâneme -mîzâbe-i ma'rifet olan- hâme-i zer iktidâr-ı edîbânelerinden reşehât-ı edeb ü hikmet saçılır ümîdi havâli-i dil ü cânı tezyîn ediyor. Şu zehâbın ayn-ı savâb olduğunu isbât ve bu vesîle ile de muhibbinizi vâsıl-ı aksa'l-gâyât eyleyeceğinize kat'iyyen emînim.

Peder-i büzürgvâr-ı âlileri fazîletlü hocaefendi hazretlerine ta'zîmât-ı mahsûsa-i muhlisânemizin teblîğine himmet buyurulmaları mütemennâ ve bekâ-yı teveccüh-i aliyyeleri nezd-i senâverîde pek mu'tenâ bir ma'nâdır.

Bâkî, es-selâmu aleyküm.

6 Cumâdelâhire 312 [5 Aralık 1894]

Emînpaşazâde bende Mahmûd

İstanbul¹⁰¹

¹⁰⁰ Bu tarihsiz pusula dosyada yukarıdaki mektubun arkasına iliştilmiştir. Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0005.

Bihî

Yâ zi'l-kemâl!

Pîrâye-dih-i eyâdî-i ihtirâm olan üç kıt'a keremnâme-i fâzilânelerine derhâl i'tâ-yı cevâb ve mefâhir-i vâfire iktisâb edemedim. Şu hareket-i âcizânem fi'l-i iltizâmî olsa idi cezâsını bizzât tertîb ve binâen alâ zâlik nefsi-i hakîrânemi ta'yîb eylerdim. Hâlbuki teehhür-i vâki' meşâgil-i tâkat-fersâdan mütevellid ve ma'zeretim esbâb-ı makbûleye müstenid olduğu-çün kânûn-ı insâfda nefsimi ta'yîn edebilecek bir mâdde-i cezâiyye bulamadım. Çünki insânların ef'âl-i gayr-i ihtiyâriyyelerinden dolayı mes'ûl olamayacaklarında kavânîn-i dîniyye, kavânîn-i medeniyye umûmen müttefikdirler. Cenâb-ı irfân-meâb-ı edîbâneleri gibi bir hakîm-i hikmet-şinâs bu dakîkalara herkesden ziyâde vâkîf, her dürlü serâir-i vicdâniyyeyi kâşif olduğu-çün o sadedde hâmerân-ı bahs ü makâl olmağı zâidden addederim.

Vak'a-i ahîreden dolayı ehl-i îmân millet-i ma'lûmeden rû-gerdân oldu. Binâenaleyh dâd ü sited husûsunda onlar müşkilât-ı azîmeye tesâdüf etdiler. Bu sebebe mebnîdir ki *Hazîne-i Fünûn* sâhibi Kirkor Ağa ismini göz boyamak için K. Fâik sûretine ifrâğ ve nâmın tebdîliyle şahsın da tegayyür edeceği zann-ı ebleh-firîbânesine ittibâ' etmiştir.

Tantarâniyye tercümesi hitâm-pezir olduğu cihetle *Kasîde-i Münferice* neşr olunmağa başladı. Mâ-ba'dını da kemâ-kân idârehânesine irsâl buyurunuz. [s. 2]

Sırrı,¹⁰² bu abd-i âcize bir edîb-i kemâlât-perver nazarıyla bakar, ona göre ibrâz-ı hürmet ve ri'âyet buyururdu. Fakîriniz de kendisine karşı -herkesden ziyâde- bir hiss-i ta'zîm taşımakla iftihâr ederdim. Şu dehr-i dîna ebediyyen vedâ' edişi bendenizi fevkal'âde nâlesenc-i ye's ü hırmân eyledi. *Tercümân-ı Hakikat* sahîfelerinde gördüğünüz giriv-i melhûfâne o ye's-i cânsûzun âsârındandır. Yazdığım mersiye -Mısır nevhakârlarına da gıpta-resân olacak!- derecede hüzn-âver idi. Fakat sansür tarafından ta'dilât-ı külliyyeye uğradığı-çün sâdır olduğu kuvve-i te'sîrden tecerrüd etdi. Bu vesîle ile de nâil olduğum lutf u iltifât câlib-i şükr-i bî-gâyâtdır.

Peder-i fezâil-perver-i edîbânelerinin bi'l-vâsita ibrâz-ı iltifâta himmet buyurmaları gerçi şâyân-ı mahmedet ise de gönül doğrudan doğru hitâb-ı müstetâb-ı ârifânelerine mazhar olmak isterdi. Her ne kadar şems-i âlem-tâb-ı fazîletlerine nisbetle bir zerre-i mevhumetü'l-vücûd hükmünde isem de "*Zerreler âfitâba râci'dür*"¹⁰³ hakîkatinden igmâz-ı ayn etmemek in'ikâs-ı evvâ-ı irfânlarından tahassul edecek şerefın yine cenâb-ı ekmelânelerine âid bulunacağını unutmamak lâzım gelirdi...

Her bâr lütufnâme-i kerîmânelerine intizâr tabiî bir hâldir. Bekâ-yı teveccüh-i âlileri de netîce-i âmâl-i kemâldir.

Bâkî, es-selâmü aleynâ ve aleyküm.

¹⁰¹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G020_0014-15.

¹⁰² Giritli Sırrı Paşa.

¹⁰³ Bu söz Şeyh Gâlib'in "*Bî-nevâlar aceb mi gelse sana / Zerreler âfitâba râci'dür*" şeklindeki müfredinin ikinci mısraıdır. (bk. Şeyh Gâlib, *Dîvân* [haz. Muhsin Kalkışım], Ankara: Akçağ Yayınları, 1994, 455.)

24 Şabân 1313 [9 Şubat 1896]

Teftîş-i Islâhât Komisyonu Başkâtibi Mektûbî-i Sadâret-i uzmâ hulefâsından bende Kemâl.

İstanbul'dan.¹⁰⁴

-9-¹⁰⁵

Bihî

Üstâd-ı fezâil-penâh efendimiz,

İnâyetnâme-i irfân-penâhileriyle tenvîr-i uyûn-ı mefharet ve iktisâb-ı şeref ü mes'adet eyledim. Emr-i âlî-i fâzılaneleri mücebince lutfnâme-i kerîmâneleri peder Paşa hazretleri muhlislerine i'tâ ve yazdıkları cevâb leffen arz u isrâ kılındı.

Kütübhânenin tezâyüd-i şeref ve intizâmı hasbe'l-münâsebe ind-i âcizânemizde pek mu'tenâ bir ma'nâ olduğu-çün taraf-ı fakîrânemize mürâca'at ve istifsâr-ı keyfiyet olunduğu hâlde hemân i'tâ-yı cevâb ve husûl-ı maksada bezl-i sa'y-i bî-hisâb kılınacağına arz u te'mîniyle mücib-i mübâhât-ı mahsûsa bildiğim teveccühât-ı celîle-i kemâlât-perverîlerinin bekâsını recâ ve iltifât-ı aliyye-i tahrîrâtlarından dolayı bilhâssa arz-ı teşekkürât-ı bî-intihâ ederim.

Görsün dilerüz bu mülk ü millet

Senden daha şânlı şânlı hıdmet

Rabim seni çok mu'ammer etsün

Her niyyetine muzaffer etsün

Bâkî, *el-emrû limen lehü'l-emrû ve'l-irâde.*¹⁰⁶

25 Recebül-mücerreb 1314 [30 Aralık 1896] İbnülemin¹⁰⁷

-10-

Bihî

Ahsente hezâr bârekallâh!¹⁰⁸

¹⁰⁴ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0013-14.

¹⁰⁵ Bir önceki mektupta görüldüğü üzere İbnülemin'in Abdülhamid Hamdi Efendi'den bizzat mektup beklediğini Kemalettin Efendi'ye söylemesi üzerine Abdülhamid Efendi mektup yazmış, İbnülemin de ona bu cevabı yollamıştır. Burada İbnülemin, babası Emin Paşa'nın Abdülhamid Efendi'ye yazdığı mektubu ekte gönderdiğini yazmaktadır. Bu mektuba Harput Kamil Paşa Medrese ve Kütüphanesi hakkında hazırlamakta olduğumuz çalışmada yer vereceğiz. Abdülhamid Efendi'nin gönderdiği mektup hakkında ise malumatımız yoktur.

¹⁰⁶ Emir, irade ve yetki sahibi olan kimsenindir.

¹⁰⁷ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G020_0008.

¹⁰⁸ "Âferin! Bin kere maşallah! Allah mübârek etsin!" manasına gelen bir takdir sözüdür.

Hezâr-ı gülün elma'iyâneleri yine bir sürûd-ı sürûr-engîz ile tehzîz-i sâmi'a-i inbisât eyledi. Gönlümü lebrîz-i neşât eyledi. Bu âheng-i safâ-pervere karşı mutrîb-ı hâme-i hakîrânem dembeste ve hamûş ve makâm-ı sipâs u sitâyîşde cidden bî-hûş oldu.

Böyle rûh-nüvâz zemzemeler cenân-ı müştâkâtı elbette ferahnâk eyler. Bânk-i takdîri îsâl-i eflâk eyler.

Şerefli kaleminiz nâm-ı âlü'l-âlinize bir başka şeref bahş etmiştir ki Bedî'-i Hemedânî¹⁰⁹ sâha-i edebde size müdânî olamaz.

Mahzâ bu abd-i ahkeri taltîf etmek maksad-ı mürüvvetkârânesiyle talep buyurulan takrîzi terkîm ve huzûr-ı belîgânelerine takdîm eyledim.

Sizin gibi bir edîb-i celîlü'l-kadrin şânını iclâl yolunda söz söylemek kudretinden mahrûm olduğum için afv-ı fâzılânelerini ricâ ederim.

Bâkî, hüve's-settârü'l-uyûb.¹¹⁰

25 Receb 1314 [30 Aralık 1896] Bende Kemâl¹¹¹

[Mektubun Eki: İbnülemin'in Kemâleddin Efendi'nin *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir* isimli risalesi için yazıp gönderdiği takriz:]

Bihî¹¹²

*el-Hamdülillâhi'l-lezî allemenâ mâ-lâ na'lem*¹¹³

Ser-âmedân-ı bülegâ-yı İslâmiyye'den edîb-i elma'î, şâir-i levza'î Ebi'l-fazl Yûsuf Muhammed bin Yûsuf et-Tevzeri¹¹⁴ Hazretlerinin eser-i hâme-i bedâiy'-perveri olan *Kasîde-i Münferice* -ki hâvî-i ism-i a'zam, bir verd-i mükerrerrem olduktan başka sihr-i helâl itlâkına lâayık ve emsâline fâik-bir kasîde-i garrâdır.

¹⁰⁹ Bedî-i Hemedânî veciz ve etkileyici üslubu, şairliği, makâme türünün ilk önemli örneklerini içeren *Makâmât*'i, edebiyata vukufu hasebiye "Bediüzzaman" namıyla bilinen Ebü'l-Fazl Ahmed b. el-Hüseyn b. Yahyâ el-Hemedânî'dir (ö. 398/1008). (bk. Nevzat Aşık, "Bediüzzamân el-Hemedânî", *DİA* [İstanbul: TDV Yayınları, 1992], 5: 328-329.)

¹¹⁰ "Ayıpları örten O'dur."

¹¹¹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G020_0013.

¹¹² Kemaleddin Efendi'nin *Kasîde-i Münferice'nin Tahmîsiyle Berâber Türkçe Şerhidir* isimli risalesinin matbu nüshasının başında şu ibare vardır: "Sa'âdetlü Emîn Paşazâde edîb-i muhterem, izzetlü Mahmûd Kemâl Beyefendi Hazretleri'nin takrîz-i bedî'-i edîbâneleridir." (2.)

¹¹³ "Bize bilmediklerimizi öğreten Allah'a hamdolsun" anlamına gelen bu cümle Alak suresinin "عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ" (O, insana bilmediklerini öğretti.) şeklindeki 5. âyetinden mülhemdir.

¹¹⁴ İbnülemin "Tevzeri" kelimesini "Tevrezi" biçiminde yazmış, kelime neşirde de böyle çıkmıştır. Tevzer Tunus'ta bir yerleşim yerinin adıdır. İbnü'n-Nahvî'nin künyesinde de oraya nisbetle "Tevzeri" ibaresi bulunmaktadır. (bk. Şemseddin Sâmî, "Tevzer", *Kâmûsü'l-A'lâm* [İstanbul: Mihran Matbaası, 1307], 3: 1690).

Def'-i mesâib ve ref'-i nevâib husûsunda da nef'i meşhûd bir eser-i güzîn-i mahmûddur ki bu meziyyet-i celilesiyle de kasâid-i sâire arasında hâiz-i mertebe-i alıyyü'l-a'lâdır.

Allâme-i bî-müdânî Harîrî-i sâni¹¹⁵ Mevlânâ Abdülhamid Hamdî-i Harputî Hazretleri cânibinden bir tarz-ı i'câzkârânede tahmîs ü ikmâl ve kadr-i âlû'l-âli bir kat daha îsâl-i derece-i akse'l-kemâl buyurulmuşdur.

Lâkin kasîde de, tahmîsi de kabâ-yı zîbâ-yı Arab'a bürünmüş bir mahbûbe-i cân-fezâ-yı ma'nâ, bir şâhid-i revh-bahşâdır ki bizler gibi dîde-i ibtisârı gâşâve-i nâdânî ile âlûde olan dekâyık-nâ-şinâsân-ı lisân-ı Arab için müşâhede-i dîdâr-ı bedâyi'-iştîmâli, neyl-i visâli muhâl idi.

Bu hâl, bir timsâl-i mücessem-i **kemâl** tarafından nazar-ı dikkate alınarak o kasîde-i dil-rübâya, o tahmîs-i hakâyık-ihtivâya Türkçe bir şerh-i latîf tahrîriyle "خَيْرُ النَّاسِ مَنْ يَنْفَعُ النَّاسَ"¹¹⁶ [s. 2] sırr-ı celîli isbât ve keşf-i nikâb-ı müşkilât edilmişdir.

كَذَلِكَ تَنْشَأُ لَيْتَهُ هُوَ عَوْفُهَا ... وَحُسْنُ نَبَاتِ الْأَرْضِ مِنْ كَرَمِ الْبَدْرِ¹¹⁷

O merd-i meydân **Kemâl** -ki Mevlânâ-yı müşârünileyhin mahdûm-ı edîbi, ferzend-i necîbidir-dâimâ isr-i celîl-i vâlîde meslek-i cedd-i mâcîde tebe'iyetle *el-veledü sınıvü ebîhi*¹¹⁸ hakîkatini bî'l-fi'l ibrâz ve elsine-i kadr-dânân-ı ümmeti zemzeme-i sipâs ile demsâz eder.

Âsâr-ı ceyyidesi zînet-dihi kitâbhâne-i erebdir. Nâm-ı nâmî-i edîbânesi de üstâd-ı a'zam-ı edebdir.

Nâvidân-ı kill-i Harîri tahrîrinden teraşşüh eden zülâl-ı hoş-güvâr-ı edeble tefsîde-lebân-ı sühan dil-sîr-i meserret, garîk-i yemm-i minnetdirler.

Bir andelîb-i güzlâr-ı fesâhatdir ki icrâ etdiği terennümât-ı cezbe-âver, erbâb-ı hûşu bir vecd-i tâm ile nağme-perdâz-ı gülbâng-i *Allâhu ekber* eder.

¹¹⁵ İbnülemin, meşhur Arap dili âlimlerinden olan ve makâme türünün en meşhur örneklerini yazan Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî'yi (ö. 516/1122) kasetmektedir. (bk. Hulusi Kılıç, "Harîrî", *DİA* [İstanbul: TDV Yayınları, 1997], 16: 191-192; Hulusi Kılıç, "el-Makâmât", *DİA* [Ankara: TDV Yayınları, 2003], 27: 414-415.)

¹¹⁶ "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olanıdır." anlamındaki bu hadis için bk. Aclunî, *Keşfü'l-hafâ*, 1: 393 (nr. 1254).

¹¹⁷ Bu mısralar Sa'dî'nin *Gülistân*'da devrin Türk sultanı Salgurlular'dan Ebûbekir b. Sa'd b. Zengî'yi (ö. 658/1260) ve oğlu şehzâde Sa'd'ı (ö. aynı yıl) övdüğü bir kıt'asından muktebestir. Sa'dî bu kitabını da Ebûbekir b. Sa'd'a ithaf etmiştir. Kıt'anın tamamı şu şekildedir:

لَقَدْ سَعَدَ الدُّنْيَا بِهٖ دَامَ سَعْدُهُ ... وَأَيَّدَهُ الْمَوْلَى بِالْوَيْةِ النَّصْرِ
كَذَلِكَ تَنْشَأُ لَيْتَهُ هُوَ عَوْفُهَا ... وَحُسْنُ نَبَاتِ الْأَرْضِ مِنْ كَرَمِ الْبَدْرِ

"Dünya onunla (Ebubekir b. Sa'd b. Zengî) mesud oldu. Allah onun da saâdetini dâim eylesin ve onu zafer sancaklarıyla desteklesin. İşte onun gibi bir dal (Sa'd) uzamakta; ne de olsa tohumu (damarı) ondandır (Ebûbekir'den). Zaten bitkinin güzelliği de tohumunun iyiliğindedir." (Bilgi için bk. Erdoğan Merçil, "Salgurlular", *DİA* [İstanbul: TDV Yayınları, 2009], 36: 29-31. Kıt'a için bk. Sa'dî-i Şîrâzî, *Gülistân*, İstanbul: Hacı Halil Efendi Matbaası, 1276, 6. Şerh için bk. Osman Efendi, *Zübde-i Gülistân* [Dersâadet: Kasbar Matbaası, 1307], 11.)

¹¹⁸ "Oğul babasına benzer, onun dalıdır." anlamına gelen Arap sözüdür.

Müellefât-ı ber-güzidesi ki zehre-i gâliye-bâr-ı behiştî gibi zevk-resân-ı kulûb-ı urefâdır. Âzâde-i şâibe-i hazân olan o ezhâr-ı âsâra şu gülşen-i fenâ-nişânın gülleri de bülbülleri de fedâdır.

İşte bu *Kasîde-i Münferice* şerhi de cenâb-ı Kemâleddin-i sühan-âferînin gencîne-i âsârı içinde bir dürr-i şehvâr, bir cevher-i kıymetdârdır ki hazîne-i rûzigâr, vücûduyle [s. 3] sabâh-ı haşre kadar iftihâr eder.

O edîb-i muhterem bu eser-i dil-pezîriyle hakkâ ki şân-ı edebi i'lâ-yı makâm-ı a'lâ eyledi. Kadr-i bülend-i edîbânesini hem-kadr-i Süreyyâ eyledi.

Binâen'aleyh perestâr-ı erbâb-ı kemâl olan bu abd-i adîmü'l-müzcât da hisse-i hakîrânesine isâbet eden vazîfe-i şükr ü senâyı îfâ ve hazret-i şârih-i irfân-penâha min gayr-ı haddin arz-ı takdîrât-ı bî-intihâ eyler.

Ey fâzıl-ı ter-zebân var ol

Lütfun ile her zamân var ol

Yazdın bize bir eser ki ra'nâ

Şânında anın ne dense ahrâ

Ser-satr-ı sahîfe-i ma'ârif

Dîbâce-i nüsha-i avârif

Mîzâbe-i Ka'be-i hakikat

Ârâyiş-i gülbin-i fazilet

Gülzâr-ı edebde verd-i ra'nâ

Ezhâr-ı cinâna gıpta-fermâ

Sen necm-i kemâl-i nûr-feşânsın

Memdûh-ı efâzıl-ı zamânsın

Fahr eyler ise seninle şâyân

Sükkân-ı harem-serây-ı irfân

Evsâf ü mehâsinin dü-bâlâ

İsbâtına var mı bende yârâ

Medhinde ne rütbe etsem itrâ

Âlîsin o rütbeden de a'lâ

Ta'rîfine bezl-i kudret etmem

Bir emr-i hatîre cür'et etmem

Mevcûd iken âfitâb heyhât

Da'vâ-yı vücûd eder mi zerrât

Bâkî olasin cihânda bin sâl

Ey menba'-ı hüsn-i hulk u ifzâl!

25 Receb 1314 [30 Aralık 1896]

el-Abdü'l-fakîr İbnülemin Mahmud Kemâl¹¹⁹

-11-

Bihî

Fezâil-meâb efendimiz!

Gözlerimi nûr, gönlümü sürûr ile mâlâmâl eden belâgatnâme-i kemâl-pesendânelerine i'tâ-yı cevâbda ihtiyâr-ı te'hîr edişim tağyîr-i takdîr iktidârına mâlik olmadığımдан mütevelliddir. Bi-hikmetillâhi'l-Hakîm vücûd-ı hakîrânemin ale'd-devâm nâil-i ni'met-i sıhhat olamaması bu abd-i âcizi inde'l-ahillâ böyle şermsâr etmişdir.

Afv eyle bu kusûrun sen ol günâhkârın ¹²⁰

‘Îd-i es’ad-i adhâ efide-i muvahhidini müstegrak-i ezvâk-ı bî-intihâ ediyor. Lisân-ı lüknet-beyân-ı kemterânemi vakf-ı du’â ediyor.

Vecâib-i tehniyyeyi ifâ ve dü dest-i münâcâtı ref’-i bârgâh-ı Kibriyâ ederim. Şu arıza-i hüzn-âver ki mahzûn bir kalbden sudûr ediyor,

Eşkim götürdü kûy-ı dildâre cism-i zerdüm

Berk-i hazâna benzer bir cûy-bâre düşmüş ¹²¹

meâliyle hemhâl olarak ol menba'-ı lutf u vefâya gidiyor.

Bâkî Hudâ'dır.

9 Zilhicce 1314 [11 Mayıs 1897] İbnülemin¹²²

¹¹⁹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0015-17.

¹²⁰ Bu mısra Abdülhak Hâmid'in [Tarhan, ö. 1937] "Fâtih'i Ziyâret" başlıklı şiirinden alınmıştır. Şiir yazıldığı dönem imzasız olarak *Mirsâd* ve *Musavver Terakkî* mecmualarında, bilahere *Servet-i Fünûn* ve *Yeni Mecmua*'da, bazı müntehabât türü eserlerde neşredilmiştir. (bk. *Mirsâd*, nr. 18, 11 Temmuz 1307/ 23 Temmuz 1891, 140.) (Diğer kaynaklar ve değerlendirmeler için bk. Abdülhak Hâmid Tarhan, "Merkad-i Fâtih'i Ziyâret", *Bütün Şiirleri 3: Hep Yahut Hiç/ İlham-ı Vatan* [haz. İnci Enginün] [İstanbul: Dergah Yayınları, 1999], 399-402. Yukarıdaki mısra burada "Kıl bu sevabını sen afv ol günahkârın" şeklindedir. [402])

¹²¹ Bâkî'ye ait olan beytin ilk mısraı *Dîvân*'da şöyledir: "Eşküme götürdü gitdi kûyına cism-i zerdüm" (*Bâkî Divânı* haz. Sabahattin Küçük [Ankara: TDK Yayınları, 1994], 233.)

¹²² Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G019_0030.

Bihî

Edîb-i vefâ-perver efendimiz,

İnâyetnâme-i edîbâneleri nûr-ı seher gibi âfâk-ı cenânı serâpâ tenvîr eyledi. Pâmâl-ı zulmet-i ahzân olan gönlüm o neyyir-i edebîn şa'şâ'a-i sa'âdet-nisârıyla hakîkaten münevver oldu.

Cenâb-ı fezâil-meâbınız gibi hâiz-i makâm-ı kemâl olan ecille-i nâs elbette üssü'l-esâs-ı fazîlet olan hasîsa-i vefâ ile istînâs eder ki fakîr-i bî-nevâ o lutf-ı âlü'l-âli her zamân müşâhede ile nâil-i şeref-i evfâ olmaktadır.

Evvelki belâgatnâme-i meziyyet-dânîlerinin cevâbsız kalması meşâgil-i kesîre-i kemterâneme inzimâm eden ıztırâb-ı cismânîden mütevellid bulunduğu-çün bilhâssa afv-ı fezâil-penâhîlerini istid'â ederim.

Dersâadet'de intişâr eden *Resimli Gazete*'nin geçen haftaki nüshasına tasvîr-i hakîrânemi derc etmişler. Bu nüsha ile berâber dîger iki gazete bir hediye-i nâçizâne olmak üzere hâk-i pâye takdîm kılındı.

Gazetenin kabındaki “Zehre-i Şi'r” ünvânlı manzûme-i acîbe ile zîrindeki takdîrnâme bendenizindir. İstanbul'da *Dekadan* ve *Yeni Üdebâ-yı Cedîde* [s. 2] nâmıyla bir zamândan beri peydâ olan üdebâ-yı Efrenc-peresti taklîden ve tezyîfen yazılmışdır ki edebiyât-ı hakîkiyye tarafdârânınca pek ziyâde makbûle geçdiği o nüshanın pek çok satılmasından anlaşılıyor.

Edebiyât ü ma'ârifdeki hâl-i hâzır

Ben gibi siz gibi âdemleri etmez mi hazîn

diyelim de geçelim.

Gazetelerin vüsûlünü bildirirseniz teşekkür ederim.

Peder-i kemâlât-perver-i âlileri fazîletlü hocaefendimizin mübârek ellerini öper ve da'avât-ı hayriyye-i ârifânelerini istihâm eyleriz.

Birâder-i muhlisiniz de ellerinizden öper.

Bâkî,

Hâlık-ı levh ü kalem feyzini müzdâd etsin.

3 Zilka'de 1315 [26 Mart 1898]

Dersâadet İbnülemin bende Mahmûd Kemâl¹²³

¹²³ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G014_0001-2.

Bihî

Birâder-i kemâlât-perverim efendim hazretleri,

Ef'âl-i mütevâzî'ânenizle

Şîrler pençe-i zûr-âver ile râm olmaz

Sayd-ı insâna tevâzu' gibi bir dâm olmaz ¹²⁴

hakikatini dâimâ ibrâz buyurursunuz ki didâr-ı fâzılânenizle karîrül-'ayn-ı mübâhât olmadığım hâlde muhabbetiniz gönlümde bir makâm-ı mu'azzez ihrâz eylemiştir.

el-Minnetü lillâhi'l-Vedûd, ¹²⁵ olduğu gibi görünen yâhud görüldüğü gibi olanlardan bulunduğumuz cihetle meveddetimiz de kalbimiz gibi nûr-ı safvetle münevverdir.

Bence şu cihân-ı fânînin en büyük sa'âdeti de muhabbet-i hâlisadan 'ibâretidir ki asfiyâ-yı ümmete bundan a'lâ mâye-i mübâhât olamaz.

Bu def'a dest-i mefharetimi tezyîn eden şerefnâmeniz de diğerleri gibi hırz-ı cân ve du'â-yı ömr ü âfiyetiniz ref'-i bârgâh-ı Rabb-ı Mennân eylemiştir.

Bâkî, rahmet-i ilâhî bizlere ve cümle ehl-i îmâna râygân olsun.

17 Muharremü'l-harâm 1317 [28 Mayıs 1899] Dersaâdet¹²⁶

[Ek: İbnülemin'in Fotoğraf ve Resmin Dinî Hükmü Hakkındaki Soruları]

Fotoğrafla kâğıd üzerine yapılan insân resimlerinin ilm-i ensâb ve târîhe ve sanâyi'e fevkal'âde hıdmeti bulunduğu gibi cânîleri derdest için de zâbitaya kuvvetü'z-zahr oluyor.

Dîn-i mübîn-i İslâm'ın ibtidâ-yı zuhûrunda -halkı sanemperestlikden vazgeçirmek için-tasvîrin i'mâli ve hâne derûnunda bulundurulması men'edildiği ma'lûmdur. Hâlbuki bugün hiçbir mü'min-i muvahhid tasavvur olunmaz ki ahıbbâ ve akrabâsından birinin resmine sanem nazarıyla bakıp perestiş etsin.

Zamânın tegayyürüyle ahkâmın da tegayyürü -ber-vech-i mesrûd ilm ü san'ata hıdmetinden ve diyânetin takarrürüyle putperestlik fikrinin külliye zâil olmasından dolayı- resim hakkında da tatbîk olunabilir mi? Yoksa ma'lûlün zevâliyle illetin de zevâli lâzım gelmeyeceğini tazammun eden kâ'ide-i fihhiyye resim hakkında da cârî olabilir mi?

¹²⁴ Bu beyit Âsaf mahlasıyla şiirler yazan Damad Mahmud Celâleddin Paşa'nın (ö. 1320/1903) bir gazelinden alınmıştır. (Ömür Ceylan, *Âsaf Divanı* [Ankara: Akçağ Basım Yayın, 2003], 174.)

¹²⁵ "Kullarını çok seven ve onlara türlü ihsanlar buyuran Allah'a şükürler olsun." manasına gelen bir minnet ifadesidir.

¹²⁶ Mektubun sol üst köşesinde "Mahmud Kemal" yazılı mühür vardır.

Heykel kabîlinden olan tesâvîr-i mücesseme ile kâğıd üzerindeki resimlerin ya'ni fotoğrafların farkı var mıdır? İnsân kendi resmini fotoğrafla yaptırmak yâhud yapıp odasının kibleye gelmeyen tarafına asmakla bir günâh-ı azîm irtikâb etmiş olur mu?

“لَعَنَ اللَّهُ الْمُصَوِّرِينَ”¹²⁷ hadîs-i şerîfi ale'l-‘amyâ resim yapanlar hakkında mı yoksa asnâmı taklîd fikriyle tesâvîr-i mücesseme yâhud tesâvîr-i musattaha vücûda getirenler hakkında mı vâki' dir?

Ulemâ ve sulehâ-yı ümmetden resmini yaptıran zevât resmin mübâh olduğuna bir misâl addedilemezse de bu yolda kâğıd üzerine yapılan tesâvîrin -ba'zı suhtegân-ı nâ-puhtegânımızın iddi'âları vech ile- küfr derecesinde bir cürm-i azîm değil, belki kerâhet mertebesinde bir hatâ ve hurmeti yâhud kerâheti bilinerek ihtiyâr olunmuş [s. 2] bir hatâ sayılabileceği vârid-i hâtır olur.

Beyne'n-nâs öteden beri bâdî-i kîl ü kâl olan şu mes'eale hakkında allâme-i bî-müdânî fazîletlü fekâhetlü hocaefendimiz hazretlerinin¹²⁸ mutâla'ât-ı sâibe-i ârifânelerine intizâr ediyorum. Bu bâbda vâki' olacak ifâdât-ı hakâyık-beyânât-ı ikmâlânelerinin serî'an savb-ı hakîrâneme tebliğini de cenâb-ı kemâlât-meâbınızdan istihâm eyliyorum.¹²⁹

-14-

Bihî

Edîb-i hakbîn Efendimiz,

Zâtınız gibi latîf olan keremnâme-i ahîriniz de dürrütü't-tâc-ı mefharet oldu. Muhteviyât-ı hakikat-âyâtından kalb-i hazînim bir ferah-ı câvidânî buldu. Beyt-i mücrimâneme ilâve buyurduğunuz iki beyt-i âşikâne o derece ârifânedir ki mazhar-ı iltifât-ı hazret olacağı bî-reybdir. Hâk-i pâye bilhâssa arz-ı şükrân-ı azîm ederim.

Bârekallâh ey edîb-i ter-zebân

Kıldî na'tin gönlümü gark-ı sürûr

*Na'tini Hassân bile tahsîn eder*¹³⁰

Feyzyâb etsin seni Rabb-ı Gafûr

Beyt-i mezkûrun hocaefendi hazretleri¹³¹ tarafından da tezyîn buyurulmaması câ-yı teessüfdür. Bu bâbda ibrâz-ı gayret buyurmalarımı tekrâr istihâm eylerim.

Efrâd-ı ümmet arasında günden güne tekevvün eden ahvâl-i fâcîre resim mes'elesini¹³² gölgede bırakacak bir hâl-i hevlnâkde bulunduğu-çün hamiyyet-i dîniyye nâmına sabâh-ı haşre kadar feryâd ederim. Milletin mühezzib-i ahlâkî olmak lâzım gelen matbûâtın evvel-be-evvel mesâil-i dîniyye ve hakâyık-ı İslâmiyye ile iştiğâl etmesi îcâb ederken birtakım eş'âr-ı fâhişâne ve makâlât-ı jâjhâyâne ile

¹²⁷ “Allah resamlara lanet etmiştir.” (Buhari, Libâs, 96/5962)

¹²⁸ Kemaleddin Efendi'nin babası müderris Abdülhamid Hamdî Efendi.

¹²⁹ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G019_0033-35.

¹³⁰ Hassân b. Sâbit.

¹³¹ Abdülhamid Hamdî Efendi.

¹³² Resim, tasvir, fotoğraf, heykel vesâirenin câiz olup olmadığı meselesi kastedilmektedir.

uğraşması ve mürebbî-i ümmet olan ulemâ ve hukemâmızın da bazı esbâb-ı vâhiye ile ihtiyâr-ı sükût etmesi -eğer riyâyâ hamlolunmazsa- bana âlemden nefret ettirmiştir.

Geçende Hindistan'da üç yüz bin nüfûs ihtidâ ettiği hâlde erbâb-ı kalemden hiçbiri dört satırlık bir makâle-i müteşekkîrâne yazmadı. Hattâ füyûz-ı celîl-i Muhammedî'nin burhân-ı bâhiri olan şu vak'a-i mühimmeyi ehemmiyetle gören bile olmadı. Bu mes'ele hakkında kemâl-i teessürle yazdığım makâle-i hakîrâneyi ihtivâ eden *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinden bir nüsha -manzûr-ı fâzîlâneleri olmak üzere- postaya tevdi' edildi.¹³³

Zât-ı âlînize de bu husûsda doğrusu infi'âlim vardır. Sizin gibi kudret-i ilmiye ve kalemiyesi yârin değil ağyârın da müsellimi olan bir kemâl-i muhibbinin ba'zen fe-ba'zen birtakım makâlât-ı dîniye ile [s. 2] tenvîr-i uyûn-ı ümmet etmesi elzem iken her ne sebebe mebnî ise iltizâm-ı sükût buyurulması iltizâm-ı mâ-lâ-yelzem kabîlindedir. Ma'amâfih bundan sonra şu emel-i hakîrânemin husûlüne inâyet buyuracağınızı ümîd ederim. Aksi takdîrde

نَحْنُ مِنَ الدَّهْرِ فِي آعَاجِبٍ ... فَتَسْأَلُ اللَّهَ صَبْرَ أَيُّوبِ

beytini¹³⁴ zât-ı edîbânenize karşı inşâd etmeye mecbûr olacağım.

Meşâhîr-i İslâmiye'nin hatt-ı destlerini hâvî olarak bir mecmû'a tertîbine başlamışdım. Bu mecmû'ayı tezyîn etmek üzere hocaefendimiz cânibinden de -hatt-ı destleriyle- birkaç satır tahrîr ü imzâ ve târîh konduktan sonra savb-ı kemterâneme tesyîr buyurulması himmet-i âliyenizden müsted'âdir. Cedd-i büzürgvârınız Mevlânâ Ömer Na'imî Hazretlerinin nezdinizde yazısı mevcûd ise ihsân buyurmanız da cümle-i müsted'iyâtdandır.¹³⁵

Üstâd-ı müşârünileyhimin vücûda getirmekde oldukları risâle-i şerîfeye bin cân ile intizâr ediyorum.¹³⁶ Cenâb-ı Hak sa'y-i âlimânelerini meşkûr ve bu misüllü birçok hidemât-ı mukaddese-i dîniyeye muvaffak buyursun.

Leyle-i vilâdet-i Muhammediyye'de bir hâl-i vecd ü hâletde hâme-i hakîrden sudûr eden na't-i şerîfin sûreti melfûfdur. Nice demlerden beri şi'r ile iştigâl etmeyen bir abd-i âcizin na't intişârına kıyâmı had-nâ-şinâsân bir hareket ise de o veliyy-i ni'met-i azîmü's-şâna olan ubûdiyyetimin ilcâatıyla böyle birkaç beyt-i âcizâne yazışım 'inde ehli'z-zamânda ma'zûr görülür.

¹³³ Bahsedilen haber ve yazı için bk.

¹³⁴ “Şaşılacak şeylerin yaşandığı bir zamdayız. Allah bize Hz. Eyüp sabrını versin!” anlamına gelen bu mısralar Abbasî dönemi şairlerinden Ebû'l-Hasan Muhammed b. Muhammed İbn Lenkek el-Basrî'nin (ö. 360/970) bir kıt'asından alınmıştır. Şiirin tamamı şu şekildedir:

نَحْنُ مِنَ الدَّهْرِ فِي آعَاجِبٍ ... فَتَسْأَلُ اللَّهَ صَبْرَ أَيُّوبِ
أَقْفَرَتِ الْأَرْضُ مِنْ مَحَاسِنِهَا ... فَأَبْكُ عَلَيْهَا بَكَاءَ يَغْفُوبِ

(İbnülemin'in bu mısraları Okçuzâde'nin *Ahsenü'l-hadis*'inden aldığı kanaatindeyiz. bk. Okçuzâde Mehmed Şâhî, *Ahsenü'l-Hadis* [Dersâdet: İkdâm Matbaası, 1313], 87.)

¹³⁵ İbnülemin'in tertip ettiği iki “hutût-ı meşâhîr” mecmuasında yaptığımız incelemede Ömer Na'imî ve Abdülhamid Hamdî Efendilerin yazılarına rastlayamadık. (İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 3521, 3784.)

¹³⁶ İbnülemin'in bahsettiği risale Abdülhamid Hamdî Efendi'nin resim çizmek, fotoğraf çekmek, tasvir ve heykelle uğraşmanın dinî hükümlerine dair kaleme aldığı *el-Burhânü'l-münevver fî tahrîmi't-tasvîr ve hurmeti iktinâi'l-musavver* adlı eseri olmalıdır.

Bâkî, *aleyke avnullâh*.¹³⁷

Yakacık 7 Rebûlâhir 1317 [15 Ağustos 1899]

el-Abdü'l-fakîr İbnülemîn¹³⁸

[Ek: Na't-ı Nebî:]

Yâ Hayre'l-halâik

Ey matla'-ı âfitâb-ı hilkat

Zâtınla bilindi sırr-ı vahdet

Allah'a seninle vâkıf olduk

Allahımızı seninle bulduk

“Sen bildirdün ki kimdir Allah

Sensiz kim olurdu andan âgâh” (Fuzûlî)¹³⁹

Mahlûkdur gerçi zâtın ammâ

Hâlık gibi yok nazîrin aslâ

Vehinde celî cemâl-i Ma'bûd

Hulkunda ayân kemâl-i Ma'bûd

Ol Hâlık-ı bî-şerîk ü emsâl

Kur'ân ile şânın etdi iclâl

Nûrunla münevver oldu âlem

Sâyende vücûd buldu Âdem

Mir'ât-ı cemâl-i lem-yezelsin

Şâhid buna Hak ki bî-bedelsin

Hakkında ne söylesem ehaksın

Allah bilir ki ayn-ı Hak'sın

¹³⁷ “Allah'ın yardımı üzerine olsun!”

¹³⁸ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0022-23.

¹³⁹ Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnûn* (haz. Muhammet Nur Doğan) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), 62.

Sen ma'kes-i nûrsun kemâhî

Kim görse seni görür İlâh'ı

Yâ Rab bu senin Muhammedindir

Mahbûb-ı güzîn ü emcedindir

Hallâk'a şebîh farz olunmaz

Ahmed gibi de beşer bulunmaz

Zulmetde kalırdı yek-ser eşyâ

Allah anı etmeseydi isrâ

Ma'dûm olacakdı cümle mevcûd

Halk eylemeseydi anı Ma'bûd

Pâmâl-ı adem olurdu mahlûk

Hâlik anı kılmasaydı ma'şûk

Mechûl olacakdı ilm ü ma'lûm

Hak'dan olacakdı cümle mahrûm

Nefy-i 'ademe vücûdı illet

Mevcûda vücûdu mahz-ı rahmet [s. 2]

Mahlûk ise de misâli mefkûd

Sânîsi cihânda gayr-ı meşhûd

"Çün evvelü mâ halakdür ol nûr ¹⁴⁰

Sânî-i Hudâ desem de ma'zûr" (Şeyh Gâlib)¹⁴¹

Ümmî ise de mu'allimi Hak

Allah gibi bir mu'allim el-hak

Lâyık ana çünkü fazlı çokdur

Fevkînde anun alîm yokdur

¹⁴⁰ Bu mısra "أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ نُورِي" hadisinin tercümesi mahiyetindedir. bk. Süyûtî, *Tahrîcu ehâdîsi şerhi'l-Mevâkıf* (thk. Subhi Sâmerîrâî) (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1986), 32 (nr. 12); Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 1: 264-265 (nr. 827).

¹⁴¹ Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, 26.

Âlî idi oldu andan a'lâ

Mi'râc ile kadr ü şânı ammâ

“Evvel ne idi ne oldu bilmem

Lebrîz idi ol ne doldu bilmem” (Şeyh Gâlib)¹⁴²

Medhinde ne söylenilse lâyık

Meddâhı anın Cenâb-ı Hâlık

Ehl-i hredin var ittifâkı

Fânî olamaz habîb-i Bâkî

“Bir kimse değil bu sırdan âgâh

Bir kendi bilür anı bir Allah” (Nâbî)¹⁴³

Ey menba'-ı cûy-bâr-ı rahmet

Sendendir inâyet ü himâyet

Bu abd-i hakîri etme gümrâh

Müstagrak-i rahmet eyle lillâh

“Levlâk” ile zâtın oldu es'ad ¹⁴⁴

Senden seni isterim Muhammed

Sallallâhu aleyhi ve sellem.

Yakacık 12 Rebülevvel 1317 [21 Temmuz 1899]

¹⁴² Şeyh Gâlib, *Hüsn ü Aşk*, 46.

¹⁴³ Nâbî, *Harâbâd* (haz. Melike Gökcan-Hamza Koç), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-yayın: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>), 2018, 80. [erişim: 01.01.2019] (Birinci mısradaki “bu sırdan” ibaresi neşirde “o sırdan” şeklindedir.)

¹⁴⁴ “Sen olmasaydın” anlamındaki bu lafız hadis-i kudsî olduğu rivayet edilen “لَوْلَاكَ لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْاَفْلَاكَ” ([Ey Muhammed!] Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım!) sözünden iktibas edilmiştir. (Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2:64 [nr. 2123].)

Bihî

Fazîlet-meâb Efendim Hazretleri,

13 Ağustos târihli lütufnâme-i fâzilâneleriyle tenevvür etdim. Bir zamândan beri muhâbereye muvaffak olamayışım meşâgil-i resmiyyenin tahammül-fersâ bir mertebede bulunmasından mütevellid idi. Kânûn-ı Esâsî'nin i'lânını müte'âkib Mektûbî Müdüriyeti'ne getirildim. Günlerce fakirhâneye geledim. Birkaç gün evvel ba'zı agrâz-ı fâside ilcâatıyla Vilâyât-ı Mümtâze Müdüriyeti'ne tahvîl olunduğumdan meşâgil bi'n-nisbe tahaffûf etdi. "قُلْ كُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ"¹⁴⁵ emrine kulak verenlerden, hayır ve şerri Hak'dan bilenlerden olduğum için kemâ-kân ifâ-yı vazîfeye gayret etmekdeyim. İstibdâd hîninde de hürriyet devrinde de bizim ilticâgâh-ı yegânemiz rahmet-i İlahiyye, rûhâniyet-i Muhammediyye olduğu-çün "Hizb-i İlahî hıfz-ı İlahî'dedir" sırrından istifâza edeceğimizi ümîd ederim.

Muhabbet-i ârifânelerinin bekâsı bekâ-yı ömr-i fâzilâneleri gibi ehass-ı âmâldir. Bâkî, duâ mevlânâ.

29 Ağustos 324 [11 Eylül 1908] Bende Kemâl¹⁴⁶

4) KEMÂLEDDİN EFENDİ'NİN EVRAKI

a) *İctihâdnâme* ¹⁴⁷

[İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 2746/5, 54^a:]

Harput'da Kâmil Paşa Medresesi müderris-i kâmilî Abdülhamid Hamdî Efendi Hazretlerinin resim meş'elesi hakkındaki tedkikâtını 17 Muharrem 317 [28 Mayıs 1899] târihli mektupla mahdûmu Kemâleddin Efendi'den sormuşdum. Allâme-i müşârünileyhin takrîr ve mahdûm-ı mûmâileyhin tahrîr ü tesyîr eylediği risâledir.

Seyyid Mahmûd Kemâl.

[İÜ 54^b; Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi (ŞA) s. 1:]

Bihî

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَهُوَ الْحَقُّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ.¹⁴⁸

¹⁴⁵ "De ki hepsi Allah'tandır." (en-Nisâ 4/78)

¹⁴⁶ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G022_0011.

¹⁴⁷ Kemâleddin Efendi'nin bu risâleyle birlikte gönderdiği mektubunun müsveddesi için aş. bk. 4 numaralı müsvedde.

¹⁴⁸ "Hak O'dur. Doğru yola eriştiren de O'dur." anlamındaki gelen bu ibare kısmen Ahzâb sûresinin (33) 4. âyetinden iktibas edilmiştir.

İktinâ-i timsâlin, tasvîr-i suver-i hayvânın tahrîmi hakkında pek çok ehâdis-i şerîfe vârid olmuştur.

(1)

إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُصَوِّرُونَ. يُقَالُ لَهُمْ أَخْيُوا مَا خَلَقْتُمْ.¹⁴⁹

Bu hadîs-i şerîf *Sahîhayn*'de vâki' olduğu üzere Abdullah bin Mes'ûd'dan merfû'an mervîdir.

(2)

قَالَ اللهُ تَعَالَى: وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذَهَبَ يَخْلُقُ خَلْقًا كَخَلْقِي؟ فَلْيَخْلُقُوا حَبَّةً، أَوْ لِيَخْلُقُوا ذَرَّةً.¹⁵⁰

Bu da *Sahîhayn*'de ve *Müsned-i Ahmed bin Hanbel*'de vâki' olduğu üzere merfû'an Ebû Hureyre Hazretlerinden mervîdir.

(3)

كُلُّ مُصَوِّرٍ فِي النَّارِ، يَجْعَلُ لَهُ بِكُلِّ صُورَةٍ صُورَهَا نَفْسًا فَتُعَذِّبُهُ فِي جَهَنَّمَ.¹⁵¹

Bu da *Sahîh-i Müslim*'de ve *Müsned-i Ahmed bin Hanbel*'de vâki' olduğu üzere Abdullah bin Abbâs Hazretlerinden merfû'an mervîdir.¹⁵²

(4)

مَنْ صَوَّرَ صُورَةً فِي الدُّنْيَا كَلَّفَ أَنْ يَنْفُخَ فِيهَا الرُّوحَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَيْسَ بِنَافِخٍ.¹⁵³

Bu da¹⁵⁴ *Sahîhayn* ile *Sünen-i Ebî Dâvûd*¹⁵⁵ ve *Müsned-i mezkûrda* vâki' olduğu üzere yine Abdullâh bin Abbâs Hazretlerinden mervîdir.

(5)

¹⁴⁹ “Kıyamet günü en şiddetli azabı ressamlar görecek; onlara ‘Yarattıklarınızı diriltin bakalım!’ denilecektir.” (Buhari, Libâs, 89/5950-5951; Müslim, Libâs, 26/91, 96-98.)

¹⁵⁰ “Allah Teâlâ şöyle buyurdu: Benim yarattıklarım benzeyen şeyler yapanlardan daha zalim kim olabilir? Bunlar bir tohum veya zerre yaratsınlar bakalım!” (Buhari, Libâs, 90/5953; Müslim, Libâs, 26/101 [2111]; *Müsnedü İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1995, 15: 511 [hadis nr. 9824]).

¹⁵¹ “Bütün ressamlar cehennemlidir. Allah (kıyamet gününde) ressamın yaptığı her sûrete hayat verir de o sûret kendini çizene cehennemde azap eder.” (Müslim, Libâs, 26/99 [2110]; *Müsnedü İmâm Ahmed b. Hanbel*, 5: 23 [hadis nr. 2809]).

¹⁵² İbnülemin nüshasında “merfû'an” kelimesi yoktur.

¹⁵³ “Kim dünyada bir sûret yaparsa kıyamet gününde ona ruh üflemeyle mükellef kılınır, fakat o buna kadir olamaz.” (Buhari, Libâs, 97/5963; Müslim, Libâs, 26/100 [2110]; *Müsnedü İmâm Ahmed b. Hanbel*, 4: 57-58 [hadis nr. 2162]; *Ebu Dâvûd* [thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli-Abdullatîf Hırzullah] [Beyrut: Şirketü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009], 7: 371-372 [hadis nr. 5024]).

¹⁵⁴ “Bu da” lafzı İbnülemin nüshasında yoktur.

¹⁵⁵ Kemaleddin Efendi *Sünen-i Ebî Dâvûd* yerine sehven *Müsned-i Ebî Dâvûd* yazmıştır. Zira *Müsned-i Ebî Dâvûd*'da bu hadis yoktur.

لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ.¹⁵⁶

Bu da *Sahihayn*'da vâki' olmuştur. [ŞA s. 2]

(6)

Sahih-i Müslim'de vâki' olan haber-i Cibrîl'dir, aleyhisselâm. Ve hüve kavluhu li'n-nebiyyi sallallâhu Te'âlâ aleyhi ve sellem:

إِنَّا لَا نَدْخُلُ بَيْتًا فِيهِ كَلْبٌ وَلَا صُورَةٌ.¹⁵⁷

İşte bazıları zikr olunarak mukaddime-i bahs ittihâz edildiği üzere bu bâbda vâki' olan ehâdis-i şerife pek çoktur.

Bilinmelidir ki vâki'a timsâl, zî-rûh olan hayvânın sûretinden ibâret olarak sûret, zî-rûhun ve gayr-ı zî-rûhun tasvîrine şâmil olup timsâlden e'amdırsa da ehâdis-i şerife-i mezkûrede vâki' olan sûretten murâd timsâl-i zî-rûh [İÜ 55^a] hayvânın sûretidir.

Çünkü zî-rûh olmayan şeyin tasvîrinde Abdullah bin Abbâs Hazretlerinden mervî olduğu üzere esahh-ı akvâle göre beis yokdur.

Mahall-i bahs ikidir: Birisi fi'l-i tasvîr, diğeri iktinâ-i sûretidir.

Ammâ fi'l-i tasvîr mutlaka -velev sûret-i sagîre olsun- hakkında tehdîd-i şedîd vâki' olduğu için kat'iyen gayr-ı câiz ve harâmdır.

Hattâ musavvirlere yevm-i kıyâmetde teklîf olunacak ihyâ-yı suver esâsen mümkün olamayacağı cihetle mücerred ta'zîb-i ebedîden ibâret olduğuna ve amden katl-ı nefis hakkında¹⁵⁸ vârid olan hulûd ise ehl-i sünnet 'indinde "meks-i tavîl" ile tefsîr edildiğinden elbette ta'zîb-i ebedînin meks-i tavîlden eşed olacağı bedihî idüğine binâen tasvîrin amden katl-i nefsdan ekber olmasına bile ba'zıları zâhib olmuştur. [ŞA s. 3] Zaten kâ'ide-i usûliyye muktezâsı üzere "لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى"¹⁵⁹ misillü nehy-i mukayyedler devâm-ı terki mûcib olamadığı hâlde nehy-i mutlakın mûcibi herhâlde devâm-ı terk olduğundan ve nehy-i tasvîr de nehy-i mutlak ma'nâsında bulunduğuandan illetin zevâliyle hükmün de zevâli husûsu bu makâmda iddi'â olunamayacağı şübhesizdir.

Binâen'aleyh hurmet-i tasvîr için gösterilen illet-i te'abbüd karn-ı sâni ve sâlisde de bi'l-külliyen zâil edilmiş iken esahh-ı akvâl üzere sekiz yüz târihine kadar mevcûd olan müctehidîn-i ızâmdan ve

¹⁵⁶ "Köpek ve resim bulunan eve melekler girmez." (Buhari, Libâs, 88/5949; 92/5957; 94/5960; Müslim, Libâs, 26/83 [2106]).

¹⁵⁷ "Cebrail aleyhisselâmın Hz. Peygamber'e söylediği sözdür: 'Biz köpeğin ve resmin bulunduğu eve girmeyiz.'" (Müslim, Libâs, 26/81 [2104])

¹⁵⁸ katl-ı nefis hakkında: katl-ı nefside (İÜ)

¹⁵⁹ "Sarhoşken namaza yaklaşmayın." (en-Nisâ 4/43)

bu asra müntehî oluncaya değin gelen fukahâ-yı kirâmdan hiçbirisi nehy-i mezkûrun -mücerred illetin zevâliyle istidlâl ederek-¹⁶⁰ zâil olduğuna aslâ zâhib olamamıştır.

Belki fukahâ-yı kirâm, müctehidîn-i ızâm hazerâtı nehy ü tahrîm-i mezkûru icâb eden illetin mücerred ta'abbüde inhisâr etmeyerek ta'zîm ve "muzâhât li-halkillâhi Te'âlâ" [İÜ 55^b] ve "münâza'a fi'l-kudre" olmasına da ihtimâl vererek ta'abbüd ve "mu'tekiden kasd-ı muzâhât" için sûret yapan adamın küfrüne ve başka bir maksada mebnî olduğu hâlde de fiskına sarâhaten hükm-i kat'î vermişlerdir.

وَفِي الْبَحْرِ الرَّائِقِ وَظَاهِرِ كَلَامِ النَّوَوِيِّ فِي شَرْحِ الْمُسْلِمِ؛ الْأَجْمَاعُ عَلَى تَحْرِيمِ تَصْوِيرِ صُورَةِ الْحَيَوَانِ. فَإِنَّهُ قَالَ:
قَالَ أَصْحَابُنَا وَغَيْرُهُمْ مِنَ الْعُلَمَاءِ: تَصْوِيرُ صُورَةِ الْحَيَوَانِ حَرَامٌ شَدِيدٌ التَّحْرِيمِ وَهُوَ مِنَ الْكِبَائِرِ؛ لِأَنَّهُ مُتَوَعَّدٌ عَلَيْهِ بِهَذَا
إِنْتِهَاءً. الْوَعِيدِ الشَّدِيدِ الْمَذْكُورِ فِي الْأَحَادِيثِ.¹⁶¹

Lâkin Şeyh Ekmelüddîn Hazretleri kebîre edilmesindeki ihtilâfa işâret buyurarak, [ŞA s. 4]

هَلْ هُوَ كَبِيرَةٌ أَوْ لَا؟ فِيهِ كَلَامٌ، فَعِنْدَ مَنْ جَعَلَ الْكَبِيرَةَ عِبَارَةً عَمَّا وَرَدَ الْوَعِيدُ عَلَيْهِ مِنَ الشَّرْعِ فَهُوَ كَبِيرَةٌ، وَأَمَّا مَنْ
جَعَلَ الْكَبِيرَةَ مُنْخَصِرَةً فِي عَدَدٍ مَحْضُورٍ فَهَذَا لَيْسَ مِنْ جُمْلَتِهِ فَيَكُونُ الْحَدِيثُ مَحْمُولاً عَلَى الْمُسْتَحَلِّ أَوْ عَلَى
إِسْتِحْقَاقِ الْعَذَابِ الْمُؤَبَّدِ.¹⁶²

(intehâ) buyurmuşlardır.

Ya'ni fi'l-i tasvîri kebîre addetmeyenler ehâdis-i şerîfe-i mezkûredeki tehdidin mahzâ tasvîri helâl i'tikâd edenler hakkında olduğuna yâhud bi'l-fi'l azâb-ı müebbed ile mu'azzeb olmak murâd olmayıp belki yalnız azâb-ı müebbede¹⁶³ müstehak olmak irâde buyurulduğuna ve zâten istihkâktan da bi'l-fi'l ebeden mu'azzeb olmak lâzım gelmeyeceğine zâhib olmuşlardır.

¹⁶⁰ mücerred illetin zevâliyle istidlâl ederek: mücerred illetin zevâline bakarak (İÜ)

¹⁶¹ "el-Bahrü'r-râik'de geçtiği ve Nevevî'nin Şerhu'l-Müslim'de yer alan ifadesinden anlaşıldığı üzere, canlıların yüzlerini çizmenin haramlığı hususunda icma hâsıl olmuştur. Nevevî şöyle demektedir: 'Mezhebimiz âlimlerinin yanı sıra diğer âlimlerin de söylediği üzere, canlıların sûretlerini çizmek kat'î ve çok ağır bir biçimde haram kılınmıştır. Bu fiil büyük günahlardandır zira bunu işleyenler hadislerde zikredilen büyük azâb ile tehdit edilmişlerdir.'" (bk. İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısri Hanefi, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik [fi furû'i'l-Hanefiyye]* [haz. Zekeriyya Umeyrât] [Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1997], 2: 48. Ayrıca bk. en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc fi şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc: Sahîhu Müslim b-Şerhi'n-Nevevî* [Kahire: el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1930], 14: 81.)

¹⁶² "Bu fiil büyük bir günah mıdır değil midir? Bu hususta farklı görüşler vardır. Büyük günahı şeriatla işlenmesi karşılığında azab tehdidinde bulunulan iş' olarak tanımlayanlara göre tasvir büyük günahtır. Büyük günahı 'sınırlı sayıda fiilden ibaret' görenlere göre ise tasvir büyük günah değildir, zira sayılan fiiller içinde zikredilmemiştir. Buna göre ilgili hadisi ya tasviri helal sayanlara ya da ebedî azabın hakkedileceğine yormak gerekir." Bu kısım Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*'ından alınmıştır. Bursevî mevzuyla Sebe' (34) sûresinin 13. âyetinin tefsirinde değinmektedir. (İsmâil Hakki Bursevî, *Rûhu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân* [Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty], 7: 274.)

¹⁶³ yalnız azâb-ı müebbede: azâb-ı müebbede yalnız (ŞA)

Kezâlik fotoğrafla kâğıd üzerine yapılan insân resimlerinin ilm-i ensâb ve târîh ve sanâyi'ce ba'zı menâfi'i müştemil olması nehy-i sarîh-i mutlaka tekâbül edemeyeceği¹⁶⁴ “قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعٌ”¹⁶⁵ âyet-i celîlesinin delâlet-i bâhiresiyle zâhirdir.

Zâten heykel kabîlinden olan tesâvîr-i mücesseme ile kâğıd üzerindeki resimlerin tasvîr husûsunda [İÜ 56^a] aslâ farkı olmadığını ulemâ-i kirâm tasrîh etmişlerdir.

Ve fi'l-Bahri'r-râik'i menkûlen:

فَصْنَعْتُهُ حَرَامٌ عَلَى كُلِّ حَالٍ؛ لِأَنَّ فِيهِ مَضَاهَاةً لِخَلْقِ اللَّهِ تَعَالَى، وَسَوَاءٌ كَانَ فِي ثَوْبٍ أَوْ بِسَاطٍ أَوْ دِرْهَمٍ أَوْ دِينَارٍ
وَفُلْسٍ وَإِنَاءٍ وَحَائِطٍ وَغَيْرِهَا.¹⁶⁶

İntehâ.

Dirhemde, yedde bulunan sûret-i sagîre ve müstetire ve mühâne ile kılınan namazın harâm değil belki mekrûh bile olmaması ile berâber yine tasvîrin mutlakâ harâm olması mücerred suver-i mezkûrede o illet-i hurmet-i tasvîr olan “muzâhât li-halkillâhi Te'âlâ”nın mevcûd ve illet-i kerâhet-i salât olan “teşebbüh”ün mefkûd olmasından neş'et eylediğini *Reddü'l-Muhtâr*'da [ŞA s. 5]:

أَنَّ التَّصْوِيرَ يَحْرُمُ؛ وَلَوْ كَانَتِ الصُّورَةُ صَغِيرَةً كَالَّتِي عَلَى الدِّرْهَمِ أَوْ كَانَتْ فِي الْيَدِ أَوْ مُسْتَيَّرَةً أَوْ مُهَانَةً مَعَ أَنَّ الصَّلَاةَ
بِذَلِكَ لَا تَحْرُمُ، بَلْ وَلَا تُكْرَهُ لِأَنَّ عِلَّةَ حُرْمَةِ التَّصْوِيرِ الْمَضَاهَاةَ لِخَلْقِ اللَّهِ تَعَالَى، وَهِيَ مَوْجُودَةٌ فِي كُلِّ مَا ذُكِرَ. وَعِلَّةُ
¹⁶⁷ كَرَاهَةِ الصَّلَاةِ بِهَا التَّشْبُهُ وَهِيَ مَفْقُودَةٌ فِيمَا ذُكِرَ. (İntehâ.) kavliyle sarâhaten beyân ve ifade eylemiştir.

Ammâ iktinâ-i sûret, ya'ni kendisi yapmayıp diğerrinin yaptığı sûreti odasında ittihâz edip bulundurmak husûsu da vâkı'a kerâhet-i tahrîmiyye ile kat'iyyen mekrûhdursa da fakat bunun hurmeti bi'l-fi'l tasvîr gibi o derece eşedd değildir.

Ve fi'l-Fetâvâ'l-Mehdiyye: [İÜ 56^b]

¹⁶⁴ İÜ nüshasında “tekâbül edemeyeceği” ibaresinden önce “aslâ” kelimesi vardır.

¹⁶⁵ “[Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki:] Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için faydalar vardır. Ama günahları faydalarından daha büyüktür.” (el-Bakara 2/219)

¹⁶⁶ “Tasvir işi her hâlükârda haramdır. Çünkü onda Allah'ın yaratmasına öykünme, onunla yarışma anlamı vardır. İster bir elbisede yahut bir yaygıda olsun, ister dirhemde, dinarda, sikkede, kap kacakta, duvarda ve başka şeyde olsun.” (İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*, 2: 48; en-Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Sahihi Müslim*, 14: 81.)

¹⁶⁷ “Tasvir haramdır; dirhem üzerine, avuç içine, gizli-örtülü bir yere yahut değersiz, alelade şeyler üzerine çizilmiş resimler gibi küçük tasvirler dahi haramdır. Fakat bunların bulunduğu şeylerle namaz kılmak haram değildir, hattâ mekrûh bile sayılmaz. Çünkü tasvirin haram kılınmasının illeti, Allah'ın yaratmasına öykünmek, onunla yarışmaktır. Bu ise yukarıda sayılan resim çeşitlerinin hepsinde vardır. Burada sayılan tasvir çeşitlerinin bulunduğu bir şeyle namaz kılmanın kerâhetinin illeti “teşebbüh/benzeme” olup (yukarıda) sayılanların hiçbirinde yer almamaktadır.” (İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşkî, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenviri'l-Ebsâr* [thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz] [Riyad: Dârü'l-Âlemi'l-Kütüb, 2003], 2: 417.)

صَرَخَ عُلَمَاؤُنَا بِأَنَّ إِفْتِنَاءَ صُورَةِ ذِي الرُّوحِ الْكَبِيرَةِ الَّتِي¹⁶⁸ تُبَدُّو لِلنَّاطِرِ بِدُونِ تَأْمَلٍ وَهِيَ كَامِلَةٌ الْأَعْضَاءِ الَّتِي لَا تُعِيشُ¹⁶⁹ بِدُونِهَا مَكْرُوهَةٌ تَحْرِيمًا، فَيَجِبُ إِزَالَتُهَا شَرْعًا. وَنُقِلَ فِي الرَّدِّ الْمُمْتَارِ عَلَى الدَّرِّ فِي حَاشِيَةِ الْعَلَامَةِ أَبِي الشُّعُودِ عَنِ الْخُلَاصَةِ أَنَّهُ جَوَّزَ لِمَنْ رَأَى صُورَةَ فِي بَيْتٍ غَيْرِهِ أَنْ يَزِيلَهَا، وَيَنْبَغِي أَنْ يَجِبَ عَلَيْهِ.¹⁷⁰

İntehâ.

Sûret-i mezkûredeki kerâhet-i tahrîmiyyenin illeti de ya teşebbüh yâhud “ شَرُّ الْبِقَاعِ بُقْعَةٌ لَا تُدْخُلُهَا ”¹⁷¹ duhûl-ı melâike-i rahmete mâni’ olacak ta’zîmdir.

Binâen’aleyh esâsen sagîr olarak nâzırlara hiç zâhir olmayan yâhud bi’l-küllîye görünemeyecek derecede mahfî ve mestûr olan yâhud ta’ayyün ve teşahhusunu tefvît edecek râddede başı külliye maktû’ ve memhû bulunan [ŞA s. 6] sûretler melâike-i mezkûrenin duhûlüne mâni’ olmadığı gibi bisât-ı mefrûş üzerinde bulundurmamak misüllü mühân ve mübtezel olarak kullanılan sûretler de husûs-ı mezkûre mâni’ değildir.

Demek oluyor ki odada bulundurulmuş sûretlerin ibkâsındaki cevâz ve kerâhet, kerâhet-i salâtta müessir olup olmamak üzere dâimâ deverân eylediğinden ve zikrolunan sûretler de ânifen tahrîr ü beyân olduğu vecihle kerâhet-i salâtı mücib olmadığından onların odalarda ibkâsı mekrûh değildir. [İÜ 57*] Hattâ fukahâ-yı kirâm buyurmuşlardır ki, sûretin kible duvarında bulundurulması eşedd-i kerâhet ile mekrûhdur.

Sonra, fevk-i re’sde bulunan,

Sonra, yemîn ü yesârdaki duvar üzere olan,

Sonra, musallînin half tarafında bulunan duvarda yâhud perde üzerinde bulunan sûretlerdir.

Bu sûret-i ahîrede ta’zîm ü teşebbüh bulunmadığı için azher-i akvâle göre yine kerâhet vardır da fakat hafifdir.

وَمِنَ اللَّهِ التَّوْفِيقُ وَعِنْدَهُ غَايَةُ الْعِلْمِ عَلَى التَّحْقِيقِ.¹⁷²

[1317/1899]

¹⁶⁸ “الكبيرة التي” ibaresi her iki nüshada da “الكبير التي” şeklindedir, ancak bu imlâ gramere ve metnin orijinaline uygun değildir.

¹⁶⁹ Bu kelime iki nüshada da “يعيش” olarak kayıtlıdır.

¹⁷⁰ “Âlimlerimizin sarâhaten ifade ettikleri üzere, bakan kişinin -üzerinde düşünmeden- hemen anlayacağı büyük canlıların bütün azâlarını barındıracak tarzda çizilmiş sûretlerini edinmek tahrimen mekrûhtur. Allâme Ebüssuud’un *Reddû’l-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr* üzerine yazdığı hâşiyesinde, *el-Hülâsa* adlı eserden nakledildiğine göre, eserin müellifi, başkasının evinde resim gören kişinin gereğini yapmasını, yani onu yok etmesini câiz görmektedir.” (Muhammed el-Abbâsî el-Mehdî, *el-Fetâvâ’l-Mehdiyye fi’l-vekâi’i’l-Mısriyye* [Mısır: el-Matbaatü’l-Ezheriyye, 1301], 5: 299-300.)

¹⁷¹ “En şerli yer, içine meleklerin girmediği yerdir.” (İbn Nuceym, *el-Bahrü’r-râik şerhu Kenzi’d-dakâik*, 2: 49.)

¹⁷² “Muvaffakiyet Allah’tandır. İlmin nihayeti de şüphesiz O’nun katındadır.” manasına gelen bu cümleler metnin tamamlandığına işarettir. İlk cümle “وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ” (Muvaffakiyetim yalnız Allah’ın yardımıyla.) âyetinden (Hûd 11/88) mülhemdir. Risalenin Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi’ndeki kayıtları için bk. belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G039_0002-07.

b) Müsveddeler

-1-

Hüve

Huzûr-ı âlî-i veliyyü'n-ni'amîye

Ma'rûz-ı dâ'ileridir

Metâli'u'l-esrâr, tavâli'u'l-envâr olan tab'-ı nezâket-teb'-i cenâb-ı dâ'î-nüvâzîlerine bu def'a dahi hakk-ı âcizânemde sûtû' eden nûr-ı meveddetin yâkût-ı şeffâf-pâreye mu'âdil olan nukât-ı şefkat-gâyâtla tertîb ve kelimât-ı iltifât-âyâtla terkîb buyurulduğu emirnâme-i efhamîleri şeref-bahş-ı fark u ihtirâm ü tevkîr olarak lehül-hamd eltâf-ı hafîyye-i ilâhiyyeden ümîdvâr olduğum üzere i'âde-i âfiyet-i edîbânelerini zımmen tebşîr ü inbâ ve kalb-i hazîn-i harâb-âbâd-ı âcizânemi mükerreren tenvîr ü ihyâ eyledi.

Ve mücerred rukye-i sümûm-ı mekâid-i a'dâ ve ta'vîz-i bâzû-yı zât-ı fazîlet-simât-ı bî-hemtâları olmak için takdîmine mütecâsir olmuş bulunduğum salavât-ı şerîfenin ber-vech-i me'mûl nezd-i hakâik-dânîlerinde de hâiz-i şeref-i hüsn-i telakkî ve kabûl olduğunu da i'lâm eylediğinden bendenizi hakîkaten serâpâ mâlâmâl mübâhât ü sürûr ve mukâbeleten şu eltâf-ı müte'addide-i aliyyelerinden evvel-be-evvel hangisine şükr-güzâr olacağımı ta'yîn husûsunda pek büyük bir tereddüd ve hayrete [s. 2] mecbûr etmiştir. İşte bu cihetle yalnız

المَجْدُ عَوْفِي إِذْ عَوْفِيَتِ وَالكَرْمُ¹⁷³

mazmûn-ı hakîkat-nümûnuna mâ-sadak bulunduğunuzu cidden i'tirâf ü ikrâr ve

وَزَالَ مِنْكَ إِلَى أَغْدَائِكَ السَّقْمُ¹⁷⁴

du'â-yı hayriyye-i aliyye-i veliyyü'n-ni'amîlerine muvâzabetle iftihâr etmekte bulunduğumun arzıyla hâtime-zen-i makâl oluyorum efendimiz.

Görmesün rû-yı hazân gülşen-i ömrün üstâd

Olasın zevk-i bahârınla hemîşe dilşâd

21 Temmuz 1312 [2 Ağustos 1896] Bende Mehmed Kemâleddin

Peder Efendi dâ'ileri mahsûsen arz-ı selâm ederler efendimiz.¹⁷⁵

¹⁷³ “Sen âfiyet bulduğunda şan, şeref ve kerem de âfiyet bulur.” anlamındaki bu mısra meşhur Arap şairi Mütenebbî'nin (ö. 354/965) bir gazelinde geçmektedir. Mütenebbî gazeli Hamdânîler'in Halep kolunun kurucusu ve ilk emiri Seyfûddeve için kaleme almıştır. (bk. *Divânü'l-Mütenebbî* [Beyrut: Dâru Beyrut, 1983], 364; İbnü'l-İflîlî, Ebü'l-Kâsım İbrâhîm b. Muhammed b. Zekerîyyâ ez-Zührî el-Endelüsî, *Şerhu Şi'ri'l-Mütenebbî* [thk. Mustafa Aleyyân] [Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992], 2: 179; Abdülkerim Özaydın, “Seyfûddeve el-Hamdânî”, *DİA* [İstanbul: TDV Yayınları, 2009], 37: 35-36.)

¹⁷⁴ Yukarıdaki mısra ile aynı beyti oluşturan bu mısra Mütenebbî divânının birçok nüshasında “وَزَالَ عَنْكَ إِلَى أَغْدَائِكَ” biçiminde kayıtlıdır. (bk. *Divânü'l-Mütenebbî*, 364). Mısra “Böylece hastalık senden düşmanlarına geçer.” anlamındadır.

-2-

Bu kere de buraya be-hüsn-i dest-i tevkîr ü ta'zîm olan irâde-i ekremîlerine ilâveten mücerred ez hüsn-i nazar-ı âlî ve semere-i tevcîh ü iltifât-ı tevâlîleri olmak üzere eser-i nâcizâne-i âcizâneme ta'alluk ve hüsn-i ifâde ve fesâhat-i fevka'l-âdesiyle muharrerât-ı nâdireye fâik olarak ihsân buyurulan bir kıt'a takrîz-i masûnû't-ta'rîz bendenizi sermâye-i mefharet ve tâziyâne-i sa'y u gayret olmağla işti'âlât-ı edebiyede yegâne medâr-ı teşvîk u tahrîz oldu.

Rişte-i ikd-i Süreyyâ nazmına eyler yemîn

Hâme-i fikr-i Utarid kilkinde eyler kasem

Hallolur akd-ı ma'ârif verse ger fikrin inân

Fetholur hısn-ı ma'ânî dikse ger kilkin alem

Olsa mihrâb-ı fesâhatde eğer tab'ın imâm

Neylese kesb-i edeble iktidâ eyler ümem

Nesrde olmaz adilin nükte-sühân-ı Arab

Nazmda olmaz nazîrin hurde-girân-ı Acem

Doğrusu şerh eylemek evsâfını haddim değil

Pençe-i sîmurgdan mümkün mü vurmak şibh dem

Şu hâlde isti'dâd-ı mâder-zâdımla değil belki yâverî-i tevfik-i Rabbül-ibâd bendenizi böylece mâdâme'l-hayât mazhar-ı fahr ü mübâhât eyleyen muhâtaba-i edîbânelerinden iktiyâs etmekte bulunduğum çerâğ-ı delâlet ü irşâdâtıma inşâallahu Te'âlâ tedricen tahmîninizi tahkîk ve hüsn-i zann-ı âlî-himemânelerinizi tasdik edecek bir mesleğe de hatve-endâz-ı muvaffakiyet olabileceğimi eltâf-ı İlâhiyye'den ümîd edebilirim.

Bu cihetle yalnız hakîkaten o nakdîne-i lutf u ihsân ve kurâza-i edeb ü irfân olan takrîz-i bedî'-i belîğın ihtivâ eylediği evsâfa herkesden ziyâde ehakk ve belki aynı misâl-i mütehassına mâ-sadak olan nefis-i nefis-i fezâil-perverîlerine karşı lutfen ve keremen o evsâf-ı nümûne-i eltâfın bendenize isnâdıyla ¹⁷⁶ “وَيُؤْتُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ” sırrını ibrâz ve bendenizi sûret-i dâimâ mazhar-ı gâyât u eltâf ve husûsiyle istimdâh-ı zâtiyemden ibâret bulunan bu emel-i küstâhânemi de böyle sûret-i mükemmelede ikmâl ü is'âf buyurarak “مَنْ قَطَعَ رَجَاءَ مَنْ اتَّجَأَ إِلَيْهِ قَطَعَ اللَّهُ رَجَاءَهُ” hadîs-i şerîfinin¹⁷⁷ irâe

¹⁷⁵ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0008-9.

¹⁷⁶ “Onları kendilerine tercih ederler.” (Haşr 59/9)

¹⁷⁷ Kemaleddin Efendi'nin iktibas ettiği haliyle İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* isimli tefsirinde yer alan “Kim kendisine sığınanın dileğini keserse Allah da onun isteğini keser.” anlamındaki bu söz sahih hadis kaynaklarında bulunmamaktadır (bk. *Rûhu'l-Beyân*, 1: 426). Diğer kaynaklarda ise “مَنْ قَطَعَ رَجَاءَ مَنْ اتَّجَأَ إِلَيْهِ قَطَعَ اللَّهُ بَيْتَهُ”

eylediği mertebeyi de ihrâz buyurmuş olduğunuzdan dolayı hâsseten efendimizi tebrîk ü tes'îd ve mücerred mütehattim ve minnet-i abîdânem olduğu üzere nâil-i muvaffakiyât-ı gûnâgûn ve şu gibi lutf-ı gâyât-ı sâmilininin mükâfât-ı iz'âf-ı muzâafına mazhariyetle de ebediyyen memnûn olmaları duâ-yı bî-riyâsını takdîm ile vaz'-ı cebîn-i şükran ü tahmîd ediyorum.

13 Kânûn-ı Sâni 312 [25 Ocak 1897]¹⁷⁸

-3-¹⁷⁹

Min indillâh mecbûl buyurdukları şîme-i kerîme-i bende-nüvâzi ve âtîfet ü seciyye-i behiyye-i hâtır-sâzi ve re'fet iktizâsından olarak bu kere de ihsân buyurulan tahrîrât-ı bedî'iyye ... bende-i muhlislerini müceddeden mazhar-ı lezâiz-i gûnâgûn-ı hayât eyledi. Böyle bu gibi teşekkür ve mazhar-ı müftehiri bulunduğum nâme-i nâmî-i sâmilinde her ne kadar bast-ı makâl ve ta'birât u teksîr-i leâlî-i dürr ü kelimât buyurdukça tatvîl ü itnâb değil âdetâ tetavvul-ı bî-hisâb buyurmuş olacağınızdan cidden emîn olmanızı istirhâm ederim.

Efendimiz, hakîkaten âli-nazar bir âfitâb-ı fazîlet-per[ve]rsiniz ki bârika-i teveccüh-i enverilerine nâil olan zerrelere âdetâ hazîz-i zilletden ... irtikâ-yı zirve-i rif'at ü kabûle cesâret ve şârika-i manzar-ı fezâil-i kesîrelerine(?) mukâbil olan her zerre de demek ki pişgâh-ı edibânelerindeki iktisâbı tesbitde ibrâz-ı hiss-i sûret ediyor. Yoksa eş'âr-ı abdâr-ı belâgat-[şi]'âr-ı tahrîrânelerine katdığım türrehât oraya olan şeref-i nisbetden -iltihâkından- ma'a kat'i'n-nazar âdetâ telvîs nâmını almağa sezâ olduğu azâde-i burhân ve isbât idi. Şu hâlde yine efendimiz lutf u keremen ona tahmîs nâmını i'tâ buyurmağla şu sûretle acz u küstâhlığın levâzımından olan hicâbımı muzâ'af ve ... ubûdiyyet-i sâdika-i dâ'iyânemi takdîr ü te'kid ve kabûlünü tensîb buyurarak [s. 2] bendelerini mazhar-ı izz ü şeref buyuruyorsunuz. Hele o binlerce hicâb ve nev-heveslik âlemindeki telakkîyâtdan olarak sâika-i iştiyâk-ı bî-hisâb ile istirhâm-ı ihsânını cesâret eylediğim takrîz hakkındaki va'd-ı kerîm ve lutf-ı latîf-i azîmleri bendenizi ihyâ ve sürûr u mübâhât-ı bendegânemi dü-bâlâ eylemiştir.

Tenezzülen mülâkâtına müsâ'ade buyurduğunuz *Hazîne-i Fünûn* sâhibinin huzûr-ı mehâbet-mevfûr-ı edibânelerinden guyâ tercümenin adem-i ikmâline dâir mütecâsir olduğu nukûl hilye-i sıdkdan ârî ve nice sebebi mechûl birtakım ta'allül kabîlinden olduğu şüphesizdir. Çünkü evvelâ gazeteye dercini de arzû etmiş idüğümünden kırk bir beytin tahlîliyle berâber şerhinden ibâret tercüme-i musavvere o târihten dört beş mâh mukaddem ikmâl ve istedikleri gibi ikişer nüsha da yazılarak doğruca *Hazîne-i Fünûn* idârehânesine irsâl olunmuş idi. Ma'amâfih emr-i âlileri üzere mûmâileyhe bütün bu husûsun hâk-pâ-yı edibânelerine mürâcaat ve ihsân buyurulacak takrîzin ahzine himmet edilmesi için sûret-i kat'iyyede bir arîza yazdım ise de onunla olan hukuk ve münâsebetimiz kendisinin cüz'î bir menfa'ate ibtinâ eylemekte olduğundan bu gibi mültemesâtın tesrî'-i icrâsının pek müessir olamayacağı şüphesiz bulunduğu-çün yine şu emel-i âcizânemin tamâmen husûl-pezîr olması efendimiz gibi bir emr-i mücbirin inzimâm-ı himmetine ihtiyâcdan vâreste değildir.

”رَجَاءُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَلَمْ يَلِجِ الْجَنَّةَ” şekliyle kayıtlıdır (bk. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2: 272 [nr. 2573]). “Kim kendisinden bir şey isteyeninin isteğini keserse (tamamlamazsa) Allah da kıyamet günü onun isteğini keser ve o kişi cennete giremez.”

¹⁷⁸ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G021_0008.

¹⁷⁹ Müsveddedeki üç noktalı yerler okunamamıştır.

Ve o evrâk-ı mükerrere tamâmen yedlerine vâsıl olduktan sonra ara sıra gazeteye derc edilmeye başlanmış idi.

5 Eylül 313 [17 Eylül 1897]¹⁸⁰

-4-

17 Muharrem 317 [28 Mayıs 1899] târihiyle müverrah olan tahrîrât-ı maâli-gâ[yâ]t-ı edibâneleri de pirâye-bahş-ı enâmil-i tekrîm ve emsâli misillü mücib-i menn ü şükrân-ı azîm olarak be-tekrâr ed'iyeye-i hayriyye-i celîleleri esniye-i sahiha-i cemîleleriyle tezyîn-i lisân-ı ubûdiyet, tahsîn-i zebân-ı sıdk-ı husûsiyet edildi. Ve sorulan ve emr-i âlîiniz üzerine peder efendi dâ'inize arz u takdîm edilmiş olan mes'ele-i sûretin sûret-i mes'alesi hakkında efendi-i mûmâileyhin bu kere arîz ü amîk bir tettebbü' u tedkîk netîcesi olarak mutâla'ası da alındığı gibi sür'at-i mümkinine ile melfûfen gönderildi.

Binâenaleyh münkeriyet-i kat'iyyesi derece-i bedâhetde bulunan asrımızın bir dâhiye-i uzmâsi olarak şe'âir-i İslâmiyyece büyük şübhe olduğu re'ye'l-ayn meşhûdumuz olan şu mes'ele-i mühimmenin işte o vecihle bir risâle-i müstakille sûretini alan kerâhet ve hurmeti hakkında bir kere de peder-i büzürgvâr efendimizin hâme-i belâgat-allâme-i hak-güyeleri tarafından risâle-i mevkûtenin birisine koydurulmak üzere bir makâle-i nâfi'a vücûda getirilmesini nezâretce bir ârizaya uğrayıp uğramaması husûsunda mütereddid olduğum hâlde intizâr u istirhâm ediyorum.

Hâdim-i usûl ve hakâyık-ı şerî'at, andelîb-i hak-güy-ı hadâik-i fesâhat...¹⁸¹

-5-¹⁸²

Bihî

Tevfik-i nezâket-refîk efendimize,

Hubb-ı zamân ve fahr-ı devrân birâder-i fezâil-müstebân-ı âlîinizin emir-nâmelerine tevdî' buyurdıkları pusula-i mefharet-vesîlede görülen iltifât-ı kerem-gâyât-ı nâzikâneleri el-hak mücib-i mesâr-ı bî-pâyân olmuş ve selâm-ı selâmet-encâm-ı edibâneleri

Kerdî selâm ü zevk-i selâmet be-dil resîd

*În hâne ez selâm-ı tu dârü's-selâm şod*¹⁸³

mantûkunca hâne-i vîrâne-i kalb-i fakîrâneyi gıpta-bahşâ-yı cinân eylemiştir.

¹⁸⁰ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0010-11.

¹⁸¹ Müsvedde bu haliyle tamamlanmamış gözükmektedir ve tarihi yoktur. Fakat İbnülemin'in 17 Muharrem 1317/ 28 Mayıs 1899 tarihli mektubuna cevâben hazırlandığı ve tebyiz edilmiş hali *İctihâdnâme* risalesiyle birlikte gönderildiği için 1899'un yaz aylarında yazıldığı kesindir. (Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G019_0032.)

¹⁸² Kemaleddin Efendi, İbnülemin'in kardeşi Ahmed Tevfik'e hitâben yazdığı bu pusulayı İbnülemin'e yolladığı mektuba ilişirmiştir.

¹⁸³ "Selam verdin, selamının zevki gönle ulaştı. Bu ev senin selamınla cennete döndü." anlamına gelen beyit Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin (ö. 910/1504-1505) *Ravzatü'ş-Şühedâ*'sında geçmektedir. (bk. *Ravzatü'ş-Şühedâ*, yy., 1360[ş]/1982, 76.)

Peder Efendi dâ'ileri du'â-yı mahsûs ihdâ ederler efendim.

14 Teşrîn-i Sâni 308 [26 Kasım 1892] Kemâl

[s. 2] Birâder-i âlilerine âiddir efendimiz.¹⁸⁴

SONUÇ

İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın babası Emin Paşa ile Harputlu büyük âlim Abdülhamid Hamdî Efendi hemşehricilik sâikiyle tanışmışlardır. Zamanla dostluğa dönüşen tanışıklık Sadrazam Yusuf Kamil Paşa'nın Harput'ta bir medrese ve kütüphane inşa ettirip başına da Abdülhamid Hamdî Efendi'yi getirtmesini sağlamıştır. İki aile arasındaki samimiyet çocukları İbnülemin ile Kemaleddin Efendi arasında da devam etmiştir. Bunu sağlayan temel vasıta ise mektuplardır. Bu mektuplardan İbnülemin'in 1890'lı yıllarda Kemaleddin Efendi'ye gönderdikleri ve Kemaleddin Efendi'nin yazdıklarının birkaç müsveddesi makalemizin ana konusunu oluşturmuştur. Soz konusu mektuplar ve müsveddeler hilafetin ilgâsına, şapka takmak gibi bazı inkılaplara karşı geldiği iddiasıyla Şark İstiklal Mahkemesi'nin emriyle 1926'da hakkında soruşturma başlatılıp gözaltına alınan ve yapılan muhakeme neticesinde Ma'mûretü'l-azîz müftülüğünden azledilerek Samsun'a sürülen Kemaleddin Efendi'nin mahkeme arşivindeki dosyasında bulunmaktadır. Okuduğunuz makalede bu mektuplar bugünkü harflere aktarılarak etraflıca incelenmiş, tespit edilen mühim hususlar üzerinde durulmuş, işaret edilen mevzular ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, buradaki iktibasların kaynaklarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Böylece İbnülemin'in ve Kemaleddin Efendi'nin terceme-i hâllerine, ilmî ve edebî kudretlerinin tespitine mütevazı bir katkı sağlama amacı güdülmüştür.

Son devir Türk irfan ve edebiyatının en mühim isimlerinden sayılan İbnülemin'in hayatının, muhitinin, dinî, tasavvufî, ilmî, edebî, ruhî şahsiyetinin, düşünce dünyasının -vefatının üzerinden geçen 62 yıla rağmen- şanına yakışır titizlikle ve bütün yönleriyle ele alınıp değerlendirilememiş olması, eserlerinin teknik hatalardan arındırılmış baskılarının yapılmaması, şiirleri, makale ve derlemelerinin hâlâ onlarca mecmuada dağınık şekilde durması millî kültür, sanat, edebiyat ve akademi câmiası adına büyük talihsizliktir. Kanaatimizce yapılması gereken işlerin başında üniversite bünyesinde onun ismini taşıyan bir araştırma merkezinin kurulması, hususi evrakı da dahil olmak üzere koleksiyonunun tamamının azimli ve yetkin araştırmacıların katkılarıyla elden geçirilmesi ve bu merkez bünyesinde ilmî çalışmalar üretilmesi gelmelidir.

KAYNAKÇA

Abdülhamid Hamdî Harputî. *el-Burhânü'l-münevver fî tahrîmi't-tasvîr ve hurmeti iktinâi'l-musavver*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Blm., nr. 36884.

[Abdülhamid Hamdî Harputî- Kemaleddin Harputî]. *Resim Hakkında Şer'î Tedkik*. İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnülemin Koleksiyonu, nr. 2746/5, vr. 54^a-57^a.

Abdülkâdir el-Bağdâdî. *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 8 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1996.

¹⁸⁴ Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G021_0009-10.

- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs amme'stehere mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*. Haz. Ahmed Kalâş. 2 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1351.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. Dersâadet: Matbaa-i Osmâniyye, 1305.
- Ahmed Midhat Efendi. "Dekadanlar". *Sabah*. nr. 2628, 10 Mart 1313/ 22 Mart 1897, 2-3.
- Akün, Ömer Faruk. "İbnülemin Mahmud Kemal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21: 249-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Âşık, Nevzat. "Bedüzzamân el-Hemedâni". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 328-329. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*. Haz. Sabahattin Küçük. Ankara: TDK Yayınları, 1994.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Şuabü'l-îmân*. Thk. Ebu Hâcer Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zaglûl. 9 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Bilgegil, M. Kaya. "Hüsn ü Aşk'a Dâir". *Şeyh Gâlib*. Haz. M. Orhan Okay-Hüseyin Ayan. İstanbul: Dergah Yayınları, 2. Baskı, 1992, VII-XLVII.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi. *Sahîhu'l-Buhârî (el-Câmi'u's-sahîh)*. Nşr. Abdülmâlik Mücâhid. Riyâd: Dârü's-Selâm, 1999.
- Dîvân-ı Sâib Tebrîzî*. Haz. Muhammed Kahraman. 2 cilt. Tahran: İntişârât-ı İlmî ve Ferheng-i İran, 1986.
- Dîvânü Ebî'l-Atâhiye*. Beyrut: Dâru Beyrut, 1986.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü Ebî Dâvud*. Thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli-Abdullatif Hırzullah. 7 cilt. Beyrut: Şirketü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Eldem, Edhem. "26 Ağustos 1896 'Banka Vakası' ve 1896 'Ermeni Olayları'". *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*. 5 (Bahar 2007): 113-146.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc: Sahîhu Müslim b-Şerhi'n-Nevevî*. 18 cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1930.
- "Fâtih'i Ziyâret", *Mirsâd*, nr. 18, 11 Temmuz 1307/ 23 Temmuz 1891, 140.
- Fuzûlî. *Leylâ ve Mecnûn*. Haz. Muhammet Nur Doğan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Gültekin, İbrahim. Hüsn ü Aşk'ın Anlam Dünyası ve Hüsn ü Aşk Bağlamında Şeyh Gâlib'in Üslup Özellikleri. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2011.
- Gürün, Kâmuran. *Ermeni Dosyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.
- Hazîne-i Fünûn*, 3/37 (13 Ramazân 1313/ 27 Şubat 1896), 392.
- Hüseyin Vâiz Kâşifi. *Ravzatü'ş-Şühedâ*. yy., 1360[ş]/1982.
- Hüseyin Vassâf. *Kemâlül-Kemâl (Bir Eski Zaman Efendisi İbnülemin Mahmud Kemal)*. Haz. Fatih M. Şeker-İsmail Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2009.
- Hüseyin Vassâf. *Mevlid Şerhi: Gülzâr-ı Aşk*. Haz. Mustafa Tatçı-Musa Yıldız-Kaplan Üstüner. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Reddül-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. 12 cilt. Riyad: Dârü'l-Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Nuceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhîm b. Muhammed Mısri Hanefî. *el-Bahrü'r-râik Şerhu Kenzi'd-dakâik (fî furû'ül-Hanefiyye)*. Haz. Zekeriyâ Umeyrât. 9 cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1997.
- İbnü'l-İflîlî, Ebû'l-Kâsım İbrâhîm b. Muhammed b. Zekeriyâ ez-Zührî el-Endelüsî. *Şerhu Şi'ri'l-Mütenebbî*. Thk. Mustafa Aleyyân. 2 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- İbnülemin Mahmud Kemal. "Fezâil-i İslâmiyye ve Üç Yüz Bin Nüfusun İhtidâsı". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 6565-1265 (27 Rebüelvel 1317/ 23 Temmuz 1315): 3-4.
- İbnülemin Mahmud Kemal. "Hüsn ü Aşk'a Dâir". *Resimli Gazete* 63 (9 Şubat 1313/21 Şubat 1898): 749-750.
- İbnülemin Mahmud Kemal. "Mevlid". *İslâm'ın Nuru* 8 (Aralık 1951): 7.
- İbnülemin Mahmud Kemal. "Takdir ve Beyân-ı Mütâlaa". *Mütâlaa* 50 (8 Temmuz 1313/ 20 Temmuz 1897): 4-6.
- İbnülemin Mahmud Kemal. "Teessüf-i Azîm". *Tercümân-ı Hakikat*. nr. 53-5257 (2 Recep 1313/ 7 Kânûn-ı Evvel 1311): 3-4.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 4 cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi: 1969-1970.
- İsmâil Hakkı Bursavî. *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. 10 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.

- Karaismailoğlu, Adnan. "Kemaleddin-i İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 233. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Karataş, Ahmet. "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (Aralık 2015): 29-125.
- Karataş, Ahmet. "Kemâleddin Harputî Efendi'nin Şiirleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50 (Haziran 2016): 71-135.
- Karataş, Ahmet. "Kemâleddin Harputî'nin Tesbütü'l-mefhûm fî tahkiki't-tebeyye beyne'l-ilm ve'l-ma'lûm isimli Risâlesi". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 36 (Aralık 2016): 63-137.
- Karataş, Ahmet. "Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Harputî'nin *Kasîde-i Tantarâniyye Şerhi*". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (Aralık 2017): 49-96.
- Karataş, Ahmet. "Şairini Vazifesinden Edip Sürgüne Gönderen Bir Gazelin Hikâyesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 59/2 (Eylül 2018): 83-111.
- Karataş, Ahmet. "Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Belgeleri Işığında İmâm Efendi (Osman Bedreddin Erzurumî) ile Harput Ulemâsından Müftü Kemâleddin Efendi Arasındaki Mürşid-Mürîd İrtibâtı". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (Haziran 2018): 155-182.
- Kemaleddin Harputî. "Mersiyye-i Ebüssuûd". *Cerîde-i Sûfiyye* 65 (8 Zilka'de 1331): 185-186.
- Kemaleddin Harputî. *Kasîde-i Münferice'nin Tahmisiyle Berâber Türkçe Şerhidir*. Ma'mûretülâziz: Vilayet Matbaası, 1317.
- Kılıç, Hulusi. "el-Makâmât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 414-415. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kılıç, Hulusi. "Harîrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16: 191-192. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Merçil, Erdoğan. "Salgurlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 29-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Muhammed el-Abbâsî el-Mehdî. *el-Fetâvâ'l-Mehdiyye fi'l-vekâi'i'l-Mısriyye*. 7 cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Ezheriyye, 1301-1304.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. Nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî. Riyâd: Dâru Tîbe, 2006.
- Müsnedü İmâm Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnaût. 30 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1995.
- Mütenebbî, Ebû't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdissamed el-Cu'fî el-Kindî. *Divânü'l-Mütenebbî*. Beyrut: Dâru Beyrut, 1983.
- Nâbî. *Harâbâd*. Haz. Melike Gökcan-Hamza Koç. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (e-yayın: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>), 2018 (erişim: 01.01.2019).
- Nefî. *Divân*. İstanbul: Cerîde-i Havâdis Matbaası, 1269.
- Ebû'l-Hasan Ebû Turab Ali b. Ebî Talib Abdimenaf Ali. *Nehcü'l-belâga*. Thk. Seyyid Muhammed el-Hüseynî eş-Şirâzî. Beyrut: Dârü'l-Ulûm, 2008.
- Okay, M. Orhan. "Edebiyât-ı Cedîde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10: 398. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Okçuzâde Mehmed Şâhî. *Ahsenü'l-Hadîs*. Dersâadet: İkdâm Matbaası, 1313.
- Osman Efendi. *Zübde-i Gülistân*. Dersâadet: Kasbar Matbaası, 1307.
- Ömür Ceylan. *Âsaf Divanı*. Ankara: Akçağ Basım Yayın, 2003.
- Özaydın, Abdülkerim. "Seyfuddevle el-Hamdânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37: 35-36. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özel, Ahmet. "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 292. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özel, Ahmet. "Mehdî el-Abbâsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 375-376. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özer, Rukiye. *Resimli Gazete 1312-1315 İnceleme, Fihrist, Seçme Yazılar*. Yüksek Lisans Tezi. Yıldız Teknik Üniversitesi, 2018.
- Resimli Gazete*, sy. 63 (9 Şubat 1313).
- Resimli Gazete*, sy. 66 (5 Mart 1314).
- Resimli Gazete*, sy. 67 (12 Mart 1314).
- Resimli Gazete*, sy. 68 (19 Mart 1314).
- Sa'dî-i Şirâzî. *Gülistân*. İstanbul: Hacı Halil Efendi Matbaası, 1276.

- Sunguroğlu, İshak. *Harput Yollarında*. 4 cilt. İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959-1968.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tahrîcu ehâdîsi şerhi'l-Mevâkıf*. Thk. Subhi Sâmerrâî. Beyrut: Âlemül-kütüb, 1986.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûsü'l-A'lâm*. 6 cilt. İstanbul: Mihran Matbaası, 1307.
- Şeyh Gâlib. *Dîvân*. Haz. Muhsin Kalkışım. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.
- Şeyh Gâlib. *Hüsn ü Aşk*. Haz. Muhammet Nur Doğan. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.
- Tarhan, Abdülhak Hâmid. *Bütün Şiirleri 3: Hep Yahut Hiç/ İlham-ı Vatan*. Haz. İnci Enginün. İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.
- Tarlan, Ali Nihad. "Na'tler Arasında". *Hilâl* 45 (Nisan 1964): 1.

Şark İstiklal Mahkemesi Arşivi Belgeleri:

- Belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G003_0007.
- Belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G004_0018.
- Belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G009_0010.
- Belge nr. IM_T12_K067_D610-1_G014_0003.
- Belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G033_0002.
- Belge nr. IM_T12_K067_D610-2_G039_0001-07.
- Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G006_0021.
- Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G011_0028.
- Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G014_0001-2.
- Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G017_0001-23.
- Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G019_0028-35.
- Belge nr. IM_T12_K083_D804-1_G020_0001, 8, 13-15.
- Belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G021_0008-10.
- Belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G022_0011.